

श्रीमत्पञ्चरात्रागममहोदधौ

विराजमानानेकसंहितारबेभ्य उच्छृङ्खः

श्री महोत्सवप्रयोगः

MAHOTSAVA PRAYOGA

मैसूर्महापाठशालायां आगमप्रधानोपाध्याय
फणिपुरं रङ्गभट्टारकेण संगृहीतः

मैसूरु राजधान्यां कारोनेषन् मुद्रणालये
गोमठं रामानुजं ज्यौतिषिकेण
मुद्रापितो विजयतेरराम्.

विषयसूचि का

पुस्तकालय

१. महोत्सवप्रयोगः	१
२. देवताहानश्लोकाः	४०
३. कल्याणमहोत्सवः	४९
४. महासङ्कल्पः	५२
५. रथप्रतिष्ठा	५४
६. रथलक्षणम्	५५
७. मण्डलरचनाक्रमः	६१
८. शाश्वतध्वजस्तम्भस्थापनविधिः	६३
९. उत्सवनाडिकामेदाः	६७
१०. संधानसेवा	६८
११. पदिमाला	७१
१२. मुख्यशब्दार्थविवरणम्	७३

PREFACE

It has become the fashion nowadays to indulge in wild guesses about the nature and date of ancient Hindu civilization. It is the game of “blind-man’s-buff” carried into the field of prehistoric investigation. They see an aspect, a fragment, and build a story on it in the form of a profound theory !

The stars in the sky appear so clear, so definite, but they are so aloof and distant that the strongest telescope does not enable us to discover their secrets. We are told that the light that makes us see the star tonight is what left it 10 million years ago ! Under the circumstance no credence can be attached to anything the greatest astronomer living,—Astronomer Royal cum Nobel Prize-man,—can say about the present state of the star.

The Vedas seem to open out to us one vista of the past. The Puranas open out another. The Agamas open out another profound aspect. How far they cohere with one another, during how many thousands of years the civilization they portray evolved, how long they flourished, and what stage of our antiquity they represent, no one can presume to indicate. They are monuments of perennial interest which have come down to us from the enigmatic past, and we must treasure them and make the best of them that we can.

The “Pancharatragama” is a copious group of sacro-sanct literature dealing with the conduct of worship in

Vaishnavite temples. They describe the accoutrements and prescribe the ritual with which pious people with faith in God should perform communal worship for the attainment of personal, social, and national welfare. Such texts have remained a profound secret and a family heirloom in priestly sects, handed down from father to son.

The " Mahotsava Prayoga " deals with the celebration of the annual Brahmotsava, and compiled by the late Phanipuram Ranga Bhattachar, is published for the first time as a contribution to proper temple worship.

Now that Governments all over the country are taking over the management of temples, publications like this are absolutely necessary for the proper conduct of the ritualistic side of temple affairs. The Academy trusts that the Governments and the public will recognise the usefulness of the volume.

G. R. JOSYER,
Director.

International Academy of
Sanskrit Research, Mysore.

श्रीपाञ्चरात्रे महोत्सवप्रयोगः

श्रीशं शङ्खगदासिपंकजधरं ब्रह्माणमज्ञासनं
योगीन्द्रं कपिलं द्विजिह्नपूर्णिं पद्मं ससंवर्तेकम् ।
कण्वं सर्वैमुनीन्द्रसंस्तुतपदाम्भोजं समस्तान् गुरुन्
श्रीविष्णवागमसारासिंधुकलशीडिमानदम्भान् भजे ॥

श्रीरंगराजः कुरुते केशवार्यतनूद्धवः ।

महोत्सवप्रयोगं तु सर्वैतचसमुद्धृतम् ॥

अथ महोत्सवविधिरुच्यते ॥ आचार्यो मौहूर्तिकैस्सह तीर्थ-
ऋक्षं निश्चित्य तदनुसारेण नवाहमुत्सवं संकल्प्य, ध्वजादिवासपूर्वै-
द्युर्भगवद्यागसिद्धये स्वयं वपनपूर्वकं स्नात्वालंकृतस्सायंकाले मूर्तिपैः
सह स्वनित्यकर्म निवृत्य विविधभूषणनूतनवस्थास्तितोष्णीषोत्तरीय-
चित्रमाल्यैरलंकृतो भगवन्मन्दिरं प्रविश्य सायंतनार्चनानन्तरं फलपुष्प-
चंदनतांबूलदक्षिणाक्षतादीन् पात्रे विन्यस्य आदाय भगवदभिमुखं
शित्वा ॐ नमस्सदसे इत्यादि पठित्वा दण्डवत्प्रणम्य सम्भ्यान्
पंचकालपरायणान् श्रीवैष्णवोत्तमान् गन्धपुष्पफलतांबूलदक्षिणाक्षता-
दिभिस्तोषयित्वा अशेषे हे परिषत् भवत्पादमूले मया समर्पितामिमां
सौवर्णीमल्पीयसीमणि यथोक्तदक्षिणामिव स्वीकृत्य अस्य श्रीदेवदेवस्य
भगवतो नारायणस्य नवाहोत्सवकर्म कर्तुं मम योग्यतासिद्धिमनु-
ग्रहाणेति प्रार्थ्य, योग्यतासिद्धिरस्त्वति तैरनुज्ञातस्वासने समुपविश्य
पवित्रपाणिः प्राणानायस्य, शुक्रांबरधरं . . विघ्नोपशांतये ॥ यस्य
द्विरद . . आश्रये ॥ दिव्याकारं . . उपास्महे ॥ ॐ नवाहोत्सव-

कर्मणो निर्विघ्नेन परिसमाप्त्यर्थमादौ श्रीविष्वक्सेनाराधनं करिष्ये
 इति संकल्प्य अं भगवानेव स्वशेषभूतेन मया स्वीयैरेव कल्याणतमै-
 रेवौपचारिकसांस्पर्शकाभ्यवहारिकैर्भाँगै स्सर्वपरिच्छदान्वितमात्मानं
 प्रीतं कारणितुमुपक्रमत इति कर्मारंभमब्बं बलमब्बं चाप्यनुसंधाय ततो
 विष्वक्सेनसन्निधिं गत्वा तमर्थ्यादिभिरभ्यर्थ्य पुनरस्वासने समुपविश्य
 प्राणानायम्य देशकालौ संकीर्त्य मम शारीरशुद्ध्यर्थं पुण्याहवाचनं
 करिष्ये इति संकल्प्य शोधिते भूतले स्वपुरतो धान्यपीठं परिकल्प्य
 तदुपरि सौवर्णं राजतं ताङ्गं वा करकं सुगन्धोदकपूरितं रत्नहाटक-
 कूर्चसंग्रहपल्लवसंयुतं चंदनाद्युपलिसं नालिकेरशिरस्कं विन्यस्य
 कुमस्य चतुर्दिश्कु चतुरो मूर्तिपान्विन्यस्य तेषां हस्तेषु प्रागादिक्रमेण
 ओमाप इत्यपो दत्वा शिवास्त आपससन्त्वति तैः प्रत्युक्ते ओं गन्धा
 इति गन्धान् दत्वा सुगन्धाः पान्त्वति तैः प्रत्युक्ते ओं सुमनस इति
 पुष्पाणि दत्वा सौमनस्यमस्त्वति तैः प्रत्युक्ते ओमक्षता इत्यक्षतान्
 दत्वा अक्षतं चारिष्टं चास्त्वति तैः प्रत्युक्ते ओं दक्षिणा इति दक्षिणां
 दद्यात् । स्वस्ति दक्षिणाः पान्त्वति ते प्रतिब्रूयुः । एवं साधकान्
 अर्थ्यादिदक्षिणान्तमभ्यर्थ्य ओं दर्भा इति जपार्थं तेषां हस्तेषु दर्भान्
 दत्वा स्वस्ति दर्भाः पान्त्वति तैः प्रत्युक्ते करके भगवते ओं ओं
 परमधामावस्थित मदनुग्रहकाभ्ययोद्यतावतारेहाभिमतसिद्धिदमब्ब-
 शरीरों नमोनमः । सहस्रारहुं फट् । भगवन् सुदर्शन आगच्छागच्छ
 स्वाहेति सुदर्शनमावाह्य पडक्षरेणार्थ्यादिभिरभ्यर्थ्य साधकैस्सह
 स्वयं च दैमैः कलशं सृष्टान् अं भवद्विरनुज्ञातः पुण्याहं वाचयिष्ये
 इत्युक्त्वा वाच्यतामिति तैः प्रत्युक्ते अं भगवान् पवित्रं वासुदेवः
 पवित्रं तत्पादौ पवित्रं तत्पादोदकं पवित्रम् । ओं तत्सत्पुण्याहं
 भवन्तो ब्रुवन्तिवत्युक्त्वा पुण्याहमस्त्वति प्रत्युक्ते । ओं तत्सवितुः
 वरेण्यं भग्नों देवस्य धीमहि । चियो यो नः प्रचोदयात् । ओं नारा
 यणाय विद्धहे वासुदेवाय धीमहि । तज्ञो विष्णुः प्रचोदयात् ।

ॐ एकंपदी द्विपदी त्रिपदी चतुर्पदस्यविपदसि न हि पद्यसे नमस्ते
तुरीयाय दर्शिताय पदाय परोरजसे असावदोमाप्रपतत् । एष सा
परा प्रकृतिरेष तत्परंब्रह्मैष प्रभव एषोऽव्यय एष आत्मा चतुर्विधः
सर्वेजस्सर्वदर्शी सर्वेश्वर सर्वशक्तिसमृद्धिमानेव ग्रन्थिरासो वशी
स्वाधीनोऽनादिरनन्तः व्यपगतनिद्राभयक्रोधतंद्री व्यपगतेच्छातमःकूम-
व्याधिनिदौषो निरधिष्ठो निरवद्यः ये भगवन्तं वासुदेवमेवं विदु यै नैवं
विदु न ते विदुः । एषाकृतिरेष भगवान् वासुदेवः एषाकृतिरेष
भगवान् सङ्कर्षणः एषाकृतिरेष भगवान् प्रद्युम्न एषाकृतिरेष भगवान्
अनिरुद्धः ।

ॐ शुद्धये॒स्तु परो देवो वासुदेवो॒स्तु शुद्धये । सङ्कर्षणशुद्ध-
ये॒स्तु प्रद्युम्नश्चास्तु शुद्धये ॥ शुद्धये॒स्त्वनिरुद्धो॒पि केशवश्चास्तु शुद्धये ।
नारायणो॒स्तु विश्वेशः शुद्धये सर्वकर्मसु । शुद्धये माधवश्चास्तु सर्वे-
लोकहिते रतः । गोविन्दशुद्धये चास्तु परमात्मा सनातनः । शुद्धये
विष्णुरस्त्वादशुद्धये मधुसूदनः । सर्वलोकहितो देवशुद्धये॒स्तु
त्रिविक्रमः ॥ चामनशुद्धये चास्तु श्रीधरोद्यास्तु शुद्धये । शुद्धये॒स्तु
हृषीकेशः पद्मनाभो॒स्तु शुद्धये ॥ सदा दामोदरो देव इशुद्धये॒स्तु
जगत्पतिः । शुद्धये पद्मनाभो॒स्तु शुद्धये॒स्तु सदा ध्रुवः ॥ अनन्तः
शुद्धये चास्तु शक्त्यात्मा चास्तु शुद्धये । सर्वकर्मसु चैवास्तु शुद्धये
मधुसूदनः ॥ सदा विद्याधिदेवो॒स्तु शुद्धये कपिलस्तथा । शुद्धये
विश्वरूपो॒स्तु शुद्धये॒स्तु विहङ्गमः ॥ क्रोडात्मा शुद्धये चास्तु
शुद्धये बडबाननः । शुद्धये॒स्तु सदा धर्मश्चास्तु वार्णीश्वरस्तथा ॥
देव एकार्णवशयशुद्धये॒स्तु निरन्तरम् । शुद्धये॒स्तु सदा देवः कूर्मः
पाताळधारकः ॥ वराहशुद्धये चास्तु नारसिंहो॒स्तु शुद्धये । अमृता-
हरणश्चास्तु शुद्धये सर्वकर्मणाम् ॥ श्रीपतिशुद्धये चास्तु कान्तात्मा
चास्तु शुद्धये । शुद्धये राहुजिच्छास्तु कालनेमिन्न एव च ॥ पारिजात-

हरश्चास्तु लोकनाथोऽस्तु शुद्धये । सर्वत्र शुद्धये चास्तु दत्तात्रेयो
 महाप्रभुः ॥ न्यग्रोधशारी भगवान् शुद्धये चास्तु सर्वेदा । एकशङ्क-
 तनुश्चास्तु वामनश्चापि शुद्धये ॥ त्रिविक्रमशुद्धयेऽस्तु शुद्धयेऽस्तु
 नरस्सदा । नारायणशुद्धयेऽस्तु हरिः कृष्णश्च शुद्धये ॥ ज्वलत्परशु-
 ध्यग्रामः शुद्धयेऽस्तु धनुर्धरः । रामश्च शुद्धये चास्तु वेदविद्वग्वांस्तथा ॥
 शुद्धयेऽस्तु सदा कल्पी सर्वेदोषक्षयाकरः । शुद्धयेऽस्तु सदा देवः
 पाताळशयनः प्रभुः ॥ शुद्धये सन्तु सर्वेषां सर्वे सर्वत्र सर्वेदा । एते
 सर्वे सदा देवाश्चासन्तये सन्तु पूजिताः ॥ क्रुद्धये पुष्टये सन्तु सिद्धये
 भक्तयेऽपि च । शिवाय मुक्तये सन्तु वृद्धये सर्वकर्मणाम् ॥ मत्त्राणां
 देशिकानां च स्थानानामपि सर्वेदा । पुत्रमित्रकल्पत्राणां दासीदास-
 वतामपि ॥ वेदशास्त्रागमादीनां ब्रतानामिष्टसंपदाम् । मनोरथानां
 सर्वेषां हितानां सन्तु सर्वेदा ॥ आयुष्यारोग्यमेधानां धनधान्यादि-
 संपदाम् । पुण्यानामणिमादीनां गुणानां श्रेयसामपि ॥ राज्ञो जनपद-
 श्यापि यजमानस्य मन्त्रिणाम् । वैष्णवाणां विशेषेण परत्र हित-
 मिच्छताम् ॥ पंचकालविशुद्धानां सत्त्वस्थानां शुभात्मनाम् । स्वस्त्यस्तु
 च शिवं चास्तु शुभं चापि पुनःपुनः ॥ अविद्यमनिशं चास्तु दीर्घ-
 मायुष्यमस्तु नः । समाहितमनश्चास्तु संपदश्चोत्तरोत्तरम् ॥ पुण्याहं
 शुद्धये चास्तु वासुदेवादिमूर्तयः । शंखचक्रगदापद्मयुक्तसर्वेश्वरेश्वरः ।
 प्रीयतां भगवान् देवो लाङ्गली प्रियतां सदा । प्रद्युम्नः प्रियतां निर्व्य-
 अनिरुद्धस्सुरेश्वरः ॥ नारायणस्सुरेशोऽस्तु कर्मणां पूरणाय च । न्यूना-
 धिकानां शान्त्यर्थं प्रियतां प्रियतां विभुः ॥ इति साधकस्सह पठित्वा
 ओं कर्मणः पुण्याहं भवन्तो ब्रुवन्तिवत्युक्त्वा पुण्याहं कर्मणोस्त्विति
 तैः प्रत्युक्ते संप्रदायात् ओं शान्तिरस्तु ओं पुष्टिरस्तु ओं तुष्टिरस्तु
 ओं वृद्धिरस्तु अविद्यमस्तु आयुष्यमस्तु आरोग्यमस्तु ऐश्वर्यमस्तु शिवं
 कर्मास्त्विति प्रतिवाक्यं करकस्थजलं कूर्चेन पात्रान्तरे निषिद्ध्य
 साधकहस्तस्थितदर्भनादाय प्रागग्रं करकोपरि विन्यस्य पात्रान्तरस्य

जलं दक्षिणहस्तेन दभोपरि करके निषिद्ध तज्जलेन औं शतधारं सहस्रधारमपरिमितधारमच्छद्रमनन्तमपरिमितमरिष्टमच्युतमक्षयं परमं पवित्रं भगवान् वासुदेवः पुनानु। इति मन्त्रेण, स्थानानि देशानि सहस्रवाहुर्वेष्यनामा विरजांसिनामा। तेभ्यो नमस्ते मधुसूदनाय तत्राभिमानं परिरक्षयन्तम्॥ इत्येकायनमन्त्रेण चात्मानं प्रोक्ष्य प्राणानायम्य देशकालौ सङ्कीर्त्य मम शरीरशुद्ध्यर्थं गोदानं यत्किञ्चित् हिरण्यदानं वा करिष्य इति संकल्प्य हिरण्यमादाय,

हिरण्यगर्भगर्भस्यं हेमवीजं विभावसोः। अनन्तपुण्यफलदमतः शान्तिं प्रयच्छ मे॥ इदं हिरण्यं मम शरीरशुद्ध्यर्थं तुभ्यमहं संप्रददेन ममेति सोदकं हिरण्यं कस्मैचिद्वाह्नाणाय दत्त्वा ततो गर्भगोहान्तः प्रविश्य स्वासने समुपविश्य करशुद्धिदिव्यनन्धनभूतशुद्ध्यादिमानस्यागान्तं कृत्वा देवं मात्रासनिकोपचारैरभ्यर्थ्यं स्वानासने नीत्वा तदीयोपचारैरभ्यर्थ्यं स्वपनार्चीं नवकलशैरभिषेचयेत्।

तत्प्रकारः॥ देवस्य पुरतः प्रागग्राणि चत्वारि उदगग्राणि चत्वारि सूत्राण्यास्फाल्य तेषु नवकोष्ठेषु यथाविधि धान्यपीठं परिकल्प्य यथाविधि कलशानधिवास्य, प्रागादिकोष्ठेषु कलशचतुष्टयं आग्नेयादिकोष्ठेषु कलशचतुष्टयं मध्ये कलशमेकं च विन्यस्य प्रागादिकलशचतुष्टयं पादार्द्धार्द्धचमनगन्धसर्वोषधिवारिभिरापूर्य आग्नेयाद्यशान्यान्तं कलशचतुष्टयं दधिक्षीरमधुघृतैरापूर्य मध्यकुम्भं शुद्धोदकेन आपूर्य तेषां पुरतः धान्यपीठे हरिद्राचूर्णं कुम्भं च विन्यस्य तैलोदर्तनचूर्णादिकं च तत्रोपकल्प्य कलशेषु कूर्चन्यासादिकं यथाविधि कृत्वा पुण्याहं वाचयित्वा तज्जलेन स्वपनद्रव्याणि संप्रोक्ष्य प्रागादिकलशेषु वासुदेवादीन ईशानादिपर्यन्तं कलशेषु अनिस्तद्वादीन् मध्ये शुद्धोदककलशे श्रीमन्नारायणं हरिद्राचूर्णकुम्भे श्रियंदेवीं चावाह्ना-

अथर्व देवस्य तैलसमर्पणादिमुखलेपार्थचन्दनसमर्पणान्तं पूर्ववत्कृत्वा
प्रधानकलशैरभिषेचयेत् ।

विष्णुगायत्र्या पाद्येन इदं विष्णुरित्यधर्येण त्रीणि पदेत्याचमनेन
विष्णोः कर्माणीति सर्वांषध्युदकेन दधिकावृण्णोति दधा आप्या-
यस्वेति क्षीरेण मधुवातेति मधुना शुक्रमसीत्याज्येन श्रीसूक्तेन
हरिद्राचूर्णैश्चाभिषिद्य प्रतिकलशं मध्ये मध्ये अर्ध्यपादाचमनगन्ध-
स्नागदीपधूपनैवेद्यानि केवलार्द्यं वा समर्थं ततः पुंसूकं पठद्विः
ग्राह्याणैस्सह शुद्धोदककलशेन सहस्रधारया देवमभिषिद्य नीराजना-
दींश्च पूर्ववत्कृत्वा अलङ्कारासनं नीत्वा तदुक्तभौगैर्देवमभ्यर्थ्य हविः
निवेद्य जपान्तं कृत्वा जितन्तादिस्तोत्रैर्देवं स्तुत्वा पाद्योः प्रणम्य
तदन्वङ्कुरार्पणं कुर्यात् ।

तदर्थं यथोक्तलक्षणानि पालिकादिपात्राणि संभृत्य वापन-
यागाख्यमंटपे वापि कुर्यादङ्कुररोपणमिति वचनादुत्तरत्र यागशाला-
लक्षणे उत्तरे चाङ्कुरैर्युक्ताभिति वक्ष्यमाणत्वाच्च उत्सवार्थङ्कुरार्पणस्थानं
यागमंटपोत्तरभाग एव परिकल्प्य यथाविधि शोधयित्वालंकृत्य
अङ्कुरार्पणोपयुक्तसंभारान् सर्वान् संभृत्य आचार्यो यजमानेन सह
गर्भगेहं प्रविश्य भगवन्तं जगद्योनिमभ्यर्थ्याभ्यर्थ्यं तदनुक्षयाऽभिनवे
सौवर्णे राजते वा पात्रे, तिलसर्षपनीवारशालिमाषप्रियंगवः । कुलुत्थ-
मुद्रनिष्पावयवगोधूमवैषणवाः ॥ इत्युक्तद्वादशबीजानि विन्यस्य पृथक्पा-
त्रेषु वा बीजानि विन्यस्य तत्पात्रं दीक्षितस्य विप्रस्य मूर्त्तिं विन्यस्य
आचार्यो मूर्तिपैस्सह प्रासादान्तःप्रविश्य तत्राधारोपरि बीजपात्रं
निधाय अर्ध्यादिभिर्मूलविम्बमुत्सवविम्बादींश्चाभ्यर्थ्यं बीजपात्रं च
अर्ध्यादिभिरभ्यर्थ्यं देवाय विनिवेद्य शङ्खादिवादघोषैर्मधुरगीतैस्तूर्य-
नादैः श्रुतिघोषैश्च सह तत्पात्रं दीक्षितस्य परिचारकस्य मूर्त्ति
वाहयित्वा मंदिरग्रादक्षिण्येन तत्पात्रमङ्कुरार्पणस्थाने विन्यसेत् ।

ततो विष्वकसेनं गरुडं हनूमन्तं हेतीशं चा वस्त्राद्यैरलङ्कस्य यानादिके समारोप्य खनित्र मद्भिः प्रक्षाल्य नवेन वाससा समाच्छाद्य मात्यैः भूषयित्वा परिचारकमूर्धि विन्यस्य ब्राह्मणैर्वैष्णवैश्शूदैर्वा विष्वकसेनं वाहयन् उत्रध्वजपताकाङ्क्षरपात्रैर्वैद्योर्वैश्शाङ्कादिवाद्यरवै गणिकादेव-दार्सामिस्सह सर्वेवावरणेषु प्रदक्षिणीकृत्य प्राचीमुदीचीं प्रागुदीचीं चा दिशमदूरं समनुप्राप्य तत्र मनोहरे उद्याने केवले शुचौ देशे वा विष्वकसेनं भद्रविष्टे समुपवेश्य पुण्याहं वाचयित्वा अखमन्त्रेण सुवं संप्रोक्ष्य भुवं स्पृशन् भूसूक्तं जपित्वा एकाग्रचेतसा देवस्य वाराहीं मूर्ति मनसा ध्यायन् भुवमर्ध्यादिभिरभ्यर्थ्य खनित्रमस्त्रमन्त्रेण प्रोक्ष्य मूलमन्त्रेणाभ्यर्थ्य खनित्रमादाय प्राङ्मुखस्सन्, ओं यज्ञार्हदेहाय महावराहाय पुराणपुरुषाय प्रजापतये नमः । इति क्रोडमन्त्रेण संप्रदाय उद्भृतासीति मन्त्रेण च खनित्रेण सृदं उद्भृत्य लोहजे वेत्रजे वा पात्रे सृदं निधाय मूलमन्त्रेण नवेन वाससाऽच्छाद्य पुण्याहप्रोक्षण-पूर्वकं नदीतीराद्वालुकां गोष्ठाद्रोकरीषं च संगृहा पात्रद्वये निधाय वस्त्राभ्यामाच्छाद्य यानादिके समारोप्य परिचारकाणां मूर्धसु वाह-यित्वा ग्रामप्रादक्षिण्येन यागमंटपं प्रविश्य विष्वकसेनं स्वस्थाने संनिवेश्य ततोङ्कुरार्पणस्थाने गोमयाद्युपलिमे सुधाचूर्णाद्यलङ्कते भूतले चन्दनाद्राणि सूत्राणि प्रागायतानि सप्तदश उद्गायतानि चतुर्दश-बोडशाङ्कुलसंस्मितकोष्ठं यथा भवति तथाऽरफाल्य पूर्वपञ्चमपञ्चिषु त्रयोदशसु पालिकादिस्थापनार्थं मध्ये पञ्चिद्वयं स्थाप्य तदुभयपार्श्वयोः वीध्यर्थं पञ्चिद्वयं द्वयं विमृज्य वीधेस्त्रयपार्श्वयोः चतुष्ययं स्थाप्य आग्नेयभागे दक्षिणे नैऋते च स्थितेषु द्वादशद्वादशकोष्ठेषु पालिकाः वारुणे ब्राह्मे ऐन्द्रे च घटिकाः मारुते सौम्ये ईशाने च शरावांश्च श्वापयेत् । प्रत्येकं पालिकादीनां षोडशकल्पने प्रागायतानि सप्तदश दक्षिणोत्तरायतानि पञ्चसूत्राणि निपात्य दक्षिणस्यां दिशि पञ्च-चतुष्ययं स्थाप्य तदुत्तरतः पञ्चिद्वयं विमृज्य मध्ये चतुष्ययं स्थाप्य

ततोऽप्युत्तरतः पङ्किद्वयं विमृज्य सर्वोत्तरतः पङ्किचतुष्टयं स्थापयेत् ।
 तत्र दक्षिणदिक्षिणते पङ्किचतुष्टके पालिकाः मध्ये पङ्किचतुष्टकेषु
 घटिकाः, उत्तरे पंक्तिचतुष्टके शरावांश्च न्यसेत् । प्रत्येकं पालिकादीनां
 द्वादशकल्पने प्रागायतानि सप्तदश उदगायतानि चत्वारि सूत्राणि
 निपात्य दक्षिणे पंक्तिचतुष्टयं स्थाप्य, तदुत्तरतः पंक्तिद्वयं विमृज्य,
 मध्ये चतुष्टयं स्थाप्य तदुत्तरतः पंक्तिद्वयं विमृज्य, सर्वोत्तरतः पंक्ति-
 चतुष्टयं स्थाप्य दक्षिणभागस्थद्वादशकोष्ठेषु पालिकाः मध्यभागस्थेषु
 घटिकाः उत्तरभागस्थेषु शरावांश्च आश्रेयादीशानान्तं स्थापयेत् ।
 आश्रेयादीशानान्तं न्यासक्रमस्तु आश्रेयादिनैक्रहतान्तं कोष्ठचतुष्टये पूर्वं
 वारुणादिपूर्वान्तं कोष्ठचतुष्टये तदनन्तरं वायव्यमारभ्य ईशानान्तं कोष्ठ-
 चतुष्टये पश्चान्त्यसेत् । पूर्वेत्र पञ्चद्वयेऽपि पालिकादीन् एवमेवाश्रेया-
 दीशानान्तं न्यसेत् । प्रत्येकं पालिकादीनामष्टकल्पने प्रागायतानि
 सूत्राणि सप्तदश दक्षिणोत्तरायतानि सूत्राणि निपात्य दक्षिणस्यां
 दिशि भागाष्टकं संस्थाप्य, वीर्ध्यर्थं भागचतुष्टयं विमृज्य, मध्ये
 भागाष्टकं संस्थाप्य, तदुत्तरतो भागचतुष्टयं विमृज्य, सर्वोत्तरतो
 भागाष्टकं संस्थाप्य दक्षिणभागाष्टके पालिकाः मध्यभागाष्टके घटिकाः
 उत्तरभागाष्टके शरावांश्च न्यसेत् । प्रत्येकं पालिकादीनां चतुष्टय-
 कल्पने दक्षिणोत्तरायतानि त्रीणि सूत्राणि पूर्वेष्ट्रिमायतानि एकादश
 सूत्राणि निपात्य दक्षिणतः कोष्ठचतुष्टयं स्थाप्य तदनन्तरं वीर्ध्यर्थं
 भागचतुष्टयं विमृज्य मध्ये कोष्ठचतुष्टयं स्थाप्य पुनश्च भागचतुष्टयं
 विमृज्य सर्वोत्तरतो भागचतुष्टयं स्थाप्य पालिकादीन् क्रमेण विन्यसेत् ।
 केवलपालिकानां षोडशकल्पने दक्षिणोत्तरायतानि पञ्चसूत्राणि पूर्व-
 पञ्चमायतानि पञ्चसूत्राणि च निपात्य तेषु षोडशकोष्ठेषु केवल-
 पालिका एव विन्यसेत् । केवलपालिकानामष्टकल्पने पूर्वेष्ट्रिमायतानि
 पञ्चसूत्राणि दक्षिणोत्तरायतानि त्रीणि च निपात्य केवलपालिकाः
 स्थापयेत् । केवलपालिकानां चतुर्विशतिकल्पने पूर्वेष्ट्रिमसूत्राणि

सप्त दक्षिणोत्तरसूत्राणि पञ्च च निपात्य तेषु केवलं चतुर्विशति-
पालिकाः स्थापयेत् । केवलपालिकानां चतुष्टयकल्पने दक्षिणोत्तराणि
त्रीणि सूत्राणि पूर्वपश्चिमानि त्रीणि निपात्य तेषु चतुःकोषेषु केवलं
चतुःपालिकाः स्थापयेत् । एवं विभवेच्छानुसारेण सूत्राण्यास्फाल्य
पालिकादीनां कोषेषु प्रतिकोष्ठं आढकमितैः तदैर्धैस्तदैर्धैर्वा शालिभिः
ब्रीहिभिर्वा वृत्तं चतुरश्रं वा पीठं परिकल्प्य पालिकादीनि पात्राणि
मूलमन्त्रेण प्रक्षाल्य सहदेवीपूर्वाश्वत्थपल्लववशिरीषहसिद्धापत्राणि च
पालिकादीनां कण्ठे परितो बध्वा कुशकाशतृणैस्तेषां विलम्बान्यापूर्य
विलानि प्रथमं मृद्गिः, तदनन्तरं वालुकाभिस्तदनन्तरं करीषचूणैरापूर्य
यद्वा मृदादिकं सर्वं संस्मित्य तेनापूर्य तानि पालिकादीनि पूर्वोक्त-
क्रमेण मध्यमस्कन्धमारभ्य ईशानान्तं प्रतिस्कन्धं पूर्वोक्तरीत्या
आग्रेयादीशानान्तं क्रमेण विन्यस्य पालिकादीन् प्रत्येकं नवैर्वासोभिः
अशक्तौ प्रतिस्कन्धं वाससाऽच्छाद्य पालिकादीनां पश्चिमे देशे ब्रीहि-
तण्डुलतिलैः परिकल्पिते धान्यपीठे सूत्रवेष्टिं सलक्षणं गन्धोदकपूर्णं
प्रतिमारत्नकूर्चाश्वत्थपल्लववस्त्राहितं सकरकं सोपकुंभाष्टकं सोमकुंभं
निधाय घटिकास्यानात् पश्चिमे भागे यथोक्ते आसने आचार्यः
प्राङ्मुख उपविश्य करशुद्ध्यादिमानसयागान्तं कृत्वा प्रोक्षणार्थ्य
परिकल्प्य देहविन्यस्तमन्नानध्यादिनाऽभ्यर्थ्य वक्ष्यमाणप्रकारेण तोरण-
ध्वजद्वारकुम्भाधिदेवादीनभ्यर्थ्य पुण्याहं वाचयित्वा तज्जलेन पालि-
कादीन् संप्रोक्ष्य पालिकाद्यधिदेवार्चनं कुर्यात् ।

दक्षिणतः पालिकास्कन्धे अड्नाभं मध्यतो घटिकास्कन्धे
पद्मनाभं उत्तरतश्शरावस्कन्धे भ्रुवं च क्रमेणाभ्यर्थ्य पालिकानां
द्वादशके वहन्यादीशानान्तमनन्तादिद्वादशकं प्रणवादिनमोन्तैस्तत्त-
ज्ञामभिरभ्यर्थ्य घटिकाद्वादशके कूर्मादिद्वादशकमभ्यर्थ्य शरावद्वा-
दशके एकशृङ्गादिद्वांदशकमभ्यर्थ्य प्रत्येकपालिकादीनां षोडशकल्पने

पालिकाद्विषु पूर्वोक्तानन्तादिपाताळशयनान्तान् षट्ट्रिंशद्वेवान्,—
लक्ष्मीपुष्टिर्दयानिद्राक्षमाक्षान्तिस्सरस्वती । धृतिमैत्रीरतिस्तुष्टिर्मतिश्च
द्वादश स्मृताः ॥ इत्युक्तलक्ष्म्यादिमतिपर्यन्तं शक्तिद्वादशकं च यजेत् ।
प्रत्येकं पालिकादीनां षट्ट्रिंशत्परिकल्पने, षट्ट्रिंशत्पालिकासु स्वप्र-
पदस्थितं वासुदेवसङ्कर्षणप्रद्युम्नानिरुद्धचतुष्टयं जाग्रत्पदस्थितं वासु-
देवाद्यनिरुद्धान्तमनिरुद्धादिवासुदेवान्तमष्टकं केशवादिद्वादशकं श्रिया-
दिमहिमान्तं तच्छक्तिद्वादशकमाहत्य षट्ट्रिंशद्वेवताक्षरावेषु,— स्वधा च विद्या-
रण्या च मायामूर्तिश्च ह्रीस्तथा । श्रीः कलापी च विद्युच्च निष्ठा ऋक्च
रुचिस्तथा ॥ इष्टा शोभा च शुद्धिश्च विभूतिभूतिरेव च । व्यासिर्गतिश्च
सुसिंश्च भागा वागीश्वरी रतिः ॥ सिद्धिर्नीतिः प्लुतिः क्रीडा संप-
त्कीर्तिशिशक्षा मतिः । गायत्री चापि मर्यादा हृषिश्चेत्युक्तचतुर्खिश-
च्छक्तयः चक्रं शङ्खं च आहत्य षट्ट्रिंशद्वेषताश्च सर्वेष आग्नेयादि-
क्रमेणार्घ्यादिभिर्यजेत् । पालिकादीनां प्रत्येकमष्टकल्पने केशवादयो
द्वादश । तच्छक्तयः श्रियादयो द्वादश । आहत्य चतुर्विंशतिदेवताः
यथाक्रमं पालिकाद्यष्टकत्रये यजेत् । पालिकादीनां प्रत्येकं चतुष्टयपक्षे
केशवादीन् यथाक्रमं पालिकादिचतुष्टयत्रिके यजेत् । केवलपालिकानां
पोडशकल्पने वासुदेवादीन् चतुरः केशवादीन् द्वादश यजेत् ।
केवलपालिकानामष्टकल्पने वासुदेवादीन् प्रतिलोभ्येनानिरुद्धादीन्यथा-
क्रमं यजेत् । केवलपालिकानां चतुष्टयकल्पने वासुदेवादीन् यजेत् ।
एवं तत्त्पक्षानुसारेण पालिकाद्यधिदेवतास्समभ्यर्च्यं सोमकुंभार्चनं
कुर्यात् ।

मध्यकुम्भे सोमात्मानं भगवन्तं करके सुदर्शनं दिक्कलशेषु
इन्द्रादीन् समावाह्याभ्यर्च्यं बीजानि गोक्षीरेण मूलमन्त्रेण प्रक्षाव्य,
पूर्वोक्तबीजानां तिलादीनां नामधेयैर्नमोन्तैर्चर्चयेत् । तिलाय नमः ।

इदमासनमिदं पाद्यमित्यादिना सर्वाणि वीजानि पृथक्पृथगभ्यर्थं
 वीजपात्रं वाससा परिवेष्ट कुण्डे स्थिण्डले वाऽग्निं प्रतिष्ठाप्य अग्नि-
 संतर्पणान्तं कृत्वा तन्मध्ये योगपीठं परिकल्प्य देवमावाह्य सकलीकृत्य
 नित्याभिस्समिद्धिः काम्यैर्द्रव्यैश्च यथाविधि हुत्वा पालिकाघिधि-
 देवतानां मन्त्रैस्सोमादिमन्त्रैश्च पृथक्पृथगाजयेनाष्टौ चतुर्सङ्कट्टा हुत्वा,
 लोहजे मृष्णये वा पात्रे संपाताज्यं तस्यारूपे अपर्यास्तौ संस्कृतमन्य-
 द्वाज्यं तेन सह संमिश्र्यादाय पालिकाघिष्ठानं गत्वा उभाभ्यां
 हस्ताभ्यां पृथक्पृथक् दूर्वामादायाग्राणि घृते निमज्य पालिकाघटिका-
 शरावेषु आग्नेयादीशानान्तं व्यत्यस्तहस्ताभ्यां घृतं सेचयेत् । एकस्मिन्
 स्कन्धे विनियुक्तां दूर्वां परित्यज्यान्यस्मिन् स्कन्धे दूर्वान्तरेण घृतसेचनं
 कुर्यात् । एवं घृतारोपं कृत्वानन्तरमञ्जनाभादीन् स्कन्धाघिदेवान्
 पुनर्स्समभ्यर्थं मूलमन्त्रेण सर्वाण्यपि वीजान्यभिमन्त्रयेत् । अथ शुभे
 मुहूर्ते देशिकेन्द्रः प्राङ्मुखोदङ्मुखो वा तिष्ठन् आचार्यादीननुज्ञाप्य
 पालिकादिस्कन्धेषु मूलमन्त्रेण जितन्तामन्त्रेण वा उभयेन वा प्रति-
 स्कन्धमाग्नेयादीशानपर्यन्तं यथाक्रमं शङ्खादिवाद्यघोषसहितं पूर्वोक्त-
 तिलादिद्वादशवीजानि प्रत्येकं वापयेत् । अथवा सर्वाणि वीजानि
 एकस्मिन् पात्रे संमिश्र्य तेनैव वापयेत् । सर्वेषां वीजानामभावे
 मुद्रमेकमेव वापयेत् । एवं वीजावापमाचार्यानुमता अन्ये वा देशिकाः
 कुर्यात् । अनन्तरं वीजोपरि सर्वेत्र मृद्धिराच्छाद्य हरिद्रामिश्रितैः
 कुसुमवासितैर्जलैराग्नेयादिकमेण पूर्वसिक्कजलशोषणान्तं विरम्य विरम्य
 मन्दं पालिकादिवीजानि संसिच्य प्रत्येकं स्कन्धत्रयाणामुपरि चन्द्र-
 मण्डलमध्यं तत्कान्तिसञ्जिभं देवं नारायणं स्वदेहोत्थैर्निरन्तरैः
 अमृतौधैः पात्रेषुक्तानि वीजानि सर्वतस्सञ्चन्तं ध्यात्वा पात्राण्यर्च-
 यित्वा अहतैर्वैस्त्रैः प्रतिस्कन्धमाच्छाद्य जगत्कारणं वामदेवं सर्वेषां
 पालिकादीनामुपरि आग्नेयादिकमेण संपूज्य तदष्टदिक्षु कुमुदादीनां
 पूर्वादिकमेण हरिद्राचूर्णपललाजदघिसक्तुमिश्रितं चर्वं भूतकूरसंबं

बर्लिं दद्यात् । ततो यजमानः आचार्यादीन् यथोक्तदक्षिणाभिः फल-
तांबूलादिभिश्च तोषयेत् । तदन्वाचार्यः पालिकादीन् क्रमणोद्भूत्य
सुगुप्ते स्थले संस्थाप्य तत्रापि पालिकादीनां परितोऽशृदिक्षु कुमुदादीनां
पूर्वोक्तभूतकूरबर्लिं प्रतिदिनं दद्यात् । तदाप्रभृति बहूननिर्वाणदीपान्
परितः प्रदीप्य, अस्मिन्द्वारार्पणकर्मणि न्यूनातिरिक्तप्रायश्चित्तार्थं मूल-
मन्त्रेणाज्येन अष्टोक्तरशताहुतीहुत्वा पूर्णाहुत्यादिकं कृत्वा कुण्डगतं
देवं हृदि विसृज्य चतुर्द्वाराधिदेवानां मन्त्रैश्च यथाविधि हुत्वाऽश्चिं
विसृजेत् ।

तदाप्रभृति प्रतिदिनं पालिकादीनां परितस्सायंप्रातरेककालं
वा कुमुदादिवर्लिं दद्यात् । प्रतिदिनमाचार्यदिशाप्यो वा पालिकास्थानं
गत्वा यथाविध्यभ्यच्चर्याङ्गुराभिवृद्ध्यर्थं हरिद्रोदकैस्संसिद्ध्य अवभृतान्तं
संरक्षेत् । एवमङ्गुरार्पणं कृत्वा, गर्भगेहान्तःप्रविश्य देवमध्यादिभिः
नैवेद्यान्तमभ्यच्चर्य अनिर्वाणदीपानारोप्य रात्रिशेषं समापयेत् ।

तदन्येद्युराचार्यो यथा वित्तानुसारेण क्रीत ममिनवं दुकूलपद्वं
देवाङ्गं चित्रक्षौमं कार्पासिकं वा नीलरोमादिवर्जितं सुलक्षणद्वं
नवभिस्सतमिः पञ्चभिर्वा हस्तैरायतं मूलवेरसमायामं द्वारायामं वा
आयामार्धेन चिस्तीर्णं पादेन कृतशेखरं शेखरेण समपुच्छं तदर्धकण्ठ-
पुच्छान्वितं बालाख्यपटयोजितं निर्नेजितं खलीयुकं शोषितमेवंलक्षणा-
न्वितं ध्वजपटमाहत्यं पटमध्ये कुशलेन शिलिपना सलक्षणं गरुडं
लेखयेत् । लेखनप्रकारस्तु—

छत्रं तु शिखरे कुर्यात्पार्श्वयोश्वेतचामरे । अघोनेकदलं पद्मं
तदधः पूर्णकुम्भकम् ॥ कुम्भस्य पार्श्वे विलिखेत्साङ्गुरं पालिकागणम् ।
दीपानुशोभनौ कुर्यात्पालिकानां तु पार्श्वयोः ॥ ध्वंजं तु गरुडाकारमेक-
मूर्तेष्व सत्तमाः । सत्यस्सुपर्णो गरुडस्तार्श्च चतुरात्मनः ॥ पञ्च-
मूर्तेष्व चत्वारो विहगेश्वरसंयुताः । सुपर्णताळमकरञ्जुद्या वा

चतुरात्मनः ॥ तत ऊर्ध्वं तु सर्वेषां व्यूहानां गरुडो ध्वजः । पटमध्ये तु
गरुडं द्विभुजं विधृतांजलिम् ॥ पुष्पाञ्जलिपुटं वाथ सुवर्णाचलसञ्चिभम् ।
गगने गमनारंभपक्षविक्षेपणान्वितम् ॥ कुञ्जितो वामपादस्तु दक्षिणः
पृष्ठतः स्थितः । किञ्चिदायतवृत्ताक्षं नीलदीर्घाग्रनासिकम् ॥ अतीव
शान्तवेषं तु तथा प्रहसिताननम् । बालचन्द्रसमाकारदंष्ट्राद्रयविरा-
जितम् ॥ कुटिलभ्रुकुर्णीभङ्गं भङ्गुरालकशोभितम् । कम्बुग्रीवं वृहद्वाहुं
पीनांसं दृढवक्षसम् ॥ पृथूदरं निष्ठनार्भि रोमराजिविराजितम् ।
सुवृत्तकनकस्तम्भपीवरोरुद्रयान्वितम् । हेमरंभासमाकारजङ्गाकान्तपद-
द्रयम् । करण्डमकुटाकान्तपुष्पापीडविराजितम् ॥ वृत्ते वैपुल्यमानेन
लोचने पद्मपत्रवत् । भूयुग्मं नारसिंहोत्थं ग्राणां शुक्तुण्डवत् ॥
सिंहवन्मध्यदेशस्तु तद्वां गजपृष्ठवत् । तदेवं दैवदीर्घेण विस्तृतं
हंसपक्षवत् ॥ स्वपक्षमाना द्विगुणं तत्पुच्छं शतशाखिनम् । सर्वेषामेव
सामान्यं विशेषाख्यमथोच्यते ॥ मकुटादिसपादान्तं नानारक्षेन
शोभितम् । हारकेयूरकटकब्रह्मसूत्रविभूषितम् ॥ प्रलंबकर्णपाशान्त-
विभ्रान्तशुभकुण्डलम् । ललाटतिलकोपेतं पुष्पकर्णावतंसकम् ॥
रत्नाङ्गुलीयकोपेतं शिखिनीरसितांघ्रिकम् । अन्यैराभरणौर्दिव्यैर्भूषितं
सर्पभूषितम् ॥ नीलाम्बरधरं नीलवारवाणविराजितम् । कुलरक्षोत्पल-
दलस्त्राग्निर्मणिडितकन्धरम् ॥ तथा विचित्रकुसुमैस्त्राग्निरन्याभिरु-
ज्ज्वलम् । अनन्तो वामकटको यज्ञसूत्रं तु वासुकिः ॥ तक्षकः कटिसूत्रं
तु हारः कार्कोटकस्तथा । पद्मो दक्षिणकण्ठे तु महापद्मस्तु वामतः ॥
शङ्खशिशरःप्रदेशे तु गुणिकश्च भुजान्तरे । एतैरप्नोरगैराद्यैर्भूषितं
भुजगोत्तमैः ॥ अनन्तश्शुक्रवर्णाभो रक्तवर्णस्तु वासुकिः । तक्षकः
पीतवर्णाभो धूम्रः कार्कोटकस्तथा ॥ शङ्खस्तुहिनवर्णाभो गुणिकस्त्व-
ठिसञ्चिभः । पद्मः पद्मसमानाभो महापद्मस्तु पिङ्गलः ॥ पञ्चवर्णैः
लिखेदेवं देवं पञ्चाशुद्धं तथा । चक्रं खड्गं शरं चैव शङ्खं शार्दू-
गदां तथा ॥ पदोर्खें हुमये पार्श्वे विलिखेच्च यथाविद्धि । तदधो

दक्षिणे पार्श्वे वहिमण्डलमालिखेत् ॥ तद्वल्लिखेद्वामभागे स्वस्तिकं
लक्षणान्वितम् । लेपयेत्पटदोषं तु श्यामलेनासितेन वा ॥ विचित्र-
पुष्पसंयुक्तपत्रवल्लीसमन्वितम् ॥ एवमुक्तप्रकारेण शिल्पी पटमध्ये
सलक्षणं सपरिकरं गरुडं लिखेत् ।

ततस्सायंकाले आचार्यो मूर्तिपैश्चिलिपशालां प्रविश्य पटस्थं
गरुडमालोक्य तल्लक्षणानि परीक्ष्य शिलिपनमीसितैर्धनैस्तोषयित्वा
तत्पटमादाय यानादौ परिचारकमूर्धिं वा सौवर्णादिपात्रे विन्यस्य
शङ्खादिवाघरवैस्सह ग्रामप्रादक्षिण्येन मुखमण्टपं नीत्वा, आचार्यः
प्रासादान्तःप्रविश्य, मूलविम्बस्य पादयोः प्रणस्याद्यादिभिरभ्यर्थ्यं मुख-
मण्टपमासाद्य शिलिपनं विसृज्य, पटमध्यंभसा प्रोक्ष्याद्वाभिमच्छैः
सिद्धार्थैः पुष्पैश्च पटं संताज्य पटस्थस्य गरुडस्य दहनाद्यायने कृत्वा पटं
भगवदभिमुखं दर्शयित्वा पुनररप्यर्थ्याद्यैर्मूलविम्बमभ्यर्थ्याञ्जलिं बध्वा
भगवन् पुण्डरीकाक्षं सर्वेश्वरं जगन्मय । त्वया यथा तु कथितं तथा
कर्तुं न शक्यते ॥ अस्वातन्त्र्यादसामर्थ्याच्छ्रद्धादीनामभावतः । तस्मा-
न्मानादिसर्वेषां न्यूनाधिक्योपशान्तये ॥ समालोक्य नेत्राभ्यां शीतलाभ्यां पटस्थितम् ।
सर्वदोषापहारिभ्यां वैनतेयं प्रसीद ओम् ॥ इति
विज्ञाप्य, पटं दीक्षितेन परिचारकेन वाहयित्वा प्रथमावरणे वातेन
सार्धं चतुःप्रदक्षिणीकृत्य प्रासादाग्रस्थयागमण्टपं प्रविश्य तत्र शालि-
तण्डुलैर्भद्रपीठं परिकल्प्य तत्पृष्ठे भद्राख्यमण्डलं विलिख्य विभवे सति
तदुपरि वस्त्रमास्तीर्य तत्र तिलराशि समुक्तीर्य तत्र स्वस्तिकमालिख्य
तदुपरि पटं प्रासादाभिमुखं संस्थाप्य गरुडस्य दक्षिणभागे स्वासने
समुपविश्य करशुद्धिपूर्वकं भूतशुच्यन्तं कृत्वा पूर्वोक्तप्रकारेण स्वदेहे
गरुडमच्छादीन्वित्यस्य तादात्म्यमवलभ्य मानसयागं कृत्वाऽद्यादी-
नुपकल्प्य स्वदेहविन्यस्तमच्छान्तभ्यर्थ्य द्वारस्थतोरणध्वजकुंभादीश्च पूर्व-
बद्भ्यर्थ्य ततः पुण्याहं वाचयित्वा तज्जलेन पटादीन् संप्रोक्ष्य

गरुडस्याग्रतो धान्यपीटे सकरकं सोपकुम्भाष्टकं महाकुंभं विन्यस्य
जलद्रोण्यादिकं पात्रं गन्धतोयैस्संपूर्य करकस्य ददिणे निवेश्य,
छायाधिवाससिञ्चर्थं पटस्य पुच्छे यथाविधि रक्षासूत्रं बध्वा जल-
द्रोण्यादिके वक्ष्यमाणप्रकारेण गरुडस्य सधिछायाधिवासं कृत्वा,
जलद्रोण्यादावधिवासितं कूर्चमुहूर्त्य तत्र स्थितं गरुडं पटे विचिन्त्य,
गरुडस्य छायास्त्रपतं करिष्य इति सङ्कल्प्य वक्ष्यमाणाधमाधममार्गेण
पटस्याग्रतो वेदिकोपरि संस्थिते सकूर्चे दर्पणे समावाहितं गरुडमभि-
षिच्य ततश्शोभने मुहूर्ते वक्ष्यमाणप्रकारेण नेत्रोन्मीलनं कृत्वा
कुम्भसमीपमासाद्य कुम्भमध्ये आसनं परिकल्प्य तस्मिन् गरुडं करके
सुदर्शनं उपकुंभाष्टके इन्द्रादीश्वर्यच्चर्य, भित्तिसंसेचनं कृत्वा,
पुनस्तत्रैव विन्यस्य ततो ध्वजपटे प्राणदासनं परिकल्प्य सहस्रा-
दित्यभास्वरं गरुडमञ्चं हृदयाद्विरेच्य पटस्थगरुडे विन्यस्य सकलीकृत्य
संनिधिसंनिरोधसां मुख्यानि कृत्वा मुद्राः प्रदर्शय लयभोगौ कृत्वा
कुंभे करके पटे च महता विभवेन अलङ्कारासनान्तं क्रमेणाभ्यर्थ्यर्थं,
प्रासादान्तः मूलविम्बं यात्राविम्बं च अर्ध्यादिभिरभ्यर्थ्यित्वा हविर्निं-
वेदनान्तं कारयित्वा ततःपरं कुंभे पटे च मधुपर्कफलमूलविधिधा-
न्रादिभिर्गरुडमभ्यर्थ्यं संप्रदानान्तं कृत्वा ततो गरुडस्य प्राणभागे
सलक्षणं कुण्डं स्थिण्डिलं वा कारयित्वा तत्र यथाविध्यर्थं प्रतिष्ठाप्य
अग्निमध्ये आसनं परिकल्प्य तत्र गरुडमावाद्य लयभोगान्तं कृत्वा
गरुडमञ्चेण यथाविधि समित्सस्तकं हुत्वा शान्त्यर्थं तिलैहृतैश्च
प्रत्येकमष्टोत्तरशताहुतीहुत्वा पूर्णाहुर्ति च कृत्वा देवतोद्वासनादिक-
मकृत्वैव कुण्डेऽग्निं संरक्षेत् ।

एवं ध्वजाधिवासं कृत्वा आचार्यो मूर्तिपैस्सह गर्भगेहं प्रविश्य
रक्षाबन्धनं कुर्यात् । मूलमूलगतं देवमर्घ्यादिभिरभ्यर्थ्यं तत्पादौ
हस्ताभ्यां प्रगृह्य, भगवन् पुण्डरीकाक्षं करिष्ये कौतुकक्रियाम् ।

महोत्सवार्थं देवेश तदर्थं त्वं प्रसीद मे ॥ इति विक्राण्य मूलादुत्सव-
विम्बे देवमावाह्य अर्ध्यादिभिरभ्यर्च्यं वस्त्रभूषणगन्धमाल्यैरलङ्कृत्य
सौवर्णं यानमारोप्य शङ्खभेर्यादिसहितं ग्रामधामप्रादक्षिण्येन देव-
मालयं नीत्वा आस्थानमंटपे वितानाद्यलङ्कृते सौवर्णपीटे देवमारोप्य
अर्ध्यादिभिरभ्यर्च्यं महाहविनिवेद्य ताम्बूलादिकं समर्प्य देवं प्राप्ता-
दान्तःप्रवेश्य ततस्सौवर्णं राजतं कांसं वा पात्रं भारमानैश्शालि-
तण्डुलैस्तद्धैस्तत्पादैष्ठडंशैरप्रांशैर्वाऽपूर्यं तदूर्ध्वं हैमं क्षौमं कार्पासं
पट्टजं च सप्तमिः पञ्चभिश्चतुर्भिर्वाऽत्तुमिः कृतं रक्षासूत्रं विन्यस्य
तत्रैव पष्ठयुत्तरशतक्रमुकतच्चतुर्गुणनागवल्लीदल्लतदर्धकदल्यादिफलानि
च विन्यस्य तत्पात्रं गर्भाग्रमंटपे भारमानैस्तद्धैर्वाऽशालिभिः परि-
कलिपते पीठे विन्यस्य, तस्मिन्नेव पीठे अपूपसमन्वितं पात्रान्तरं च
विन्यस्य मूलमन्त्रेणार्ध्यादिभिरभ्यर्च्यं वस्त्राभ्यामाच्छाद्य प्रतिसरपात्र-
मपूपपात्रं च दीक्षितयोः परिचारकयोदिशरसि यानादौ वा विन्यस्य
सर्वेष्वप्यावरणेषु नृत्यगीतसहितं प्रदक्षिणं परिभ्राम्य एकस्मिन्वा
आवरणे चतुर्वारं द्विवारं वा प्रादक्षिण्येन परिभ्राम्य ग्रामादौ वा
एकवारं परिभ्राम्य, सुदर्शनविवक्षसेनादिसहितं वा प्रदक्षिणीकूर्त्य
गर्भगोहं प्रविश्य देवस्य पुरतो धान्यपीठोपरि पात्रद्वयं विन्यस्य
पुण्याहं वाचयित्वा तज्जलेन रक्षासूत्रादिकं प्रोक्ष्य मूलमन्त्रेणार्ध्या-
दिभिरभ्यर्च्यं मूलविम्बादीश्वरं अर्ध्यादिभिरभ्यर्च्यं हेमजं पट्टजं वा
रक्षासूत्रमादाय वामहस्तेन गृहीत्वा दक्षिणहस्तेन गन्धेनानुलिप्य
धूपेनाधिवास्य मूलविम्बस्य दक्षिणहस्ते जितन्ताख्येन मन्त्रेण शङ्खा-
दिवाद्यसहितं रक्षासूत्रं बध्वा सूत्रं स्पृशन् अस्त्रमन्त्रं शतवारं जप्त्वा
तथैव उत्सवविम्बस्य दक्षिणहस्ते हेममयं रक्षासूत्रं बध्वा तथैव श्रियो
वामहस्ते श्रीसूक्तेन श्रीमन्त्रेण वा पट्टजं रक्षासूत्रं बध्वा, भूम्याः
भूसूक्तेन भूमन्त्रेण वा क्षौममयं रक्षासूत्रं वामहस्ते बध्वा, स्त्रपन-
विम्बादीनां दक्षिणहस्ते पट्टजं रक्षासूत्रं पूर्ववद्वध्वाऽचार्यस्वदक्षिणकरे

कार्पासं रक्षासूत्रं मूलमन्त्रेण वध्वा, तथैव क्रुतिवक्ष्यपरिचारकाणां च दक्षिणहस्ते रक्षासूत्रं वध्वा, सति विभवे सर्वेषां कांचनमयमेव रक्षासूत्रं वध्वा, देवमर्थ्यादिभिरभ्यर्थ्य अपूपादीन्निवेद्य देवस्य दर्षणादीनि प्रदर्शयेत् । ततो यजमान आचार्यादीन् दीक्षितान् वैष्णवानन्यांश्च ताम्बूलैस्तोषयेत् । रक्षाबन्धोपयुक्तं तण्डुलादिकमाचार्यस्त्वयमादद्यात् । सर्वेष्वपि यागेषु एवमेव रक्षाबन्धनं कार्यम् ।

एवं रक्षाबन्धनं कृत्वा रात्रिगोपं समाप्य आचार्यो नित्यकर्मानुष्टानं निर्वर्त्य देवस्य नित्यार्चनं कृत्वा विशेषेण चाभ्यर्थ्य कुंभपूत्रेकं बैनतेयं चाभ्यर्थ्य महाहविर्निवेद्य गरुडमन्त्रेण होमं च कृत्वा ध्वजस्तंभस्थापनं कुर्यात् । प्रथमावरणे द्वितीयावरणादिके वा गोपुरस्यान्तर्बहिर्वां महावलिपीठस्य पुरोभागे पश्चाद्वागे वा ध्वजस्तंभस्थापनं कुर्यात् । तदर्थमन्तस्सारं वहिस्सारं वा आदृं नवं क्रुञ्जु खिंगं वक्रस्फोटनवर्जितं अयुग्मपर्वतं सत्वचं सुस्थिरं मानाङ्गुलवशेन मात्राङ्गुलवशेन वा शतताळमशीलितालं षष्ठितालं वाऽयतं प्रासादशिखराग्रोचं प्रासादोचं कण्ठोचं गोपुरोचं वा यथाशक्ति ध्वजस्तंभमानीयस्तम्भं चतुर्धा कृत्वा विभज्यात्रैकांशेन मस्तकं कृत्वा तदाधारभूतानि द्वितलेनायतानि तदर्घेन विस्तीर्णानि तदर्घेन घनानि त्रीणि पीठानि मूले स्थूलान्यग्रे सूक्ष्मानि मूलतङ्गिर्दितानि कृत्वा स्तम्भाग्रे तानि निवेश्य, अग्रे पीठद्वयच्छिद्रे ध्वजयर्षिं संयोज्य तदूर्ध्वे घणटया सह दर्भमुष्टिं वध्वा एवंभूतं ध्वजस्तम्भं पीठस्योत्तरपाश्वे निवेश्य शुद्धोदकैः प्रक्षालय दर्भमालाभिसंबेष्यात्मवारिणा संप्रोक्ष्य पीठस्य पूर्वस्यां दिशि उत्तरे वा पूर्वात्रमुत्तरात्रं वा शाययित्वा ध्वजपीठस्थिते गते गरुडमन्त्रेणाभ्यर्थ्य तत्र रत्नधान्यानि निक्षिप्य ब्राह्मणैष्णवशूदैर्वा देवदासैश्चाह्नभेर्यादिग्रोषसहितं ध्वजस्तम्भमुद्भूत्य तस्मिन् गते गरुडमन्त्रेण क्रुञ्जभूतं प्रासादाभिमुखं संस्थाप्य वालुकाभिरापूर्य दृढीकृत्य

स्तम्भमूलस्थले पञ्चहस्तोच्छ्रुतामेकहस्तोच्छ्रुतां वा
 तावद्विस्तीर्णं चतुरश्चां वेदिकां कल्पयित्वा तदूर्ध्वैऽग्नदक्षं पश्च कर्णिकास्थो
 यथास्तम्भस्थथा कृत्वाऽचार्यः प्रासादान्तःप्रविश्य मूलविग्रहमर्घ्या-
 दिभिरभ्यर्थ्य तस्मादुत्सवविग्रहे किञ्चिदावाहा तं दंबीभ्यां सह
 समभ्यर्थ्य पादुके समर्प्य सौवर्णप्रभयाऽन्विते याने समारोप्य,
 बल्यर्चां च यानमारोप्य आचार्यो मूर्तिपैस्सह गरुडसन्निधि गत्वा
 रथे कुंजरे याने वा ध्वजमारोप्य वस्त्रभूषणमाल्यपुष्पप्रभादिभिर्ध्वज-
 मलंकृत्य वक्ष्यमाणयात्रोपकरणैस्सह पुरतो बलिविग्रं मध्ये ध्वजपटं
 तदनु यात्रामूर्तिश्च क्रमेण प्रथमावरणमारभ्य रथ्यावरणान्तं ग्रामं च
 बलिदानपुरस्सरं प्रदक्षिणं भ्रामयित्वा यात्रामूर्तिमास्थानमण्टपे सिंह-
 विष्टरे ध्वजस्तम्भसंमुखं संनिवेश्य बलिविग्रं यथास्थाने नीत्वा
 ध्वजपटं शङ्खादिवाद्यरवैस्सह ध्वजस्तम्भसमीपं नीत्वा स्तंभं शुद्धोदकैः
 प्रक्षालय विभवे सति वस्त्रेण संवेष्य त्रिवृक्ततैरतिवृद्धैः कार्पाससूत्रैः
 कृतां रज्जुमादाय यष्ट्यग्रभूमिस्थिते यत्रे योजयित्वा तथा रज्ज्वा
 ध्वजस्य शिखरं सुदृढं वस्त्रा सर्वैः परिजनैस्सह गरुडकुम्भपार्श्व-
 मासाद्य तत्कुम्भं शिष्यमूर्धि विन्यस्य उपकुम्भाष्टकं ब्राह्मण्वाहयन्
 वर्धनीं स्वकरेणादाय अभिन्नधारां कुम्भस्य पुरतस्सिंश्चन् वेदवाद्य-
 धोषैस्सह देवागारं परिभ्राम्य स्तम्भमूलमासाद्य, तत्र ध्राव्यपीटे
 महाकुम्भादिकं विन्यस्य पुण्याहं वाचयित्वा, अस्त्रमत्रेण ध्वजं
 संप्रोक्ष्य गरुडमत्रेण पटस्थं गरुडं पादाचमनगन्धमाल्यदीपधूपापूष-
 पूथुकपानकतर्पणनालिकेरोदकपुनराचमनकर्पूरतांवूलैरभ्यर्थ्य गरुडमुद्रां
 प्रदर्श्य, ततः पुंसूकेन महाकुम्भस्थतोयेन गरुडं संप्रोक्ष्य कुम्भस्थं
 गरुडं पटस्थे नियोजय उपकुम्भाष्टकतोयेन यथाक्रमप्रष्टनागान् संप्रोक्ष्य
 पटस्थस्य गरुडस्य मत्रन्यासादिकं कृत्वा पुष्पाञ्जलिपुरस्सरं संनिधि-
 संनिरोधसां मुख्यानि च कृत्वार्घ्यादिभिरभ्यर्थ्य बहूपहारसहित-
 मुद्रान्वादीन्निवेद्य ताम्बूलादीन् समर्प्य अङ्गलिं वस्त्रा गरुडस्तुर्ति पठेत्।

वाहनाय महाविष्णोः तार्क्ष्यायामिततेजसे । गरुडाय नमस्तुभ्यं
सर्वेसपेन्द्रसूत्यवे ॥ नमो नमस्ते पश्चीन्द्र स्वाध्यायवपुषे नमः ।
विहगेन्द्र नमस्तेऽस्तु समुत्पार्टितकल्पक ॥ आहृतामृतकुंभाय जननी-
दास्यमोचिने । सुरासुरेन्द्रजयिने नागेन्द्राभरणाय ते ॥ यदाधारमिदं
सर्वं तदाधाराय ते नमः । पक्षौ यस्य वृहत्साम रथन्तरमपि स्वयम् ॥
अक्षिणी चापि गायत्री त्रिवृत्साम शिरस्समृतम् । स्तोम आत्मा
नमस्तस्ये वामदेव्यज्ञसंपदे ॥ नमः प्राणादिवायूनामीशानाय गरुत्मते ।
दोषानपनयास्त्रण्डान् गुणानावह सर्वतः ॥ विघ्नानि जहि सर्वाणि
आत्मसात्कुरु मामपि ॥ इति सुत्वा, वृहत्साम रथन्तरं च गरुडाय
आवश्यित्वा, तत्काले गुरुर्गरुडं हृदि ध्यायन् निवेदितं मुद्रान्नादिकं
कबर्ज्जक्षयं पौरुषैर्गृहैर्बैश्चाभिमन्त्य गरुडपच्युतं च ध्यायन्
वन्ध्यानामपि योषितामञ्जलिषु दद्यात् । स्त्रियस्तान् पिण्डान् भवत्या
भुक्त्वा बहुन् सुतान् जनयेयुः ।

ततो गरुडाये आचार्यो दैवज्ञं ताम्बूलगन्धमालयैस्तोषयित्वा
शुभप्रदं लग्नं लब्ध्वा शुभे सुहृत्ये आशीर्वादपुरस्तरं घण्टाशङ्खमृदङ्गा-
दिरवैस्सह ध्वजपटं सुपर्णोऽसौति मन्त्रेण पूर्वोक्तरज्जवारोप्य रज्जुं
स्तम्भे प्रादक्षिण्येन वध्वा ध्वं ग्रासादाभिसुखं स्तम्भे संस्थापयेत् ।
एवं ध्वजारोहणं पूर्वाङ्गे मध्याह्ने वा कुर्यात् ।

ततो यात्रामूर्ति यानमारोप्य ध्वजस्तंभसमीपं नीत्वा ध्वं
दर्शयेत् । अशेषभक्तानामाहानार्थं गरुडं देवे आज्ञापयति सति देवं
मण्टपे नीत्वाऽचार्यः पुण्याङ्गलिर्भूत्वा ध्वजोदरे गरुडस्य संनिधि
प्रार्थयेत् । अस्माहिनात्समारभ्य यावत्तीर्थदिनान्तिमम् । संनिधि
कुरु पश्चीन्द्र राशो जनपदस्य च ॥ ग्रामस्य यजमानस्य वैष्णवानां
विशेषतः । तुष्टये पुष्टये चैव सर्वशश्रुजयाय च ॥ अपमृत्युजयार्थाय
वैननेय प्रसीद ओम् ॥ इति प्रार्थ्य, गरुडोपरि पुण्याङ्गां विकीर्य,

देवस्य संनिर्धि गत्वा, ज्ञानतोऽज्ञानतो वापि यथोक्तं न कृतं मया ।
तत्सर्वं पूर्णमेवास्तु सुत्रतो भव सर्वेदा ॥ ओमच्युत जगन्नाथ मच्च-
मूर्ते जनार्दन । रक्ष मां पुण्डरीकाक्ष क्षमस्वाज प्रसीद ओम् ॥ इति
विज्ञाप्य देवस्य पादयोः पुष्पाञ्जलि समर्प्य, देवं मण्टपान्तरं नीत्व
अर्ध्यादिमिरभ्यर्च्य महाहविर्निवेद्य होमान्तं जपान्तं वा कृत्वा देवं
प्रासादान्तः प्रब्रेश्य ध्वजपीठोर्ध्वं चतुस्तम्भाष्टम्भां षोडशस्तम्भां वा
चतुस्तोरणान्वितां ध्वजदर्भमालां यवनिकान्वितां प्रपां कल्पयित्वा,
तत्र समन्ततोऽनिर्वाणान् दीपानारोप्य तद्विनमारभ्य पुण्पयागान्तं
त्रिकालं गरुदं अर्चयन् बलिकाले वर्लिं दद्यात् ।

ततो निशामुखे प्रवृत्ते आचार्यो मूर्तिपैस्सह स्नानादिनित्य-
नियमान्वितर्त्य देवस्य संनिर्धि गत्वा नित्यपूजां निर्वर्त्य श्रीपुष्टिभ्यां सह
यात्राविम्बमास्यानमण्टपं नीत्वा स्नानविष्ट्रे समारोप्य वक्ष्यमाणा-
धमोक्तमस्तपनेन देवं संस्नाप्य अलङ्कारासने अभ्यर्च्य महाहविर्निवेद्य
जपान्तं कृत्वा भेरीताडनं कुर्याद् । देवस्य दक्षिणपाश्वं आचार्यस्वासने
समुपविद्य प्राणानायभ्य नवाहोत्सवाङ्गं देवताहानं करिष्य इति
सङ्कल्प्य देवस्याग्रतः चरणं पवित्रमिति महीं शुद्धोदकैः प्रक्षाल्य,
विष्णो रराटमिति दैर्भैसंसमार्ज्य गन्धद्वारेति गोमयेनोपलित्य आपः
उन्दन्तिवति सुधाचूर्णरलंकृत्य देवस्य त्वेत्यक्षतैर्विकीर्य ग्रीष्मो हेमन्तः
इति धान्यपीठं परिकल्प्य शंनो देवीरिति पीठोपरि चतुर्दिक्षु कमलं
विलिख्य त्रातारमिति मध्ये च पश्चं विलिख्य धन्वनागोति प्रागैः
उदगग्रैर्वा दैर्भैरास्तीर्य मूर्धानमिति भुवं नमस्कृत्य आग्नेयादिषु दीप-
चतुष्टयं विन्यस्य पुण्याहं वाचयित्वा तज्जलैराप उन्दन्तिवति भेरीं
संप्रोक्ष्य अग्निरायुधानिति सर्वेचाद्यानि च संप्रोक्ष्य अर्यमायेति भेरीं
धान्यपीठे स्थापयित्वा, तत्पूर्वे शङ्खं आग्नेये काहळं याम्ये मद्दलं
नैऋत्ये बंशयुक्तां तच्चीं पश्चिमे मृदङ्गुड्डुकहस्तमद्वान् वायव्ये

कांस्यताळसमन्वितां ज्ञालुरीं सौभये पटहहस्वपटहडुडुकान् एशान्ये
ज्ञालुरीहस्तघण्टाश्च विन्यस्य तेषां चाहो दक्षिणे गणिकाजनं तत्पार्थे
मन्त्रगायकान् अग्रतो नर्तकान् उत्तरे वन्दिनश्च स्वस्वस्याने अन्यान्
वायकोविदान् संस्थाप्य संभवातुगुणं वा संस्थाप्य ध्वजसमीपं गत्वा
अर्ध्यादिहविरन्तैरुपचारैर्गरुडमध्यर्थ्य पुनर्भेरीपार्थमासाद्य भेरीं
वाससा वेष्यित्वा शब्दविश्रहमाकृशं सेर्यो संस्कृत्याभ्यर्थ्य सेरीमध्ये
विष्णुं तदक्षिणे ब्रह्माणं वामे रुद्रं च तत्तन्मन्त्रेरभ्यर्थ्य भेरीदक्षिणे
कोणे दण्डं संस्थाप्य तत्र वायुं संपूज्य शङ्खेषु विष्णुं काहलेषु
सरस्वतीं मद्दलेष्विन्द्रं तन्यां गन्धर्वं मृदंज्ञे रुद्रं डुडुकेषु षण्मुखं
हस्तमद्दलेषु मेदिनीं ज्ञालुर्या विष्णुं कांस्यताळं ब्रह्माणं पटहे श्रियं
घण्टायां सरस्वतीं अन्येषु सर्वेवाद्येषु विष्णुं चाभ्यर्थ्ये तत्काले
वारखीमिः पुण्याज्ञालीन् सेर्यैव्यं विकिरयित्वा, ततस्त्वातं दर्भपाणि-
मलंकृतमुपवीतादिसंयुक्तं पञ्चसंस्कारशालिनं भगवद्गुरुं संयुक्तं पार-
शवमन्त्रोदकेन संप्रोक्ष्य शोभने मुहूर्ते गुरुमूर्तिंत्रयं ध्यायन् तद्विष्णो-
रिति प्रथमं ब्रह्मज्ञानमिति द्वितीयं कदुद्रायेति तृतीयं कोणेन भेरीं
त्रिधा संताडयेत् । ततः पारशवस्तां भेरीं वहन् वामदहस्तेन त्रिधा
संताड्य दक्षिणहस्तेन त्रिधा संताडयेत् । ततः प्रथमं शङ्खनादं
द्वितीयं काहलस्वनं तृतीयं ताडनं, एवं क्रमेण कारयेत् । देवताहान-
वेलायां सर्वेवाद्यानपि घोषयेत् ।

ततो गुरुमसंस्कृतां प्राकृतां द्रामिडीं वा देवतावाहिनीं गाथां
देवस्य श्रावयित्वा तत्काले तत्तदेवताताळनृत्तादिकं देवाय दर्शयित्वा
औत्सवं विम्बं देवीभ्यां सह यानमारोप्य अलंकृत्य बलिविम्बं च
यानमारोप्य पुरतो बलिविम्बं पञ्चाद्यात्राविम्बं च बलिदानपुरस्सरं
सर्वेष्वावरणेषु भ्रामयित्वा ततो ग्रामं प्रवेश्य पूर्वेष्यां दिशि प्राङ्गमुखो
गुरुः तत्पुत्रस्तच्छिष्यो वा उच्चतरेण स्वरेण देवतावाहनं कुर्यात् ।

आगच्छतामरणाः प्राणाशां येऽधिशेरते । विरुपाश्च सुरुपाश्च
सपर्यासुद्यतामिमाम् ॥ गृहीत्वा पान्तु नस्तृपाः कुमुदस्यानुयायिनः ।
महन्त्वममुपायान्तु प्रीतास्तेभ्यो नमोऽस्तु वः ॥ इति सगणं
कुमुदमावाह्य ओं कुमुदाय नम इत्यर्थ्य गन्धपुष्पधौरभ्यर्च्याहृणं
दत्वा पायसान्नबलिं तर्पणोदकं ताम्बूलं च दत्वा तदीयताळादीनि
दर्शयित्वा, देवमाश्रेयां दिशं नीत्वा आचार्यः प्राङ्मुखस्सन्,
आगच्छतासुरगणाः येऽग्न्याशामधिशेरते । भीमा भीमसुखा रौद्राः
सपर्यासुद्यतामिमाम् ॥ गृहीत्वा पान्तु नस्तृपाः कुमुदाक्षानुयायिनः ।
महन्त्वममुपायान्तु प्रीतास्तेभ्यो नमोऽस्तु वः ॥ इति सगणं कुमुदाक्ष-
मावाह्य प्राग्वद्वलिं दत्वा तदीयताळादीनि दर्शयित्वा, देवं दक्षिणादिशं
नीत्वा स्वयं प्राङ्मुखो भूत्वा, आगच्छतां पितृगणाः यात्वाशां
येऽधिशेरते । दारणा दारणाचारास्सपर्यासुद्यतामिमाम् ॥ गृहीत्वा
पान्तु नस्तृपाः पुण्डरीकाङ्गुयायिनः । महन्त्वममुपायान्तु प्रीतास्तेभ्यो
नमोऽस्तु वः ॥ इति सगणं पुण्डरीकमावाह्य प्राग्वद्वलिं दत्वा,
तदीयताळादीनि दर्शयित्वा देवं नैऋतदिशं नीत्वा स्वयमुद्भमुखो
भूत्वा, आगच्छतां यातुगणाः यात्वाशां येऽधिशेरते । क्रव्याशिनः
क्रूरधियः सपर्यासुद्यतामिमाम् ॥ गृहीत्वा पान्तु नस्तृपाः वामनस्यानु-
यायिनः । महन्त्वममुपायान्तु प्रीतास्तेभ्यो नमोऽस्तु वः ॥ इति
सगणं वामनमावाह्य प्राग्वद्वलिं दत्वा तदीयताळादीनि दर्शयित्वा
देवं पश्चिमदिशं नीत्वा स्वयमुद्भमुखो भूत्वा, आगच्छता हि प्रथभाः
प्रतीचीं येऽधिशेरते । महद्विषा दन्दशूकाः सपर्यासुद्यतामिमाम् ॥
गृहीत्वा पान्तु नस्तृपाशशङ्कर्णानुयायिनः । महन्त्वममुपायान्तु प्रीताः
तेभ्यो नमोऽस्तु वः ॥ इति सगणं शङ्कर्णमावाह्य प्राग्वद्वलिं दत्वा
तदीयताळादीनि दर्शयित्वा, देवं वायुदिशं नीत्वा स्वयं प्राङ्मुखो
भूत्वा, आयान्तु गन्धवेगणाः वायवाशां येऽधिशेरते । सुदर्शना भीम-
वेगास्सपर्यासुद्यतामिमाम् ॥ गृहीत्वा पान्तु नस्तृपास्सर्वनेत्रानु-

यायिनः । महन्त्वमुपायान्तु प्रीतास्तेभ्यो नमोऽस्तु वः ॥ इति सगणं सर्वेनेत्रमावाह्य प्राग्बद्धलिं दत्त्वा तदीयतालादीनि दर्शयित्वा देवं सोभदिशं नीत्वा स्वयं प्राङ्मुखो भूत्वा, आगच्छतां यज्ञगणाः उदीचीं येऽधिशेषते । विरुपा दण्डहस्ताश्च सपर्यामुद्यतामिमाम् ॥ गृहीत्वा पान्तु नस्तुसाम्भुत्यस्यानुयायिनः । महन्त्वमुपायान्तु प्रीतास्तेभ्यो नमोऽस्तु वः ॥ इति सगणं सुभुत्यमावाह्य प्राग्बद्धलिं दत्त्वा तदीयतालादीनि दर्शयित्वा, देवसीशानं दिशं नीत्वा स्वयं प्राङ्मुखो भूत्वा, आयान्तु यिशाच्चगणाः ईशाशां येऽधिशेषते । सशूलायुधहस्ताश्च सपर्यामुद्यतामिमाम् ॥ गृहीत्वा पान्तु नस्तुसाः सुप्रतिष्ठानुयायिनः । महन्त्वमुपायान्तु प्रीतास्तेभ्यो नमोऽस्तु वः ॥ इति सगणं सुप्रतिष्ठितमावाह्य प्राग्बद्धलिं दत्त्वा तदीयतालादीनि दर्शयित्वा देवं ग्राममध्यं नीत्वा स्वयं प्राङ्मुखो भूत्वा, आगच्छतां सिद्धगणाः गगनं येऽधिशेषते । गुच्छिमतयश्चयसपर्यामुद्यतामिमाम् ॥ गृहीत्वा पान्तु नस्तुसाः पृश्निगर्भानुयायिनः । महन्त्वमुपायान्तु प्रीतास्तेभ्यो नमोऽस्तु वः ॥ इत्यूच्चे सगणं पृश्निगर्भमावाह्य प्राग्बद्धलिं दत्त्वा तदीयतालादीनि दर्शयित्वा तत्रैव, आगच्छताधरगणाः पृथिवीं येऽधिशेषते । बहुरूपा बहुशानामसपर्यामुद्यतामिमाम् ॥ गृहीत्वा पान्तु नस्तुसा मानवस्यानुयायिनः । महन्त्वमुपायान्तु प्रीतास्तेभ्यो नमोऽस्तु वः ॥ इति भूमौ मानवमावाह्य प्राग्बद्धलिं दत्त्वा तदीयतालादीनि दर्शयित्वा वलिशेषं सर्वं भूतृप्त्यर्थं महाबलिपीठे क्षिपेत् ।

एवं प्रथमावरणादिग्राममध्यपर्यन्तं तत्तदिशि तत्तद्वलिदानानन्तरं तत्तत्ताल्लरागादीनि कारयित्वा सर्वत्रान्तरालेषु गारुडं ताळं घोषयेत् । तत्काले अन्तरालेषु सर्वत्र आचार्योऽन्यो वा पूर्वोक्तं संस्कृतद्रामिडान्यतरभाषाविरचितैर्गांधामिवैकुण्ठवासिनो ब्रह्मादिदेवा-

नन्यान् भगवद्गतान् भगवदुत्सवसेवार्थं भेर्यादिवाद्यधोषपूर्वकमाहयेत् ।
अनन्तरं देवमालयं प्रवेश्य गृहस्थानमासाद्य ध्वजस्तम्भस्थितं
गृहमभ्यर्थ्य तत्ताळादीनि दर्शयित्वा विष्वक्सेनं चाभ्यर्थ्य तमपि
तत्ताळादिभिस्तोषयेत् । अनन्तरं देवं प्रासादप्रादक्षिण्येन नीत्वा
यागशालां प्रवेशयेत् ।

यागशालालक्षणं तु — वक्ष्यमाणप्रकारेण सर्वेलक्षणसंयुताम् ।
प्रथमावरणे वापि द्वितीयावरणेऽपि वा ॥ तृतीयावरणादौ वा यथाभि-
मतदिग्गताम् । तदा प्रागाननां यद्वा यथाभिमताद्ग्रन्थाम् ॥
एकद्वारां चतुर्द्वारां यद्वा द्वारद्वयानताम् । भित्तियुक्तामयुक्तां वा
कोणभित्तिसमन्विताम् ॥ क्षिप्रकर्मप्रसिद्ध्यर्थं केवलं वा प्रपाकृतिम् ।
धूमनिर्गमनोपेतां मध्ये वेदिसमन्विताम् ॥ तदूर्ध्वे होमकुण्डं तु स
चतुर्मेखलं भवेत् । मेखलात्रययुक्तं वा द्विमेखलमथापि वा ॥ तथैक-
मेखलं वापि चतुरथं सलक्षणम् । तत्पूर्वे मण्डलोपेतां वह्नौ
दीपघटान्विताम् ॥ पञ्चिमे विम्बसंयुक्तामुत्तरं चाङ्गुरर्युताम् । ईशान्ये
कुम्भसंयुक्तां सर्वोपकरणैर्युताम् ॥ अलंकृतां वितानाद्यस्तोरणध्वज-
शोभिताम् । एवंविधां यागशालामाचार्यः प्रविश्य प्राग्निशि
ऋग्वेदपाठकान् प्रत्यङ्ग्रन्थान् दक्षिणदिशि यजुर्वेदपाठकान् उद्ग-
मुखान् पञ्चिमदिशि सामपाठकान् एकायनश्रुतिपाठकांश्च प्राङ्ग्रन्थान्
उत्तरदिशि अथर्वेदपाठकान् दक्षिणाभिमुखान् द्विद्विकसंख्यया
समुपवेश्य, आचार्यः कलशस्थानमासाद्य तत्समीपे पूर्ववद्यातिभाविते
स्वासने प्राङ्ग्रन्थामुपविश्य करशुच्छादिमानसयागान्तं यथाविधि
कृत्वाऽर्थादीन्युपकल्प्य देहविन्यस्तमन्वान् प्राग्वदभ्यर्थ्य एष्याहं
वाचयित्वा तज्जलेन सर्वेसंभारान् संप्रोक्ष्य सौवर्णौ राजतौ ताम्रौ
भृण्मयौ वा सूत्रवेष्टितौ गन्धोदकपूरितौ कृच्छपल्लवफलरत्नहिरण्या-
दिभिर्युक्तौ सपिध्रानौ द्वौ कलशौ प्रतिद्वारं पार्श्वयोः परिकल्पित-

धान्यपीठेषु विन्यस्य द्वितीयार्थादिकमादाय पूर्वाद्युत्तरान्तमर्थगन्ध-
पुण्यधूपैर्द्वारदेवार्चनं कुर्यात् । तत्प्रकारः ।

पूर्वद्वारे अधस्तादुदुभवरपार्श्वद्वये— ओं वास्त्वीशाय नमः ।
ओं क्षेत्रपालाय नमः । द्वारोध्वे, ओं लक्ष्म्यै नमः । द्वारशाखयोः
ओं बज्रनाभाय नमः । ओं हर्णीशाय नमः । द्वारकुम्भयोः, ओं
संभवाय नमः, ओं प्रभवाय नमः । ऋमणीदेशे, ओं कुमुदाय नमः,
कुमुदाक्षाय नमः । द्वाराग्रभूमौ, ओं सुपर्णाय नमः । तोरणस्तम्भ-
मूलयोः, ओं चण्डाय नमः ओं प्रचण्डाय नमः । तोरणोपरि,
चक्रद्वितयमध्यस्थपक्षीशाय नमः । तत्पार्श्वध्वज्योः, ओं चक्रराजाय
नमः । दक्षिणद्वारे पूर्ववद्वास्त्रीशक्षेत्रपालानम्यर्चय ऊर्ध्वे ओं कीर्त्ये
नमः । द्वारशाखयोः, ओं धर्माध्यक्षाय नमः, ओं नियत्वे नमः ।
द्वारकुम्भयोः, ओं पूर्णाय नमः, पुष्कराय नमः । ऋमणीउंशे ओं
पुण्डरीकाय नमः, ओं वामनाय नमः । द्वाराग्रभूमौ ओं चक्राय नमः ।
तोरणस्तम्भमूलयोः, ओं ध्रावे नमः, ओं विध्रावे नमः । तोरणोपरि
चक्रद्वितयमध्यस्थपक्षीशाय नमः । तत्पार्श्वयोः, ओं चक्रराजाय नमः ।
पश्चिमद्वारे, ऊर्ध्वे ओं जयायै नमः । द्वारशाखयोः ओं सिद्धाध्यक्षाय
नमः, ओं अमृताशनाय नमः । द्वारकुम्भयोः, ओं आनन्दाय नमः,
ओं नन्दनाय नमः । ऋमणीदेशे ओं शङ्कुकर्णाय नमः, ओं सर्ववेत्राय
नमः । द्वाराग्रभूमौ, हेमदण्डगतसत्त्वाय नमः । तोरणस्तम्भमूलयोः,
ओं जयाय नमः, विजयाय नमः । तोरणोपरि चक्रद्वितयमध्यस्थ-
पक्षीशाय नमः । तत्पार्श्वयोः, ओं चक्रराजाय नमः । उत्तरद्वारे,
ऊर्ध्वे ओं मायायै नमः । द्वारशाखयोः, ओं वसुनाथाय नमः, ओं
धानन्दाय नमः । द्वारकुम्भयोः, ओं वीरसेनाय नमः, ओं सुषेष्याय
नमः । ऋमणीदेशे, ओं सुमुखाय नमः, ओं सुप्रतिष्ठाय नमः ।
द्वाराग्रभूमौ ओं कौमोदक्यै नमः । तोरणरत्नम्भमूलयोः ओं भद्राय

नमः, ओं सुसद्राय नमः । तोरणोपरि चक्रद्वितयमध्यस्थपक्षीशाय
नमः । तत्पार्श्वयोः, ओं चक्रगजाय नमः । मध्यवेदां प्रागादिव्यज-
चतुष्प्रये ओं सत्याय नमः । ओं सुपर्णाय नमः, ओं गरुडाय नमः,
ओं तार्धर्याय नमः । ईशानादाशेयान्तध्वजचतुष्प्रये, ओं तार्धर्याय नमः,
ओं गरुडाय नमः, ओं सुपर्णाय नमः । ओं सत्याय नमः । इत्येतान्
अर्ध्यगन्धघुण्डपूष्पद्वैद्यैस्समध्यर्चय शालायाः बहिः परितः आवरणत्रयं
मनसा सङ्कल्प्य, प्रथमावृत्तौ उपेन्द्रादिदशकं द्वितीयावृत्तौ इन्द्रादि-
दशकं तृतीयावृत्तौ तदख्यभूतवज्ञादिदशकं च यजेत् । पूर्वदिग्भागे
ओं उपेन्द्राय नमः, इन्द्राय नमः, ओं वज्ञाय नमः । आग्नेये ओं
तेजोधराय नमः, ओं अग्नेये नमः, ओं शक्त्यै नमः । दक्षिणे ओं
दुरतिक्रमाय नमः, ओं यमाय नमः, ओं दण्डाय नमः । नैऋत्यां
ओं महाकर्मणे नमः, ओं निकृतये नमः, ओं खडगाय नमः ।
वारुणां ओं महाहृदयाय नमः, ओं वरुणाय नमः, ओं पाशाय नमः ।
वायव्यां ओं अग्राहाय नमः, ओं वायवे नमः, ओं ध्वजाय नमः ।
उत्तरे ओं वसुरेतसे नमः, ओं सोमाय नमः, ओं द्यिशिराय नमः ।
ईशान्यां ओं वर्धमानाय नमः, ओं ईशानाय नमः, ओं शूलाय नमः ।
आकाशे ओं साक्षिणे नमः, ओं प्रजापतये नमः, ओं मुसलाय नमः ।
भूमौ ओमाधारनिलयाय नमः, ओं नागेन्द्राय नमः, ओं लाङ्गलाय
नमः, इत्येतान्पर्यच्येत् ।

एवं द्वारपूजां कृत्वा पुनः कुंभस्थाने समुपविश्य दृढं शुभ्रमेक-
रूपं निर्विणं मृणमयं कुंभं ताष्ठे राजतं सौवर्णं वा रत्नाटकस्त्रगन्ध-
फलसवौषधिपलुवकृचंसंयुक्तं गाढितोदकसंपूर्णं वारिधारान्वितं सूक्ष-
वेष्टितं पट्टवस्त्रपुण्डमात्यालंकृतं चन्दनावृपलितं परितश्चाक्षताचितं
सप्तिधानं महाकुंभमादाय चतुर्भारैष्विभारैष्विभाराभ्यामेकमारेण वा
शालिमिस्तदुपरि तावन्मानैस्तदैर्घ्यैर्वा तण्डुलैस्तदुपरि तत्पौदैस्तत्समैः

वा तिलैरन्तरान्तराहतचल्लसंयुतं परिकहिपते धाव्यर्पणे विन्यस्य
 तत्कुम्भममलवर्चसं देवताशरीरं ध्यात्वा सास्त्रेण चक्रमब्रेणाभिमन्त्य
 पूर्वोक्तद्रव्यसंयुक्तं करकं चादाय मन्त्रनाथस्य दक्षिणे कलशोक्तरे
 विन्यस्य महाकुम्भस्य परितः पूर्वोक्तद्रव्येरलंकृतमुपकलशाष्टकं प्रागा-
 दिकमेण विन्यस्य महाकुम्भस्य मध्ये पूर्ववदनन्तादियोगपीठं परिकल्प्य
 गणनाथादीश्चाभ्यर्थ्य पीठमध्ये पुष्टरीकाक्षं श्रीमन्नारायणमावाह्य
 कुम्भमण्डलवहिसं पश्चिमाभिमुखं यसेदिति वचनात्पश्चिमाभिमुखं
 ध्यायेत् । सुषिन्यासादिभिस्सकलीकृत्य संनिधिसंनिरोधसां मुख्यानि
 च यथाविधि कृत्वा लयभांगाभ्यां चाभ्यर्थ्यं तस्य दक्षिणादिगते करके
 चैवमेवाख्यविग्रहरूपं सुदर्शनं चावाहाभ्यर्थ्यं परितो न्यस्तोपकुम्भमेवपि
 देवप्राच्या प्रागादिषु वासुदेवादीन् ईशानादिषु अनिरुद्धादीश्च प्रभवा-
 व्ययक्रमेण संपूज्याज्ञालिं वध्या, यागालयं हि विश्वेश गृहाण रचितं
 मया । आस्तमासि भज विभो कियाङ्गानां च सञ्चिद्धिम् ॥ इति ग्रार्थं
 ततो महाकुम्भं शिष्यादिना वाहयन् व्ययमखोदकधारां तत्पुरतः
 अच्छिन्नां मित्तिं लिङ्गन् ईशानादिपुनस्तपदान्तं यागेहान्तः
 प्रदक्षिणीकृत्य पुनर्धान्यपीठोर्ध्वे वर्धनीकं महाकुम्भं विन्यस्य पुनरर्थ्य-
 पुष्पादिभिरापूर्याहतं बल्लयुग्ममखमब्रेणाभिमन्त्य धूपाधिवासितं कृत्वा
 महाकुम्भं वर्धनीं च बल्लाभ्यां संवेष्य, महाकुम्भे भगवन्तं नारायणं
 करके सुदर्शनं दिक्कलशेषु वासुदेवादीश्च मन्त्रासनादिभोज्यासनान्त-
 मभ्यर्थ्यं तत्र रक्षार्थमखमब्रेणाक्षं विभाव्य ततो मण्डलवेदिमासाद्य
 गोमयाम्भसोपलिसे वेद्यर्थ्वभागे सूत्रपातपूर्वकं वश्यमाणविधिना-
 मण्डलमालिख्य अर्थ्यतोयेन प्रोक्ष्य, रजांसि विद्धि भूतानि सित-
 पीतादिकानि च । तन्मात्राण्युपज्ञोभानि शोभानि करणानि तु ॥
 एवं सर्वाणि कोणानि सद्गाराणीन्द्रियाणि च । वहिरावरणं यद्यै
 सत्त्वाद्यं त्रितयं हि यत् ॥ मनस्सुवितता वीधी गर्वः पीठमुदाहृतम् ।
 धीमण्डं तदधिप्राता वीजात्मा चिन्मयः पुमान् ॥ अमूर्तमीश्वरश्चात्र

तिष्ठत्यानन्दलक्षणः । यस्य संदर्शनादेव शश्वद्भ्रावः प्रसीदति ॥
 ससङ्गानामसङ्गानां चयुप्पाहे कृते सति । प्रायशो मूर्तिभाजां च इह
 जन्मैकशेषिणाम् ॥ देव आस्तेऽज्ञातां हित्वा बहिरन्तश्च कर्मिणाम् ।
 अन्यथा दष्टमात्राद्वै कथमाहादमेति वै ॥ अन्तसंवेदनसममस्तित्व-
 प्रतिपादकम् । यथत्खलु शृणं तत्वं तत्तत्सधेत्र सिद्धिदम् ॥ वसुत्येन
 गृहीत्वैवं मण्डलं पूर्णनिर्मितम् ॥ इत्युक्तप्रकारेण मण्डले सद्भावं
 शात्वा तद्वारेषु चण्डाद्यर्चनपूर्वकं मध्ये अनन्तादियोगपीठं परिकल्प्य
 गणनादादीश्च अभ्यर्थ्य, तदनुव्रया कर्णिकायां भगवन्तमावाहा,
 मच्चन्यासादिना सकलीकृत्य लयभोगाक्तविधिनाभ्यर्थ्यं मच्चासनादि-
 जपयज्ञानं देवमभ्यर्थ्य, ततः कुण्डलसमीपं गत्वा यथाविधि कुण्डं
 तत्रानलं च संस्कृत्य, तत्र यथोक्तविधिना भगवन्तमावाहा समित्सप्तक-
 होमान्तं कृत्वा काम्यद्रव्येश्च हुत्वा स्थिष्ठकृतप्रायश्चित्ताहुतीः पूर्णाहुतीश्च
 हुत्वा, तत्र स्थितदेवस्य नीर्थावसानकीं स्थितिं प्रार्थ्य, नोत्सुरेत्
 परिधीन् दर्मान् देवाज्ञाद्वासयेत्तः । प्रत्यहं धारयेदग्निं यावत्तीर्थ-
 दिनान्तिमम् ॥ अहोरात्र प्रतिदिनं उड्हुयादुक्तवर्षमना ॥ इत्युक्तप्रकारेण
 प्रत्यहमग्निं धारयेत् ।

ततो विम्बसंनिधि गत्वा होमं समर्प्य पुनर्देवमर्च्यादिभिः
 अभ्यर्थ्य चतुर्दिक्षु द्वारबलि दत्वा ततो यागगेहात् देवमन्तःप्रवेश्य
 तत्र देवं पुनरभ्यर्थ्य रात्रिशेषं समापयेत् । अङ्गुरार्पणदिनमारम्भ
 पुष्पयागदिनान्तं आचार्यः स्नानार्चनभगवत्पादोदककुशोदकपान भीम-
 दष्टाक्षरजपमैवेद्यग्राहन नक्ताशन केशवाद्वादशनामसङ्गीर्तनात्मकं
 व्रतं द्वादशदिनं कुर्यात् ।

ततो द्वितीयदिवसे प्रभाते आचार्यः स्नानादिनित्यनियमात्
 निर्वृत्य देवस्य नित्यार्चनं कृत्वा, यागगेहं प्रविश्य कुंभसमीपे समुपविश्य

वेदश्रोते वाद्यधोषे च प्रवर्तिते, पूर्वोक्तविधिना कुम्भदेवमभ्यर्थ्ये,
मण्डलसमीपं गत्वा तत्रापि यथाविध्यर्थनं कुर्यात् । पूर्वेष्ट्यस्मिन्कुम्भे
यस्मिन्मण्डले चार्चनं कृतं तदन्येष्टुरपि तस्मिन्कुण्डे तस्मिन्मण्डलं पच
पर्युषितदोषाभावात् पूजनं कुर्यात् । पुरातने मण्डले भस्मनिमे
सति तत्र पूजनमकृत्वा, तद्रुतदेवं कुम्भस्थे संयोज्य, पुनर्मण्डलं
यथाविधि पावमानैः पञ्चवर्णैस्समापाद्य कुम्भस्थदेवं पुनस्तत्र
समावाह्य यथाविध्यभ्यर्थ्येत् । एवं कुम्भे दोषस्त्रिमवेऽपि तत्र
स्थितं देवं मण्डले संयोज्य कुम्भं नक्षालय पुनर्विमलोदकैरापूर्ये
पूर्वेवदलंकृत्य, मण्डलस्थदेवं पुनस्तत्र समावाह्य यथाविध्यभ्यर्थ्येत् ।
एवं कुम्भे मण्डले च देवमभ्यर्थ्य अथाचार्यो देवगृहं प्रविश्य
दण्डवत्प्रणय्य अर्घ्यादिभिरभ्यर्थ्यं पूजान्तरनिवेदितं पुण्यमाल्यादिक-
मपनीय विष्वक्सेनस्य समर्प्य अस्त्रमव्याप्तिमत्तिदश्युद्धवारिभिः पीठं
भगवद्विम्बं निर्मलीकृत्य प्रासादं शोधयित्वा सर्वेसंभारात् प्रकल्प्य
मन्त्रासनपूर्वकं भोज्यासनान्तं सविशेषं देवमभ्यर्थ्य, ततो यामगृहं
गत्वा तत्र वह्नौ विमुं संतर्पयेत् । क्षीराज्यतण्डुलैर्युक्तं हृष्मद्वेषं च चं
संश्राप्य समुद्भृत्यार्धपूर्तं चरुं चतुर्धा विभज्य कुम्भमण्डलविम्बानां
त्रीनंशान् निवेद्य एकांशमग्नौ लुहुयात् । यदा, पूर्वमेव संसाधितं
चरुं कुम्भादीनां क्रमेण निवेद्य सर्वे छिजप्रदानान्तं कृत्वा पश्चादग्नौ
देवं संतर्पयेत् । एवं पूर्णाहृत्यन्तं कृत्वा पश्चाच्चतुर्द्वारैषु वर्णि च दत्ता
गर्भगोहान्तः प्रविश्य भगवतो होमं समर्प्य बलिविम्बं यानमारोप्य
वस्त्रादिभिरलंकृत्य ब्राह्मणैर्वाहयन् चण्डादिद्वारावरणदेवानां कुमुदादि-
ग्रामदेवतानां च वर्णिं दत्ता बलिविम्बं प्रासादान्तः प्रवेशयेत् ।
एवं तीर्थदिनान्तं प्रतिदिनं कालद्वयेऽपि बलिदानं कुर्यात् । आरम्भ-
दिवसे रात्रौ समाप्तिदिवसे इहनि । एककालमेव वर्णि दत्ता । एवं
दिवारात्रौ च नित्यपूजानन्तरं चतुर्स्थानार्चनपूर्वकं बलिदानान्तं कृत्वा
रात्रौ दिवसे वा यथारुचि बल्यन्ते वाहनारोहणं कुर्यात् ।

तत्प्रकारस्तु, यात्राविभवगतं देवं देवीभ्यां सह वा विना वा विचित्रवस्त्रभूषणमात्यैरलंकस्य हेमादिनिर्मितमलंकतं वश्यमाणप्रकारेण तत्तद्विनोक्तवाहनं समानीय संप्रोक्ष्य गरुडस्थिणं ध्यात्वा तन्मन्त्रेण अर्घ्यादिभिरभ्यचर्यं सबेदवाच्चधोर्वं देवं यानप्रादक्षिण्येन नीत्वा, यानोपरि निवेश्य दृढीकृत्य आभरणौर्विशेषणालंकस्य अर्घ्यादिभिः अभ्यचर्यं तांवूलाशीन् निवेश्य विहगेश्वरं ध्यायद्विर्ब्राह्मणैभक्तिसंयुतैः वैष्णवैश्वदृढैर्वा यानं वाहयेत् ।

ब्राह्मणैर्घीयमानैश्च कंचुकोष्णीषधारिभिः । भौक्तिकैरातपत्रैश्च मायूरैश्च सुशोभनैः ॥ हेमदण्डसमायुक्तस्तालवृन्तैस्तथाविधैः । पट्टजैर्विधैश्चापि चामरैश्च सितासितैः ॥ केतुदण्डैश्च विविधैवैजयन्तीविभूषितैः । केवलै रत्नदण्डैश्च तथान्यैर्मांगलीयकैः ॥ वन्दिवृन्दैश्च विविधैर्वीणावेणुस्तैस्तथा । सुवर्णशूलधोषैश्च तथान्यैर्मङ्गलस्वनैः ॥ गणिकादेवदातीभिस्तथा नामारिकैर्जनैः । विष्रवेवैतलनाहस्तैः कंचुकोष्णीषभूषितैः ॥ सुमुष्ठूपपात्राणि वहद्विः पार्श्वतस्तथा । अनेकशतसङ्ख्याकैर्दीपैरतिसमुज्ज्वलैः ॥ पाटुके रत्नखचिते पात्रे हेमादिनिर्मिते । विन्यस्य देवपुरतो वहद्विः परिचारकैः ॥ ऋग्यजुस्सामवेदांसु पठद्विः पृष्ठतस्थितैः । ब्राह्मणैर्दक्षिणे भागे तथा चैकायनीश्रुतीः ॥ संहिताः सात्वताद्याश्च पठद्विर्भक्तिसंयुतैः । वासुदेवस्य माहात्म्यं कथयद्विश्च सन्ततम् ॥ वासुदेवार्चनपरैः सात्त्विकैः पाञ्चरात्रिकैः । वामे तु सेतिहासानि पुराणानि सुतीरपि ॥ नानाभाषाविरचिताः विष्णुपा रम्यसूचकाः । पठद्विर्ब्राह्मणैर्मक्तेस्त्रयन्तार्थविचारिभिः ॥ शाब्दकैः तार्किकैश्चैव तथा मौहूर्तिकादिभिः । तत्तच्छास्त्रप्रसंयं तु ब्रुवाणैर्विन्यान्वितैः ॥ गायद्विरत्रे देवस्य द्रामिदीश्वतिमुत्तमाम् । तथा भाषाप्रवन्धांश्च गद्यपद्यात्मिकानपि ॥ कथाश्च वैष्णवीर्भक्त्या ब्रुवाणैः वैष्णवोत्तमैः । ब्राह्मणैः क्षत्रियैवैश्यैश्वदृढैश्च भगवत्परैः ॥ भगवद्वर्णना-

सक्तचिर्त्तः प्रणतशालिभिः । सेवया सर्वतो दिक्षु चतुरङ्गवलाक्ष्यया ॥
 राजोचितैः परिकरैरन्यैश्च विविधैस्सह ॥ इत्युक्तप्रकारेण सर्वेपरिकरैः
 सह आमवीधीषु देवं प्रादक्षिण्येन आमयन् तत्र तत्र मुखवास-
 ताम्बूलकपूरादिभावितचन्दनविविधमाल्यनीतलतर्पणनारिकेळोदकानि
 श्रमशान्तिनिमित्तानन्यान्यपि देवाय समर्प्य आमादिदिग्यके तदन्त-
 राळेषु च विविधनृत्तगीतवाच्यैर्देवं संतोष्य, एवं सविभवमुत्सवं
 कृत्या, देवं यानादवरोप्य बह्यमण्टपे सौवर्णविश्वे देवमारोप्य
 अर्घ्यपाद्याचामगन्धमाल्यदीपधूपनीराजनार्हणोदकापूपपृथुकर्तर्पणनालिङ्ग-
 केरोदकपुनराचमनमुखवासताम्बूलैः क्रमेण देवमन्यर्थं पुनर्देवं
 यानान्तरे समारोप्य मंदिरान्तःप्रवेश्य महापीठस्य पुरतो देवं
 पुनरर्घ्यादिभिरभ्यर्थं अपूपानुपहारांश्च निवेद्य ताम्बूलादीन् समर्प्य
 देवस्याग्रे व्राह्मणैः क्रुगादिचतुर्वेदान् वैष्णवसत्तमैर्द्वामिडीस्तुतैः च
 पाठयित्वा शङ्खसृदङ्गगीतनृत्तादिभिस्सह देवं मंदिरप्रदक्षिणं नीत्वा,
 सोपानमार्गेण मन्दं मन्दं देवमन्तःप्रवेशयेत् । तदानीं देवदेवाय
 ताम्बूलादीन् निवेदयेत् ।

चामरैस्तालवृन्ताद्यैर्वीजयेच्छामशान्तये । स्तोत्रैस्तुवीत देवेशं
 संस्कृतैर्द्वाविडैस्तु वा ॥ वीणावेणुमृदङ्गैश्च मङ्गलैस्तालनिस्स्वनैः ।
 द्रामिडश्रुतिगीतानि कुर्वेद्विवैषणवोत्तमैः ॥ तथा मङ्गलगानामिर्गणि-
 काभिः पदेपदे । उच्चरुद्गुप्यमाणैश्च वन्दिस्तोत्रवैस्सह ॥ नाना-
 विधोपचारैश्च देवमन्तःप्रवेशयेत् ॥ इत्युक्तप्रकारेण नानाविधोपचार-
 पूर्वकं देवमन्तःप्रविद्य प्रासादद्वारे पुनर्देवमर्घ्यादिभिरभ्यर्थं स्वस्याने
 संनिवेशयेत् । एवं प्रतिदिनं वाहनारोहणादिकं कुर्यात् ।

वाहनारोहणक्रमस्तु— प्रथमे श्विकायानं द्वितीये शेष-
 पीठिका । तृतीये चन्द्रविश्वं च दिवा चेत्सूर्यमण्डलम् ॥ चतुर्थे
 दिवसे प्राते पुष्पमण्टपवाहनम् । पञ्चमे दिवसे प्राते गरुडारोहणं

अथेत् ॥ इत्युक्तमेण पञ्चदिनान्तं वाहनारोहणं कृत्वा षष्ठे दिने
रात्रौ देवस्य बल्यन्तमर्चनं कृत्वा उत्सवविभवमास्थानमण्टपे भद्रासने
सिंहासने वा समारोप्य पुरतस्तस्य शोधिते भूतले धान्यपीठे चूर्णं
कुम्भं विन्यस्य पुण्याहजलेन प्रोक्ष्य, तत्र श्रियमावाहा अभ्यर्च्य
सद्महात्मवस्त्रेणाच्छाद्य तत्र रक्षार्थं चक्रं नियोज्य देवमर्च्यादैर्हृषि-
रन्तैरुपचारैरभ्यर्च्यं हरिद्राचूर्णमादाय श्रीसूक्तेन देवमभिषिद्य तत्र
मण्टपस्थैकदेशे शालितप्तुलनिर्मिते पीठे सौवर्णी राजतीं ताङ्ग्रजां वा
विद्रिकरायतां, ऊर्ध्वे तदर्धविस्तृतां वृत्तायतां, अधोमाखे प्रणालेन
समग्रितामुन्मत्कुम्भमाकारां विभवमानानुरूपां जलद्रोणिं निवेश्य तां
गाढितोदकेनापूर्यं कुम्भमचन्दनकर्पूरचूर्णं कुसुमैः तदुदकं सुरभीकृत्य
तत्पार्यं देवमानीय अर्च्यादिभिरभ्यर्च्यं घण्टारेतीपटहमङ्गलवाद्यघोष-
श्रुतिसुतिघोषैस्सह पुंसुकेन उत्सवविभवस्य तजलद्रोण्यामवगाहनं
कृत्वा उद्भूत्य, आद्रवाससा सह देवं याने समारोप्य कुम्भेनापाद-
मस्तकावधि समालिप्य वरुणश्रीतदं पश्यतां सर्वेजनानां पवित्री-
करणाय च देवं ग्रामप्रदक्षिणं नीत्वा पुनर्मण्टपे निवेश्य स्नानवस्त्रादि-
सकलमाचार्यस्वयमाहत्य देवं वस्त्रभूषणमात्यादिभिरलंकृत्य गजारो-
हणपूर्वकमुत्सवं कुर्यात् । सप्तमे दिवसे प्रातर्नित्यार्चनं बल्यन्तं कृत्वा
पूर्वमेव ग्रतिष्ठितं मुक्तावितानसौवर्णमञ्जरीगणमुक्तादामपुष्मालाहैम-
वितानध्वजपताकादैस्त्रैसौवर्णीकुम्भशिखैरलंकृतं भद्रविन्यस्तसौवर्ण-
भद्रपीठं सर्वेलक्षणसंयुक्तं रथं पञ्चगव्यपुण्याहवारिभिसंप्रोक्ष्य रथस्य
पादादूर्ध्वान्तं स्थितान् देवानर्च्यादिभिरभ्यर्च्ययेत् । पादचक्रेषु वह्नयां-
दीशानान्तं सत्यसुपर्णगहडतार्ह्यानन्यत्र प्रागादिषु विहरेश्वरं चक्र-
दण्डद्वये मायां चक्रेषु शशिभास्वरौ अधारेऽनन्तं भाराख्यदण्डद्वये
विश्वरूपधरं विष्णुं शक्तीशं च परितः पञ्चिकाजालके केशवादीन्
गत्रेषु गात्रपादेषु च धर्माद्यष्टकं गात्रान्तरालेषु चक्राद्यायुधानि
रथाग्रस्थूपिकायां सदा हरिं कूटशालालु वासुदेवादीन् वेदिकातले

पकशुज्ञादीन द्वादशश्रीवायां कूर्मादिद्वादशकं शिखरेऽनन्तादिद्वादशकं
सर्वेषामूर्ध्वे भ्रुवं पञ्चनामं चाभ्यर्थ्य रथस्य चतुर्दिक्षु चण्डाचष्टकं
रथस्य परितः कुमुदादीनि ब्रह्मादीश्चाभ्यर्थ्य रथं गृहडरूपिणं ध्यात्वा
गृहडमच्छेषार्घ्यादिभिर्हविरन्तमभ्यर्थ्य चण्डादिद्वारपालानां कुमुदादीनां
इन्द्रादीनां च रथस्य परितो वल्लि दत्त्वा मन्दिरान्तःप्रविश्य श्रीपुष्टिभ्यां
सहोत्सवविम्बं यानमारोप्य आस्थानमण्टपे ब्रह्मविष्ट्रे समारोप्य
अर्घ्यादिभिरभ्यर्थ्य रथयात्रानिर्विम्बसिद्धर्थं विविधबीजानि फलानि
हिरण्यानि दध्योदनं च देवस्य संनिधौ यात्रादानपूर्वकं विप्रेभ्यो
दत्त्वा पादुके विनिवेद्य देवं देवीभ्यां सह यानमारोप्य घण्टाशङ्ख-
काहङ्ग्लभेरीपटहवादित्रमङ्गलघोषनृसगीत जयशब्दवेदधोपादि यात्रोप-
करणैस्सह प्रथमावरणमारभ्य रथयावरणान्तं देवं प्रदक्षिणं परिद्याम्य
रथसमीपं नीत्वा रथं च प्रदक्षिणीकृत्य सुमुहूर्ते देवं रथमारोप्य
रथोर्ध्वे भद्रविष्टे देवं निवेश्य अर्घ्यपाद्याचामगन्धमाल्यदीपधूपार्हण-
मधुपर्कविविधनैवेद्य पृथुकपानकतर्पणं ताम्बूलमुखवासैर्देवमभ्यर्थ्य
तत्काले पुत्रकामानां श्रीणामारोप्यमिच्छतां जनानां च निवेदितावं
कवलीकृत्य देवसंनिधौ दद्यात् । आचार्यास्साधकाश्च रथोर्ध्वस्थले
तस्याधस्तात्स्थले छत्रधारकाः तत्पार्श्वद्वये मायूरलक्ष्मधारिणौ, अयतः
चामरधारिणौ मध्ये सारथिश्चोपतिष्ठेयुः । ततो रथं ग्रामे नगरे
पस्तने वा सर्ववीदीषु प्रादक्षिण्येन भामयित्वा रथं यथास्थानं नीत्वा
रथादेवमवरोप्य यानान्तरे समारोप्य स्वस्थाने संनिवेशयेत् । अष्टमे
दिवसे प्रातःकाले तद्रात्रौ देवं डोलारोहणपूर्वकमश्वोपरि समारोप्य,
मृगयां कारयित्वा, मध्यमार्गं भक्तपरिव्राणलीलां च कारयित्वा, ब्राह्मे
मुहूर्ते नगरशोधनपूर्वकं देवस्य उत्सवं कृत्वा देवस्य देव्योश्च मिथः
प्रणयकलहलीलां क्षम्यतामित्युच्चरन् उभयोस्संधानं च कुर्यात् ।
नवमे दिने अवभृतपूर्वकं रात्रौ देवस्य शिविकोत्सवं कुर्यात् । इति
चाहनारोहणक्रमः । एवं, अपूर्वाभरणैर्माल्यैरपूर्वश्चाभवरैस्तथा । अपू-

वौद्यानयानादैः यथा कौनूहलं भवेत् । तथा विशेषः कर्तव्यो
यावक्तीर्थदिनावधि ॥ इत्युक्तप्रकारेण प्रतिदिनं देवं तोषयेत् ।
अथ नवमे दिने कर्तव्यावभृतक्रमः । आचार्यो मूर्तिपैस्सह भगवद्वेहं
प्रविश्य बलं तमभ्यर्थ्य ग्रासादान्तःश्रुतिं विश्व स्मृतिं पैस्सह भगवद्वेहं
प्रणस्य तत्पुरतस्तीर्थविश्वमानीय तद्भावे नित्यस्तपनार्चो वल्यर्थं वा
आनीय मूलविश्वात्तत्र क्रिञ्चिदावाश्याभ्यर्थ्य तीर्थविश्वं समादाय
वण्टावाद्यरचैस्सह ध्वजपीठसमीपं गत्वा, शोधितेऽलंकृते मण्टपे तत्र
स्नानविष्टरे तीर्थविश्वं मूलविश्वाभिसुखं संनिवेश्य वक्ष्यमाणाध्यमा-
ध्यमसंबं खपनं तत्र परिकल्प्य विभवस्य पुरतः ध्यानपीठे उलूखलं
निश्चिप्य, तस्योपरि चतुर्दिश्मु चत्वारि मुसलानि निश्चिप्य उलूखले
मुसलं न्यस्य दूरेकाण्डेन वच्चा, नववस्त्रेण संवेष्य सौवर्णचूर्ण-
संमिश्रगन्धसंयुक्तं हरिद्राचूर्णमुलूखले निश्चिप्य चतुर्भिर्ब्रह्मणैर्वैष्ण-
वीभिर्वा भङ्गलगानवाद्यधोषपुरस्सरं आचूर्णावद्यातं कारणित्वा
तच्चूर्णान्यादाय सौवर्णादिकुम्भे समापूर्य ससूत्रं कुमं वस्त्रेणावेष्य
स्नापनद्रव्यपुरोभागे तदुत्तरभागे वा तण्डुलर्पाटे कुमं विन्यस्य अथवा
पञ्च नव वा तादशान्वृणांकलशान्विन्यस्य, तत्र श्रियमावाह्याभ्यर्थ्य,
अनन्तरं देवं तैलेनाभ्यज्य समुद्भृत्य पाद्यादैः प्रधानकलशैस्संस्नाप्य
देवमध्यादिभिरभ्यर्थ्य हरिद्राचूर्णैः श्रीसूक्तेनाभिविच्य शुद्धवारिणा
सहस्रधारया संस्नाप्य, अधरोत्तरवस्त्रे समर्प्य विशेषेणालंकृत्याभ्यर्थ्य
मुद्राच्चपायसान्नादैनि निर्बेद्य शिरिकायां समारोप्य तथैव श्रीपुष्टिभ्यां
सहोत्सवविश्वं च शिरिकादौ समारोप्य, अलंकृत्य तीर्थविश्वपुरस्सरं
उत्सवविश्वं छत्रचामरशङ्कादिसर्वसाधनैस्सह सर्वेष्वावरणेषु प्रदक्षिणं
भ्रामयित्वा तीर्थपार्श्वं समासाद्य तत्तीरे मण्टपे प्रपायां वा भद्रासने
उत्सवविश्वं संनिवेश्य तत्पुरतः स्नानपीठिके तीर्थविश्वं विन्यस्य
पञ्चविंशतिभिर्द्वादशभिर्नवभिर्वा कलशैर्देवमभिविच्य पूर्ववच्चूर्णश्चा-
भिविच्य अर्घ्याद्यैस्संपूज्य, विश्वं परिमृज्य, भगवद्वक्तावशिष्टं

तच्चूर्णमादाय भक्तानां मूर्धि दापयित्वा पुण्याहं वाचयित्वा तज्जलैः
तीर्थं संप्रोक्ष्य तीर्थं सर्वेतीर्थानि समावाह्य पौराणिके तीर्थे तीर्थमेव
समन्वयचर्य, आचार्य उत्सवविम्बसमीपं गच्छा, तत्पादयोः प्रणम्य,
तदनुश्रुत्या मध्यंगते सूर्ये, सुमुहूर्ते तीर्थविम्बमादाय घण्टाशङ्खरवैसह
स्ववामहस्तले इमामण्डलगतमिव विन्यस्य दक्षिणपाणिना विम्बस्य
मध्यभागं गृहीत्वा तीर्थतीरमासाद्य महासङ्कल्पं कृत्वा राशोराष्ट्रकस्य
आशीर्विचनपूर्वकं जलमध्यमासाद्य नाभिदध्ने जले स्थित्वा मूलमन्त्रं
जपन् हृदि अच्छुतं ध्यायन् विम्बेन सह निमज्जयेत् । तदा सर्वेऽपि
भक्ताः भागवताः देवेन सह निमज्जयुः । स्वर्य व्यक्तादिके स्थाने तु
मुहूर्तातिक्रमदोषाभावात् मध्याह्नेऽपराह्ने रजन्याः पूर्वभाने वा
एवमवभृतं कुर्यात् । तत्तीर्थविम्बं तीरमण्टपमानीय विष्ट्रे समारोप्य
धौतवस्त्राद्यं समर्प्य, स्नानवल्लं देक्षिकस्वयमादाय तत् मूर्धि
धारयेत् । ततो देवमलंकृत्य उत्सवविम्बं प्राग्यदर्श्यादिभिरभ्यर्थ्य
हविर्निवेदनं कृत्वा प्रतिदिनं सहस्रब्राह्मणान् अथवा शतलंख्याक-
ब्राह्मणान् भोजयेत् । ततो देवं यानमारोप्य मन्दिरान्तःप्रवेद्य,
तीर्थविम्बगतां शक्ति मूलवेरे विसर्जयेत् ।

अथ सायंकाले संप्राप्ते श्रीभूमिभ्यां सह उत्सवविम्बलंकृत्य
शिविकादौ समारोप्य यात्रोपकरणैससह आमप्रदक्षिणमुत्सवं कृत्वा,
मन्दिरान्तः प्रवेशयेत् । वलिपीठसमीपे देवमर्घ्यादिभिरभ्यर्थ्य,
मधुपर्कापूरादीन् शीतलं तर्पणजलं तांबूलादीशं निवेद्य धामप्राद-
क्षिण्येन महामण्टपं नीत्वा, तत्र सिंहविष्ट्रे देवं प्राङ्मुखमुद्दमुखं
वा संनिवेश्य अर्घ्यादिभिरभ्यर्थ्य, स्थानस्य राशो राष्ट्रस्य यजमानस्य
मन्त्रिणाम् । प्रजानां परिवाराणां वैष्णवानां विशेषतः ॥ आशीर्वादं
ततः कुर्याद्वीक्षमाणो विमोर्मुखम् । ओमित्येवं प्रतिब्रूयुस्सर्वे देवस्य
संनिधौ ॥ इत्युक्तप्रकारेण आशीर्विचनं कृत्वा देवं यागशालां प्रवेश्य

तत्र पश्चिमवेदां देवं समारोप्य यथाविधि कुम्भपूर्वकं चतुर्स्थानाच्चेन हविरन्तं कृत्वा, पूर्णाहुत्यतन्तरं कुम्भस्थितदेवं हृदि विसृज्य, तथैव मण्टपस्थं देवं च विसृज्य, बलिदानपूर्वकं द्वारस्थानदेवांश्च विसृज्य उत्सवविभवं तत्पुरतो महाकुम्भं च वाहयन् स्वयं करकाञ्च समादाय पुरतोऽच्छिन्नधारां सिञ्चन् धाम प्रदक्षिणीकृत्य प्रासादसमीपं गत्वा उत्सवविभवं मूलविभवस्य संमुखं संनिवेश्य उभयोर्मध्ये महाकुम्भं विन्यस्य देवमर्घ्यादिभिरभ्यर्च्य, पुंसूकेन महाकुम्भस्थतोयैः मूलविभवमुत्सवविभवं च संप्रोक्ष्य महाकुम्भगतं देवं मूलविभवे संयोज्य करकाञ्चगतां शक्तिमायुधेषु संयोज्य, उपकलशगतान् वासुदेवादीन्मूलविभवस्य परितः पीठोध्वं संयोजयेत् ।

तत्काले भगवत्समर्पिते दुकूलवस्त्रविविधमालासुगन्धचन्दनादिभिस्सविशेषं गुरोऽस्सन्मानं कुर्यात् । आचार्योऽपितान् स्वयमादाय दुकूलाद्यं स्वशिरस्युष्णीष्वत् वधा, माल्यादीश्च यथायोगं धृत्वा, दण्डवत्प्रणिपत्य देवस्य पादयोः पुष्पाज्ञालिं समर्प्य पुनः प्रणम्याज्ञालिं वधा, सर्वं न्यूनातिरिक्तं च मया पूर्वं हि यत्कृतम् । तत्सर्वं देवदेवेश अन्तुमर्हसि मां विभो ॥ इति विश्वाप्य देवस्य करस्य कौतुकं हन्मन्त्रेण विसृज्य, एवमेव सर्वेषां कौतुकसूत्रं च विसृज्य, उत्सवविभवं स्वस्थाने संनिवेश्याद्याद्यैरभ्यर्च्य, अपूपोपहारान्त्रिवेद्य, शश्यासनं समर्प्य, रात्रिशेषं समापयेत् ।

तदन्येद्युराचार्यः स्वनित्यकर्म निर्वैर्यं मूर्तिपैस्सह देवं रोहान्तः प्रविश्य नित्याचर्नं निर्वैर्यं वक्ष्यमाणाधमोत्तमस्तपनेन देवं संसनाप्य हविरन्तमभ्यर्च्य, सायंकाले नित्यपूजान्तं कृत्वा देवस्याग्रे स्थित्वा, विश्वापनमथाचरेत् ।

भगवन् पुण्डरीकाक्षं शरणागतवत्सल । अङ्गुरार्पणमारभ्य उत्सवावभृतान्तिमम् ॥ यन्मयोऽनुष्ठितं कर्म तत्र संप्रीतये विभो ॥

तदाऽन्यैर्मदमुद्धातैर्देशिकैश्चापि यत्कृतम् ॥ साधकैश्च तथाऽन्यैश्च
विविधैः परिचारकैः । तत्तत्संपूरणार्थं च न्यूनाधिक्योपशान्तये ॥
त्वाप्रद्य वासरे यद्युं पुष्पयागविधानतः । प्रवृत्तमनुजानीहि मदनुग्रह-
काम्यया ॥ इति विज्ञाप्य तदनुद्धां लब्ध्वा उत्सवविम्बं देवीभ्यां सह
भद्रविष्टे समारोप्य विशेषेणालंकृत्य तत्पुरतो नानावर्णैः कुसुमैः
तुलसीदलैश्च मण्डलमालिख्य मण्डलस्यैशानभागे महाकुम्भं च
विन्यस्य मण्टपस्य चतुर्दिक्षु द्वारकुम्भाप्तकं च संस्थाप्य वितानध्वज-
तोरणादिभिर्मण्टपमलंकृत्य ततः पुष्पाङ्कुरं कुर्यात् । मण्डलोत्तरभागे
यथाविधि सूत्राण्यास्फाल्य तत्र ध्यानपीठे विभवेच्छानुसारेण
पालिकादिपात्राणि केवलपालिकापात्राणि वा प्रक्षात्रितान्यलंकृतानि
कुशानि पूरितविलानि विन्यस्य तण्डुलैरापूर्य, पुण्याहं याचयित्वा,
पालिकाद्यक्षिदेवतांश्च पूर्ववत्संपूज्य तेषु पुष्पाणि पूर्ववद्वाप्येत् ।
अत्र सोमकुम्भार्चनं होमं च वर्जयेत् । ततो मूलविम्बादीनां
यथाविधि रक्षासूत्रं वध्वा, उत्सवविम्बं मृद्वास्तरणशोभिते पुष्प-
मण्डलमध्ये प्राङ्मुखं संनिवेद्य तस्य पार्श्वद्वये श्रियं पुण्यं च विन्यस्य
कुम्भपार्श्वमासाद्य यथाविधि मानसयागान्तं कृत्वा, द्वारयां च
विधाय महाकुम्भे मूलविम्बाक्तिज्ञिदावाह्याभ्यर्थं करकात्माद्यर्चनं च
प्राग्वदेव कृत्वा ततो विम्बसंनिधि गत्वा, अर्धादिमीराजनान्तालं-
कारासनोपचारैरभ्यर्थं, पुनरर्थ्यपाद्याचामगन्धमालादीपथूपार्हणापूर-
पूर्थुकर्तव्यनारिकेलोदकमुखवासतामूलाद्युपचारैः द्वादशवारं देवं
अभ्यर्थ्यं महाहयिनिदेव्य पुष्पाधिवासं कुर्यात् । देवस्य पुरतो
ध्यानपीठे सौर्वणं राजतं वा पात्रं पुष्पपूरितं विन्यस्य पुण्याहं
याचयित्वा प्रोक्ष्य मूलमध्येणाभ्यर्थं वस्त्रेणाच्छाद्य यागगेहं गत्वा,
कुण्डं तत्राग्निं च संस्कृत्य, अग्निमध्ये देवमावाह्य सप्तसमित्रिः
काम्यद्रव्यैश्च यथाविधि हुत्वा, पूर्णाहुत्यादिकं कृत्वा, आवाहितं देवं
हृदि यिसृज्य, संपाताज्यमादाय देवस्य संनिधि गत्वा होमं समर्प्य;

संपाताज्येन पुष्पाणि संस्कैन देवस्य पादयोः पुष्पाणि
 समर्प्य, अष्टाक्षरवीजानि हृदादिमन्त्रान् भूषणान्यायुधानि श्रियं पुष्टि
 खगेश्वरं परिचारांश्च समुहित्य देवस्य पादयोः पुष्पाणि दत्ता ततो
 देवं यानमारोप्यालंकृत्य यात्रोपकरणैस्सह प्रथमावरणादिषु ग्राम-
 वीधीषु च देवस्योत्सवं कृत्वा ध्वजपीठसमीपे देवमर्घ्यादिभिरभ्यर्थ्य
 ध्वजस्थानमासाद्य गरुडमर्घ्यादिभिरभ्यर्थ्य हविर्निवेद्य ध्वजस्थं गरुडं
 हृदि विसर्ज्य ध्वजमधरोप्य ध्वजदण्डं तत्पीठं तत्प्रपां यागोपकरणानि
 च आचार्यस्वयमादधात्। ततो देवं प्रथमावरणे द्वितीयावरणे वा
 मण्टपे भद्रविष्टे प्राङ्मुखे उद्ङमुखे च निवेश्य भगवदुत्सवे
 मङ्गलाशासनार्थं लोकान्तरादेशान्तरात् समागतान् देवान् भक्तान्
 भागवतांश्च भगवदनुज्ञापूर्वीकं विसृज्य देवमन्तःप्रवेश्य, देवं देवीभ्यां
 सह मूलविम्बाभिमुखं निवेश्य, उभयोर्मध्ये महाकुम्भं च विन्यस्य
 कुरुमप्रोक्षणादिकं सर्वं रक्षासूत्रविसर्जनान्तं प्राग्वद्यथाविधि कृत्वा,
 देवमन्तःप्रवेश्यार्घ्यादिभिरभ्यर्थ्य उत्सवविम्बवगतां शक्तिं मूलविम्बे
 संयोज्य शश्यासनं समर्प्य, रात्रिशेषं जागरेण नीत्वा ब्राह्मे मुहूर्ते
 देशिकोऽमुकैः परिजनैस्सह उद्भासनवर्णं दत्ता ग्रामेऽप्यावाहितान्
 कुमुदादिगणान् विशेषवलिदातेन संतोष्य विसृज्य महातटाकं नदीं
 वा गत्वा तत्राचार्यस्सर्वैः परिजनैस्सह स्नात्वा नित्यकर्माणि निर्वर्त्य,
 मङ्गलवाद्यघोषैस्सह भगवदालयमासाद्य देवस्य नित्यपूजादिकं कुर्यात्।

यजमानो गुरुं वस्त्रैः सौवर्णकटकादिभूषणगन्धमाल्यैरलंकृत्य,
 अभ्यर्थ्य तस्मै शतनिष्कान्वितां ततोऽधिकां वा उत्तमां दक्षिणां
 तदर्थं तदर्थं वा यथाशक्ति दत्ता तदर्थं क्रुतिविभस्तदर्थं परि-
 चारकेभ्यश्च दत्ता वेदपाठकान् प्रबन्धगायकानन्यांश्च यथाशक्ति
 दक्षिणाभिस्तोषयित्वा तत्काले आचार्यं वस्त्रस्वकचन्दनादिभिरलंकृत्य
 शिविकायामारोप्य देशिकं देववत्समृत्वा, शङ्खकाहृल्वादित्रभेरि-

पटहरवैः छत्रचामरदीपैर्वेदघोषैस्सह ग्रामप्रादश्चिष्येन स्वगृहं
प्रवेशयेत् ।

एवं हि देवदेवस्य उत्सवं कारयेत्तु यः ।
इह लोके सुखं प्राप्य परलोके महीयते ॥

इति कौशिककुलतिलकस्य श्रीपाञ्चरात्रपारावारपारीण फणिपुरं
केशवभट्टाचार्यतनुजन्मना फणिपुरं रङ्गस्वामिभट्टाचार्येण
विरचितः महोत्सवप्रयोगः ।

देवताक्लानश्लोकः

——

ओं नमस्सकलकल्याणदायिने चक्रपाणये ।

विष्वार्णवमग्नानां समुद्धरणहेतवे ॥

श्रीमद्ब्रानजनाश्रयेश्वरविभोः श्रीमद्ध्वजारोहणे

संप्राप्ते नववासरोत्सवविधौ धर्मादिसेवार्थने ।

नाळीकासनमुख्यनागसदसामावाहनार्थं परं

सेरीताडनमातनोमि विदुषां मोक्षप्रदं पश्यताम् ॥ १ ॥

शङ्खश्वकं गदालं मुसलमस्त्विवरः कार्षुकं दिव्यबाणा

विष्णोरघ्नयुधीयं प्रचुरतरनिजालोकपूर्णस्तिलाशा ।

दृष्ट्यद्रक्षोनिहच्ची त्रिदशसमुदया भीतिदात्री लुगात्री

श्रीभूमीशस्य विष्णोस्त्वरितमिह समायातु दिव्योत्सवार्थम् ॥ २ ॥

शेषदशीर्षेऽवलद्विर्मणिवरनिकैर्भूषितस्त्वैश्चतुर्भिः

दोर्भिर्बिभ्रदथाङ्गं हलमुसलधरान् श्रीशकैङ्गर्घधुर्यः ।

प्रोद्यत्ताराधिनाथः प्रतिभट्ठृणभिर्नित्यसूर्यग्राणय-

श्रीभूमीशस्य विष्णोस्त्वरितमिह समायातु दिव्योत्सवार्थम् ॥ ३ ॥

शङ्खं शीर्षेऽहिमाभं स्फटिकमणिनिभं वामपाणावनन्तं

कार्केऽं धूप्रदेहं हृदि च कटतटे तक्षकं पिङ्गलाङ्गम् ।

पद्मौ पद्माभपिङ्गौ श्रवणतटयुगे वासुर्किं यज्ञसूत्रं

शोणाभं दोष्यवामे गुठिकमणिनिभं विभ्रतायास्तु ताक्ष्यः ॥ ४ ॥

विष्ववसेनः किरीटी हरिमणिसहशः पूर्वहस्तद्वयाले

मुद्रां कौमोदकीं चापरकरयुग्मे शङ्खचक्रे दधानः ।

नारायणाचलोक्तुङ्गगृहंशरुपारमूर्तये ।
रामानुजार्थपुत्राय सम्पत्पुत्राय मङ्गलम् ॥

पीनाङ्को लम्बकुञ्जिः प्रतिभटभयकुत्पङ्गलक्ष्मश्चु रस्य
श्रीभूमीशस्य विष्णोस्त्वरितमिह समायान्तु दिव्योत्सवार्थम् ॥ ५ ॥

राकाचन्द्रप्रवालद्वुतकनकमहानीलसङ्काशगात्रा
वेतण्डास्यश्च कालप्रकृतिरपि जयत्सेनसिंहाननाद्याः ।
चत्वारो मन्त्रिणोऽमी भुजगशयगणाधीशितुश्चण्डरूपा
श्रीभूमीशस्य विष्णोस्त्वरितमिह समायान्तु दिव्योत्सवार्थम् ॥ ६ ॥

देवैदैत्यैस्समेतौ सुकुमुदकुमुदाक्षाद्वयौ पुण्डरीकः
साकं सङ्घैः पितृणां निश्चिरभुजगैर्वामनदशङ्ककर्णः ।
गन्धवैस्सर्वेनेत्रस्समुखसमभिदो यक्षपैसमुप्रतिष्ठः
पैशाचैस्साकमेतैस्त्वरितमिह समायान्तु दिव्योत्सवार्थम् ॥ ७ ॥

भूषावेषाभिरामौ शुभतरवसनौ दिव्यगन्धानुरागौ
सेवाहेवाकवन्तौ सरसिजनिलथाभक्तिरत्युग्रवीर्यौ ।
भूमिस्थैसिद्धसङ्घैस्सततमनुसृतौ मानवपृश्निगम्भैः
श्रीभूमीशस्य विष्णोस्त्वरितमिह समायान्तु दिव्योत्सवार्थम् ॥ ८ ॥

ये विष्णोः परिषद्याः निखिलभुवनगाः प्रोद्धटाश्चोत्कटाद्याः
ते कृत्स्नाश्वेतस्त्स्ना विरचितनिटिलध्राजमानोर्ध्वपुण्ड्राः ।
शङ्खं चक्रं च पाशाङ्कशमुसलगदान् विभ्रतो वाहुदण्डैः
श्रीभूमीशस्य विष्णोस्त्वरितमिह समायान्तु दिव्योत्सवार्थम् ॥ ९ ॥

पूर्वाचार्यशशाठारिः कलिमथनसरोयोगिभूताभिधाना
आन्ताख्यो भक्तिसारद्युभतरचरितौ भट्टभक्तांघिरेणू ।
कोलेशो योगिवाहो मधुरकविवरो नाथपाथोस्वाक्षौ
रामद्विद्यामुनायो यतिनृपतिमुखाङ्गीब्रमायान्तु सर्वे ॥ १० ॥

केचित्सालोक्यभाजः कतिचनकमलाधीशासारुप्यभाजः

केचित्सामीप्यभाजः कतिचिदनिमिषप्रार्थ्यसायुज्यभाजः ।

वैकुण्ठस्थानभाजो निरवधिभगवद्वक्यो मुक्तवर्गाः

श्रीभूमीशस्य विष्णोस्त्वरितमिह समायान्तु दिव्योत्सवार्थम् ॥ ११ ॥

ब्रह्मा स्वर्णमिगात्रः करतलयिलसत्कुण्डिकस्साक्षमालः

सौम्यैर्वक्त्रैश्चतुर्भिर्जलनिधितनयावल्लभं संस्तुवानः ।

युक्तो देवैर्मेरीच्याद्यखिलमुनिजनैर्दिव्यहंसाधिरूढः

श्रीभूमीशस्य विष्णोस्त्वरितमिह समायान्तु दिव्योत्सवार्थम् ॥ १२ ॥

फालाकशशूलपाणिः करधृतडमरुश्चोक्षवाहाधिरूढो

नक्षत्राधीशमौलिर्भसितलितवनुहैमवत्या समेतः ।

सार्धं वेताळसार्धेः प्रमथसमुदयैः स्कन्दलम्बोदराद्यैः

श्रीभूमीशस्य विष्णोस्त्वरितमिह समायान्तु दिव्योत्सवार्थम् ॥ १३ ॥

सुत्रामा निवभानुद्युमणितनुभवो यान्तुराटपाशपाणिः

वायुर्यक्षाधिनाथः क्षितिधरतनयावल्लभोऽष्टौ दिग्गीशाः ।

पुत्रैर्भित्रैः कल्पैर्निर्दिलपरिजनवर्वहनैस्साकमेते

श्रीभूमीशस्य विष्णोस्त्वरितमिह समायान्तु दिव्योत्सवार्थम् ॥ १४ ॥

मार्ताण्डशशीतलांशुर्धरणितनुभवो रौहिणेयस्तुरायां

दैत्याचार्यस्सरोजप्रियननयतमः केतवो राशिवर्गाः ।

दाक्षायिण्यो मरीचिप्रभृतित्रुष्टिवरैस्साकमौनानपाद

स्सर्वेऽप्यायान्तु श्रीव्रं जलनिधिननयानाथदिव्योत्सवार्थम् ॥ १५ ॥

आदित्या रुद्रदेवाः पितृवसुमरुतस्साध्यसपर्षिसिद्धा

विश्वे देवाश्च विद्याधरवरनिकराः किञ्चरां दस्यक्षाः ।

गन्धर्वाः गुद्यकेन्द्रादशुभनवनिधयश्चाप्सरखीनिकायाः

श्रीभूमीशस्य विष्णोस्त्वरितमिह समायान्तु दिव्योत्सवार्थम् ॥ १६ ॥

वारास्ताराश्च योगास्त्विकरणदिवारात्रिसन्ध्यानिशीथाः

पश्चौ मासर्तवोऽब्दाः विषुवदपि तथा संक्रमाश्रायने द्वे ।

त्रुट्याद्याः कालमेदास्सकलयुगपरार्धाख्यमन्वन्तराद्याः

श्रीभूमीशस्य विष्णोस्त्वरितमिह समायान्तु दिव्योत्सवार्थम् ॥ १७ ॥

अत्रिव्यासो वसिष्ठः कुद्धिकतनुभवः काइयपः कण्वसंहो

मार्कण्डेयो मरीचिस्सनकमुनिवरद्दशौनको जामदग्न्यः ।

भारद्वाजः पुलस्त्यो द्रुहिणसुतमुनिश्चापि वल्मीकजन्मा

जावाली भृगवगस्त्यौ मुनिवरतिकराद्दीप्तमायान्तु सर्वे ॥ १८ ॥

बेदास्सर्वेऽपि मच्चास्ततिरुपनिषदां चापि शिक्षा च कल्पो

ज्योतिश्छन्दो निरुक्तः फणिपतिफणिनिश्चापि काणादवाणी ।

मीमांसाशास्त्रयुग्मस्मृतिवचनपुराणागमास्तेतिहासाः

श्रीभूमीशस्य विष्णोस्त्वरितमिह समायान्तु दिव्योत्सवार्थम् ॥ १९ ॥

अग्निष्ठोमोऽतिरात्रो निखिलमखवरा राजसूयाश्वसेधा-

वसोर्यामामिदोद्यौ स्सुरजनमहितो विश्वजित्पौष्टरीकः ।

सर्वे काम्येष्टयोऽन्ये निखिलमखवरा: पञ्चयज्ञाय सर्वे

श्रीभूमीशस्य विष्णोस्त्वरितमिह समायान्तु दिव्योत्सवार्थम् ॥ २० ॥

विन्ध्यस्सह्यो महेन्द्रो मलयन्तिरवरद्दशक्षिणामृक्षसंहः

श्वर्णीभृत्पारियात्रो निषदसमभिघो मन्दरात्मित्रकूटः ।

मेरुः कैलासशैलो विपुलधरणिभूद्वेमकूटस्त्रिकूटो

ये चान्ये शैलवर्गाः त्वरितमिह समायान्तु दिव्योत्सवार्थम् ॥ २१ ॥

गंगा तुंगा च भद्रा दिनकरतनया गण्डफी स्वर्णरेखा

कावेरी ताम्रपर्णी शुभतरसरयूर्बाहुदा नर्मदाख्या ।

याश्चान्याः पुण्यनद्यो निखिलनदवराः पुष्करिण्यस्सरांसि

श्रीभूमीशस्य विष्णोस्त्वरितमिह समायान्तु दिव्योत्सवार्थम् ॥ २२ ॥

रङ्गं श्रीमुण्णसंक्षं वृषभधरणिभूचैमिशं पुक्कराख्यं
सालिग्रामं च तोताद्वयधरणिधरश्चीवदर्याश्रमं च ।
काशी काश्ची ह्यवन्ती शुभतरमधुरा द्वारकापुर्योद्या
माया चायान्तु शीत्रं जलनिधितनयानाथदिव्योत्सवार्थम् ॥ २३ ॥

ये देवाः पवेतस्याः जलधिनदन्दीतीरसंस्थानभाजो
दिव्यक्षेत्रस्थिता ये विविधवनगताः पुण्यतीर्थाश्रिताश्च ।
ग्रामप्रासादभाजः पुरनिलयगता भूमिपालाश्रितास्ते
सर्वेऽप्यायान्तु शीत्रं जलनिधितनयानाथदिव्योत्सवार्थम् ॥ २४ ॥

वास्त्वीशः क्षेत्रपालो जलनिधितनयातार्थ्यचण्डप्रचण्डा
स्सर्वे दौवारिकेन्द्रा निखिलशुभकराश्श्रीविमानाद्विदेवाः ।
ये चान्तर्मण्डलाद्यावरणपरिगता गोपुरस्याश्च देवाः
श्रीभूमीशस्य विष्णोस्त्वरितमिह समायान्तु दिव्योत्सवार्थम् ॥ २५ ॥

भोगीशोऽनन्तनामा गुरुङ्कसमभिथो वासुकिस्तक्षकाख्यः
कार्कोटदशह्लपालो भुजगपरिबृहौ सन्महापचापद्मौ ।
पतेऽप्यौ पञ्चगेन्द्रा बलिसदनगतैस्साकमन्यैभुजङ्गैः
श्रीभूमीशस्य विष्णोस्त्वरितमिह समायान्तु दिव्योत्सवार्थम् ॥ २६ ॥

इन्द्रः कालो नियन्ता वियदपि निखिलाशास्त्रविद्याधिनाथाः
प्राजापत्यस्समूहदिशावक्रुद्धिनिकरास्सग्रहा येऽघनागाः ।
सर्वेऽप्यौषध्य एताः पशुमुखधरणीपावकोषांशुविद्याः
तोयं वाचिवन्दुविद्यास्त्वरितमिह समायान्तु दिव्योत्सवार्थम् ॥ २७ ॥

नाकस्थाः श्वोणिभाजो बलिसदनगता ये च लोकान्तरस्याः
श्रीवैकुण्ठस्थिताश्च स्थिरचरनिकरास्संशुता दिव्यवेषैः ।
श्रीभूमीशस्य विष्णोर्विजयमिह महारम्भमेरीनिनादं
श्रुत्वा हृष्टाः प्रहृष्टास्त्वरितमिह समायान्तु दिव्योत्सवार्थम् ॥ २८ ॥

स्वामिनाश्रितलोकरक्षकविमोर्दिव्योत्सवे श्रीमतः
 सेवार्थं समुपागतान् बलरिपून् ब्रह्माद्यमत्येभरान् ।
 नानालोकभवान् चराचरगणान् सर्वानिमान् प्राज्ञलीन्
 ईक्षस्वाम्बुद्धिकन्यया सह कृपातुज्जैरपाङ्गैश्युभैः ॥ २९ ॥

ब्रह्माद्या निर्जरौद्याः कुमुदसुखगणाद्देवशेषासनाद्याः
 नित्या मुक्ताश्च सक्ता भगवति सततं ये च चैतन्ययुक्ताः ।
 पते सर्वेऽपि सेनापरिवृद्धवशगास्त्वायुधैर्वीहनाद्यैः
 साकं श्रीपुण्यागान्तमिह वसर्ति प्राप्नुवन्तु प्रहृष्टाः ॥ ३० ॥

सिंहास्या घोटवक्त्राः करटिकिटिमुखाः व्याघ्राड्व्याळतुष्ठाः
 प्रोच्छण्डास्साङ्गासास्तरङ्गतरङ्गशः पारिषद्यास्त्वसङ्ग्यथाः ।
 विष्वक्सेनाश्रयाऽमी विदशदनुसुताधीशरक्षोधिपानां
 रक्षां शिक्षां च कर्तुं त्वनिशमितयुतास्सायुधाससञ्चरन्तु ॥ ३१ ॥

असमसुरतरुक्तसुमपरिमङ्गविसरसुरमितवक्षसं ।
 भुजगपरिवृद्धनिचय चणभुजविजितदितिसुतसंचयम् ।
 प्रचुरजलधरनिचयशुचिभररुचिरशुभतरविग्रहं ।
 नमतशतमुखममितसुरगणकलितनिजपदपङ्गजं ।
 तत्त्वमतशतमुखममितसुरगणकलितनिजपदपङ्गजम् ॥

सुक्षुवभूषितपाणिसरोह्यमद्गुतशक्तिधरं ।
 विद्वुमसविभद्रेहमरीचिविमेदकसंतमसं ।
 लोकहितार्थमस्वाहुतिवाहकमवधिरुद्धभिमं ।
 नौमि सुखद्रयभासुर सप्तसुजिह समीरसखं ।
 तत्त्वन्नौमि सुखद्रयभासुर सप्तसुजिहसमीरसखम् ॥

प्रणमत शमनं दिनकरतनयं करधृतवरदण्डं ।
 विभुवनहरणं पिलगणशारणं प्रकटितमहिमानं ।
 नीलपयोधरजालमहोमदमूलधिभेदकदेहस्त्रिं ।
 अगणितविभवं परिगणसहितं कलशजककुर्भाशं ।
 तत्तदगणितविभवं परिजनसहितं कलशजककुर्भाशम् ॥

अक्षयपक्षविपक्षबलक्षयदक्षसपक्षयुतं ।
 चण्डमखण्डितकुण्डलमण्डलमण्डितगण्डतटं ।
 पाणिगदाणकृपाणस्तूपाणसकोणपकोणपर्ति ।
 चिन्तय सन्ततमन्तरवं तमनन्तगुणं तमिमम् ।
 तत्तचिन्तय सन्ततमन्तरवं तमनन्तगुणं तमिमम् ॥

विनमत वरुणं विनमत वरुणं करधृतवरपाशं ।
 जलनिधिसदनं मकरगमनिशं जलचरकुलराजं ।
 नीरदमेचकमञ्जुलदैहभग्नदभूषितवाहुयुगं ।
 शुभगुणसहितं सुरगणविनुतं तमपरहरिदीशम् ।
 तत्तच्छुभगुणसहितं सुरगणविनुतं तमपरहरिदीशम् ॥

सुरयुतस्वरक्षुमनःपरिमलहुरशितदिग्बदनः ।
 सुरपतिविचकितधरणीधरवरसमवनकृतपवनः ।
 महितः प्रहितस्त्वरितस्त्वरितः परितः पुरतः परिचरतात् ।
 तत्तन्महितः प्रहितस्त्वरितस्त्वरितः परितः पुरतः परिचरतात् ॥

यक्षगणरक्षणविचक्षणमुदारं शिक्षितविपक्षमतिदक्षपरिवारं ।
 त्यक्षसखमिक्षु सुखुदक्ष शुभवाचम् ।
 यक्षपतिमक्षयुगलक्ष्यमिह कुर्मः ।
 तत्तद्यक्षपतिमक्षयुगलक्ष्यमिह कुर्मः ॥

विलोचनं त्रिशूलिनं जटाधरं नशाद्विपं
कपर्दिनं विमर्दिनं प्रपञ्चमोहकारणं ।
पुरान्तकं जितान्तकं नतान्तरङ्गतोषकं
चिरन्तनं तपोधनैर्विचिन्त्यमानविग्रहम् ।

उमापति नमामि तं कपालिनं कृपालयं
भुजङ्गराजभूषणं कुरङ्गराजपोषणं ।
थलाङ्कितों किणांकितों धिषेकुर्धि धिषेकुर्धि
धगद्वगद्विगद्विगच्छिवस्य ताळमीदशम् ॥

भोगिभोगशयानघाच्युतनामिपङ्कजविष्टरं ।
 दक्षनारदमुख्यतापससेवितांग्रिसरोह्यम् ।
 देवदानवसिद्धमानवसर्गलोलुपमानसं ।
 नौमि पद्मजमिन्दिरासखपादपङ्कजसेविनम् ।
 तत्तत्त्वौमि पद्मजमिन्दिरासखपादपङ्कजसेविनम् ॥

मार्ताण्डविम्बनिभमाणिक्यजालभवदेवीप्यमानसुषमा ।
 जालायमानफणजालावृतप्रकटहालाहूलोज्ज्वलमुखः ।
 निद्राणविष्णुमुखनिश्वासगन्धवहंपानातितुन्दिलबपुः ।
 भूर्मासरोजवरनाळायमानतनुयश्चिर्सुजङ्गरमणः ।
 तत्तद्दूसीसरोजवरनाळायमानतनुयश्चिर्सुजङ्गरमणः ॥

धाराकृतिमद्वारोलुसदिभवक्त्राद्यपहृतविघ्नौर्ध्वं ।
 धोराकृतिरिपुवाराहितकरनारायणपरिवारेशं ।
 भानामधिपतिभानाद्वृततरभानोलुसद्वित्पार्णि ।
 वन्दे वुधजनवृन्देडितनिजमन्देतरवरसौभाग्यं ।
 तनद्वृन्दे वुधजनवृन्देडितनिजमन्देतरवरसौभाग्यम् ॥

अळिकुलालकपटलकोमल अनिलसदशगाति ।
 आकुटिभूषणतरळतारककुटिलनयनयुगं ।
 भजत कांचनखचितरहकखचिरमकुटधरं ।
 विहगवल्लभमहिविभूषणासुरविमथरथम् ।
 तत्तद्विहगवल्लभमहिविभूषणासुरविमथरथम् ॥

सरसिजभवभवशतमखदहनाः पितृपतिनिरङ्गुतिजलपतिपवनाः ।
 शिवसखशिवमुखसुरपतिजगणा दिवि भुवि ये ते सकलास्सगणाः ।
 हरिवरयागे भुविकृतभोगे विद्धत विद्धत सान्निध्यम् ।
 तत्तद्विवरयागे भुविकृतभोगे विद्धत विद्धत सान्निध्यम् ॥

स्वस्ति प्रजाभ्यः परिपालयन्तां न्यायेन मार्गेण महीं महीशाः ।
 गोब्राहणेभ्यश्चुभमस्तु नित्यं लोकास्समस्तास्तुखिनो भवन्तु ॥

कर्णाणमहोत्सवः

देवं प्राङ्मुखमुपवेश्य श्रीभूमीभ्यां उदगासने आसित्वा,
पूर्वोक्तैवंगुणविशेषणविशिष्टायामस्यां शुभतिथौ साङ्घयेन कर्मणा
श्री श्रीनिवासस्वामिनः श्रीभूमीभ्यां सहोद्राहयिष्य इति सङ्कल्प्य, आदौ
विष्वकसेनं संपूज्य, तत्पूर्वेद्युः कौतुकं बध्वा पुण्याहं चाचयित्वा,
अर्ग्नि प्रतिष्ठाप्य अर्ग्नि प्रज्वाल्य ॥ क्रमेणाधारहोमादीन्कुर्याद्विभ्युक्त-
वर्तमना । समिधं च नृसूकेन ज्ञुह्यात्पोडशाहुतीः ॥ चरुणा विष्णु-
गायत्र्या चतुर्विंशाहुतीर्भवेत् । श्रीसूकेन घृतं हुत्वा भूम्यां च
युगपद्यदि । सायाहे स्वस्तिसूकेन सह देव्योः परस्परम् ॥ पुष्पमाल्यं
कण्ठे प्रसाद्य, देवीभ्यां देवं त्रिवारं प्रदक्षिणीकृत्य देवदेव्योः
डोलारोपणं कृत्वा ततो विवाहमण्टपमारोप्य देवं सिंहासने प्राङ्मुखं
उपवेश्य देव्यौ उदङ्मुखमुपवेश्य पवित्रपाणिराचार्योदङ्मुख उपविश्य
पूर्वोक्त एवंगुणेत्यादिसांख्येन कर्मणा अस्य देवदेवस्य मधुपर्केण
संपूज्यामीति संकल्प्य, दद्यक्षौद्रसर्पिसहितं मधुपर्कं निवेद्य,
तिथ्यादीनुच्छार्य अस्य भगवतः देवदेवस्य श्रीभूम्यौ उद्वाहयिष्य इति
संकल्प्य ॥

अथ कन्यावरणम् ॥ भार्गव च्यवन आप्नुवान औरव जामदग्नि पञ्चार्थेय प्रवरान्वितश्रीवत्सगोत्रोऽद्वाय वासुदेवसङ्कर्षणप्रद्युम्नानिरुद्धा-त्मकाय श्रीश्रीनिवासाख्यशर्मणे वराय लक्ष्मीं वृणीमहे । वृणीध्वमिति प्रतिवचनम् ॥

आत्रेयार्चनानसश्यावाश्व त्रयार्थेयप्रवरान्वित आत्रेयगोत्रोऽद्वायां वराहोऽद्वृतां क्षीरसागरोत्पन्नां लक्ष्मीं वृणीध्वं, वृणीमहे । एवं त्रिवारमुक्त्वा स्वस्तिवाचनं कृत्वा मुहूर्तं वाचयित्वा, महासङ्कल्पं कृत्वा देवस्य पादौ क्षीरेण प्रक्षाल्य, सुवर्णाक्षतोदकं गृहीत्वा, आत्रेयार्चनानसश्यावाश्व त्रयार्थेय प्रवरान्वित आत्रेयगोत्रोऽद्वायां वराहोऽद्वृतां विश्वभरामिमां देवीं श्रीवत्सगोत्राय श्री श्रीनिवासाख्यपरब्रह्मणे दास्यामि ।

अथ दानमच्चम् ॥ लक्ष्मीं क्षीराब्धितनयां मानिर्नीं जनकात्म-जाम् । दास्यामि लोकनाथाय आरविन्दालयामिमाम् ॥ विश्वभरां वसुमर्तीं बलां सर्वसहामिमाम् । अप्रमेयाय दास्यामि भूमीं भद्र-गुणान्विताम् ॥ इति हिरण्याक्षतोदकं गृहीत्वा देवस्यत्वेति मन्त्रेण लक्ष्मीं प्रतिगृह्णामि । देवीं प्रतिगृह्णन्तु । उद्भाहस्सुमुहूर्तोऽस्तिवत्यनु-गृह्णन्तु । सुमुहूर्तमस्तिवत्यन्यैः प्रतिवचनम् । माङ्गल्यसूत्रं देव्योः कण्ठे वध्वा । माङ्गल्यं तन्तुनानेन जगज्जननहेतुना । बध्नामि सुभगे कण्ठे भक्तानां मङ्गलं कुरु ॥ देवीभ्यां सह देवं मन्दिरं नीत्वा वैवाहिकस्थाने उत्तराभिसुखे गुरुः उल्लेखनादिदामोदरान्तं हुत्वा, पूर्वं श्रियै, ततो भूम्यै पर्यायेण क्रियां नयेत् । समिधो मूलमन्त्रेण जुहुयाच्छोडशाहुतीः । चरुणा विष्णुगायत्र्या चतुर्विशत्याहुतिर्भवेत् ॥ घृतं पुरुषसूकेन भूमिसूकेन वा पुनः ॥ लाजाहोमं च कृत्वा, अर्द्धे पञ्चवारं प्रदक्षिणी-कृत्य पञ्चोपनिषदः ग्रायश्चित्ताहुतीर्हुत्वा पूर्णाहुत्यन्तमस्तिलं कृत्वा, विग्रांश्च तोषयेत् । घृतदूर्वाङ्गुरं शालितण्डुलं

च पात्रे निधाय कराभ्यां पात्रमादाय देवदेव्योश्चाङ्गेषु निश्चिपेत् ।
 मङ्गलं ततः । सुशोभनमिति घृतं देवस्य पादयोः । सुशोभनमिति
 कटधां । सुभद्रमिति मूर्धिं सुमङ्गलमिति सिञ्चेत् । दूर्वादिसकलं
 मूर्धिं श्चिपेत् । देवीं देवेन सह योजयित्वा अर्ध्यादिदीपान्तमर्चयित्वा
 नीराजनेक्षुपिण्डिकान्दर्शयित्वा अन्यत्सर्वं लौकिकवत्मना कुर्यात् ।
 श्रीभूमिसहितं देवं आमप्रदक्षिणं कृत्वा, देवीभ्यां सह देवं मण्टपे
 समारोप्य राजवदुपर्चर्य महाहविर्निवेद्य ब्राह्मणान्भोजयित्वा आशिषो
 वाचयित्वा, एवं सायंप्रातः प्रतिदिनं होमं कुर्यात् । समिदाज्यचरुप्रायै-
 रष्टोत्तरशताहुतीः । जुहुयान्मूलमन्त्राभ्यां पञ्चोपनिषदैरपि ॥ पूर्णाहुतीः
 हुत्वा मन्त्रशोषं समाप्य, आचार्यः दक्षिणां दद्यात् । प्रथमे दिने
 श्रीभूमिसहितं देवं तैलाभ्यञ्जनेन विवाहदिवसवत् स्नापयेत् ।

॥ इति कल्याणमहोत्सवः ॥

॥१०॥

महासङ्कल्पः

—३२३—

॥१०॥

अस्य श्रीमदादिनारायणस्य ज्ञानशक्त्याद्यनन्तकल्याणगुणगणैकतानस्य आद्यश्रीभगवतो महापुरुषस्य महाजलौघमध्ये प्ररिभ्रमायमाणानां अनेककोटिब्रह्माणडानामेकतमेऽव्यक्तमहददङ्गारपृथिव्यसेजोवाच्चाकाशाद्यावरणैरावृते अस्मिन्महति ब्रह्माणडकटाहकरण्डे सकलादीष्ट्रयादिवराहदंश्ट्राङ्गुरमृणालभूतस्य जगन्मूलकन्दभगवदाधारशक्तिप्रकृतिकूर्माद्यष्टदिग्जजानन्तफणामण्डलस्योपरि प्रतिष्ठितस्य अतलवितलसुतल्लत्वातल्लरसातलमहातलपातालाख्यलोकसप्तकस्य उपरितले वर्तमानस्य भूर्भुवस्सुवर्महज्जनस्तपस्सत्यलोकस्याधोभागे संश्यितस्य बाह्य अन्धतमसाऽवृते अनन्तसूर्यकिरणतेजसा प्रकाशितेन लोकालोकाचलेन चलयितस्य जग्म्बूप्लक्षकुशक्रौञ्चशाकशालमलिपुर्कराख्यसप्तद्वीपैः परिमण्डितस्य लवणेष्वसुरासर्पिंदधिक्षीरशुद्धोदकाख्यसप्तार्णवैः परिवृतस्य भारतकिंपुरुषाहिरण्मयोत्तरकुरुहरिरस्यकमद्राश्वकेतुमालेलावृताख्यनवचवर्षैः परिमण्डितस्य इन्द्रकशेष्वताम्ब्रगभस्तिनागगन्धवर्चारणसिंहवर्णंभाख्यनवखंडैः परिवृतस्य चैत्ररथगन्धमादनवैभ्राजननंदनाख्यदिव्योद्यानैः परिशोभितस्य अरुणोदयमहाभद्रसीतोदकमानसाख्यदिव्यसरोवरैः विराजितस्य गङ्गायमुनासरस्वतीनर्मदाकृष्णवेणीसरयूतुङ्गभद्रागोदाचरीकावेर्याख्यपुण्यनदीभिः परिशोभितस्य भूमण्डलस्योपरि भूर्भुवस्सुवर्महज्जनस्तपस्सत्यलोकानामुपरि ब्रह्माणडकटाहस्योपरिभागे आवर्णजबहिर्महान्धकारस्योपरिस्थिते अनेककोटिवह्यकेन्दुदिव्यविमाने श्रीमद्वैकुण्ठाख्ये दिव्यरत्नमयानन्दमण्टये भगवदाधारशक्तिप्रकृतिकूर्मानन्तधर्माद्यष्टमूर्तिवारितोपरि सहस्रदङ्गपरिभितमहापद्मस्य पूर्वा-

यदुशैलस्थित भी योग नुसिद्धः।

दीशानान्ताष्टदलेषु विमलाद्यष्टमिः परिवृतः तत्कर्णिकोपरि सात्त्विकादित्रयान्विते तदुपरि अश्चिमण्डलादिभण्डलत्रये तदुपरि ऋग्यजु-स्सामार्थवाङ्गिरसान्विते अनेककोटिसूर्यप्रकाशदिव्यसिंहासनस्योपरि प्रतिष्ठितस्य अपरिमिततेजोराशिमिः अखिलजगन्मातृश्रीभूतीलाभिः परिसेव्यमानस्य तद्वहिः प्राच्यादीशानपर्यन्तं वासुदेवादिमूर्तिमिः तेषां शक्तिमिः परिसेव्यमानस्य तद्वहिः आदिवराहाद्यष्टविद्येश्वरैः परिसेव्यमानस्य तद्वहिस्तुदर्शनादिदिव्यायुधधारिमिः परिसेव्यमानस्य तद्वहिरनन्तगृहडविष्वक्सेनादिनित्यैः परिसेव्यमानस्य तद्वहिर्द्वाराध्यक्षैः चण्डादिद्वारपालैः परिसेव्यमानस्य तद्वहिरिन्द्राद्यष्टलोकपालैः परिसेव्यमानस्य तद्वहिः कुमुदाद्यष्टपार्षदेश्वरैः परिसेव्यमानस्य तद्वहिः परितः पञ्चकालपरायणैः भगवच्छेषकर्मनिष्ठैः सालोक्यादिपदस्थितैः नित्यतृतैः परिसेव्यमानस्य अखिलजगत्सृष्टिस्थितिसंहारकारणकर्तृ-भूतस्य भगवतो वासुदेवस्य अव्याहतदिव्याङ्गया प्रवर्तमानस्य आद्य-ब्रह्मणः द्वितीयपरार्थं . . . इत्यादितिथ्यादीनुच्चार्थं, देवदेवोत्तमस्य श्रीनिवासस्वामिनः लक्ष्मीं नाम्नीं लोकमातरं लोकसंरक्षणार्थं उद्घाहं करिष्ये ।

इति महासङ्कल्पः ॥

रथ प्रतिष्ठा

रथप्रतिष्ठा । विष्णुतचे । श्रीभगवानुवाच । रथस्य स्थापनं
 वक्ष्ये समासाच्छृणु सुव्रत । रथस्य शिविकायाश्च गजस्य तुरगस्य च ॥
 स्थापनं समुदायेन वक्ष्यामि कमलोद्धर्व । उत्तरायणकाले तु
 दक्षिणायनकेऽपि वा ॥ प्रशस्तपक्षे नक्षत्रे सुमुहूर्ते सुलग्नके ।
 रथसंपन्नकाले तु संस्थापनमथाचरेत् ॥ तक्षकं हेमवत्तादैः पूजयित्वा
 विसर्जयेत् । पञ्चगव्यैश्च संप्रोक्ष्य पवमानसुदीरथन् ॥ पुण्याहं
 वाचयित्वा तु तज्जलैः प्रोक्षयेद्रथम् । अङ्गप्रत्यङ्गसंयुक्तं रथं सङ्घात्मा
 देशिकः ॥ पश्चात्संप्रोक्षणं कर्म कारयेद्विधिचोदितम् । रथं संस्कार-
 संयुक्तं सर्वकामफलप्रदम् ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन संप्रोक्षणमथाचरेत् ।
 प्रथमं चाङ्गुरं प्रोक्तं द्वितीयं जलवासनम् ॥ अश्विमोक्षं तृतीयं च
 चतुर्थं ऋपनं तथा । पञ्चमं चाधिवासस्तु षष्ठं चैवाग्निपूजनम् ॥
 शान्तिहोमस्सप्तमं च पूर्णाङ्गुतिरथाष्टमम् । स्थापनं नवमं विद्यादशमं
 न्यास उच्यते ॥ दक्षिणां च ततः पश्चाद्वादशं चाधिरोहणम् ।
 एवमेव प्रकारेण रथप्रोक्षणमाचरेत् ॥ प्रोक्षणस्य दिनात्पूर्वं सप्तमे
 पञ्चमे दिने । तृतीये दिवसे वापि अङ्गुरार्पणमाचरेत् ॥ द्वितीयदिवसे
 ब्रह्मन् कारयेदेशिकोक्तमः । सर्वोपकरणैस्सार्धं रथपार्श्वं समाश्रयेत् ॥
 रथस्य पूर्वभागे तु चतुर्स्तम्भसमन्वितम् । तोरणध्वजसंयुक्तं प्रपां तत्र
 प्रकल्पयेत् ॥ दशभारप्रमाणेन शालिपीठं प्रकल्पयेत् । तदर्धं तण्डुलं
 चैव तदर्धं तिलमेव च ॥ उपर्युपरि संस्तीर्य पीठं कुर्याद्विक्षणः ।
 तस्योपरि कटाहं तु विन्यसेत्तोयपूरितम् ॥ दर्पणं ब्रह्मकूर्चं च सुगन्धं
 तत्र निक्षिपेत् । कटाहस्यैव परितः अष्टकुम्भान्प्रकल्पयेत् ॥ हेमरत-
 समायुक्तान् पृथग्वस्त्रेण वेष्टितान् । अष्टकुम्भेषु विप्रेन्द्राष्ट्रविद्येश्वरान्
 न्यसेत् ॥ वराहो नारासिंहश्च श्रीधरो हयशीर्षकः । जामदग्निश्च

॥४०॥

मार्कण्डेये रथलक्षणम्

—८३—

॥४१॥

रथलक्षणं मार्कण्डेये । रथं च त्रिविधं प्रोक्तं वृत्तं च चतु-
रश्चकम् । अष्टाश्रं च प्रकर्तव्यं त्रिविधं रथमुत्तमम् ॥ अष्टाश्रं
चोत्तमं प्रोक्तं चतुरश्च तु मध्यमम् । अधमं वृत्तमाख्यातं कारयेत्
विमानवत् ॥ पादादिस्थूपपर्यन्तं कृत्वा प्रासादरूपवत् । शिलिपिना
कुशलेनैव रथसङ्ग्रहणं कुरु ॥ प्रासादोच्छायमायामं पादहीनमथापि
वा । प्रासादार्थं तु वा विप्र कर्तव्यं त्रिविधं भवेत् ॥ कुर्यात्सोपान-
मार्गेण पर्यायेणैव कल्पयेत् । आयामं च प्रविस्तारं कल्पयित्वा
द्विजोत्तम ॥ नवचक्रं सप्तचक्रं पञ्चचक्रमथापि वा । पट्टिकैर्बहुभिर्युक्तं
स्तम्भैर्नानाविधैरपि ॥ शिरोभिः पञ्चभिर्युक्तं नानालङ्कारसंयुतम् ।
चतुर्दिक्षु चतुर्द्वारं कल्पयेन्मुपुङ्गव ॥ वस्त्रालङ्कारसंयुक्तं रज्जुभिः
बन्धयेद्वद्वद्म । पुष्पमाल्यैरलंकृत्य फलैर्नानाविधैरपि ॥ ध्वजछत्र-
पताकादिचामरैश्चैव रञ्जयेत् । घण्टामालासहस्रैश्च सुवर्णकलशैरपि ॥
हस्त्यश्वरथपादादीन् पट्टिकासु प्रकल्पयेत् । एवं कृत्वा विधानेन
कल्पयेद्रथमुत्तमम् ॥ अनुकानां तु सर्वेषां शोषयुक्तं प्रकल्पयेत् ।
इति संक्षेपतः प्रोक्तं रथलक्षणमुत्तमम् ॥ रथं प्रासादरूपं स्यादिति
तत्रेषु कीर्तितम् । रथाङ्गं पादमित्युक्तं पट्टिका मेखला स्मृता ॥
उदरं रथमध्यं स्याच्चतुष्कुटं चतुर्भुजम् । सौवर्णं कलशस्यान्तं शिरः-
स्थानं प्रकीर्तितम् ॥ एवं प्रासादरूपं स्यात्प्रवदन्ति मनीषिणः ॥

रामश्च वामनो वासुदेवजः ॥ एते विद्येश्वराः प्रोक्ताः क्रमात्कुम्भेषु
 पूजयेत् । एवं क्रमेण परितः कुम्भेषु च समाहयेत् ॥ कटाहे
 चिन्तयेद्विद्वान् क्षीरार्णवमनुक्तम् । वेदाध्ययनघोषैश्च रथच्छायां
 निवेशयेत् ॥ पुण्याहोक्तपुरस्कं तु नवकैः स्थापयेद्विधम् । रथं च
 पुरुषाकारं चिन्तयेद्वेशिकोत्तमः ॥ पादौ तु पादचकं तु जानुदेशं तु
 कीलकम् । ऊरु चैव तलं प्रोक्तं वितलं कटिदेशकम् ॥ त्रितलं
 नाभिदेशं तु चतुर्थं चोदरं तथा । पञ्चमं हृदयस्थानं स्तम्भाद्यादिकरं
 तथा ॥ लोहस्थानभुजश्चैव कण्ठदेशं तु कन्धरम् । शेषास्तु मुखमित्युक्तं
 शिरस्थानं तु पद्मकम् ॥ कलशं मौलिरित्युक्तं महाङ्गं स्यन्दनस्य तु ।
 उपाङ्गमधुना वक्ष्ये समाहितमनाशृणु ॥ नासां च सिंहभद्रं च श्रोत्रे
 चैव ध्वजं तथा । शालाश्च चक्षुरित्युक्तं रेखा स्याद्रोमकूपकम् ॥
 अपानं सुशिरंचैव गुह्यस्थानं तु सन्धिषु । आयसं चास्थिरित्युक्तं
 तास्त्रं मांसं च बुद्धिमान् ॥ रुधिरं वर्णमित्युक्तं जीवस्स्याद्विहगेश्वर ।
 रथं च गरुडं ध्यात्वा तत्त्वादीन्युपसंहरेत् ॥ पृथिवीमप्सु संहृत्य अपो
 अग्नौ विलुप्य च । संहृत्य वायुना वर्हिं वायुमाकाशातां नयेत् ॥
 आकाशाद्याधिदैवत्यं करणौर्विषयैस्सह । कुशैश्च नववस्त्रैश्च छादयेत्
 स्यन्दनं वरम् ॥ युवासुवासा इति च वस्त्रैराच्छादयेत्ततः । उदुत्य-
 मिति च प्रोच्य दर्भमालां च वेष्टयेत् ॥ स्थापिते कूर्परादेशे रथच्छायां
 निवेशयेत् । श्रुतं चेति च जप्त्वाऽथ रथच्छायां निमज्जयेत् ॥
 चक्रमन्त्रेण मतिमान् रक्षां कुर्यात् सवैतः । कूर्परस्य च वामे तु
 ब्रह्मकुम्भं समर्चयेत् ॥ धान्यराशौ विनिश्चिप्य नववस्त्रेण वेष्टयेत् ।
 गरुडप्रतिमां तत्र कारयेन्निष्क्रमात्रतः ॥ तस्मिन्मध्ये यजेदेवं गरुडं
 सर्पभूषणम् । नैवेद्यान्तं समभ्यर्च्य पश्चाद्वोमं समाचरेत् ॥ प्रपामध्ये
 च मतिमान् कुण्डे वा स्थणिडलेऽपि वा । समिधाज्यचर्वं चैव प्रत्येकं
 शतमाहुतीः ॥ गरुडपञ्चाक्षरेणैव ज्ञुह्यादेशिकोत्तमः । पञ्चपञ्चाहुती-
 श्चैव पञ्चोपनिषदैः क्रमात् ॥ संपाताज्यं तु संगृहा गरुडगाय त्रविद्यया ।

रथाङ्गानि च सर्वाणि संस्पृशेदेशिकोत्तमः ॥ स्यन्दनं चैव परितः
 बलिदानं समाचरेत् । प्रार्थयेदेवदेवेशं रात्रिशेषं समापयेत् ॥ प्रभाते
 च समुत्थाय कृतस्त्रानः कृताहिकः । आचार्योऽनुचरैस्सार्धं रथपार्श्वं
 समाश्रयेत् ॥ रथस्थितानां देवानां प्रणमेद्विष्टवक्षितौ । रथवस्त्रं
 व्यपोहाथ वीक्षयेद्वरुडविद्या ॥ स्यन्दनस्थितदेवानामक्षिमोक्षण-
 माचरेत् । मध्वाज्यपात्रे संगृह्ण धान्यराशौ विनिश्चिपेत् ॥ मधुवातेति
 मन्त्रेण मधुपात्रं समर्चयेत् । वृतस्त्रातेति मन्त्रेण वृतपात्रं समर्चयेत् ॥
 तत्त्वक्षुरिति वामाक्षौ चित्रं देवेति दक्षिणे । मधुना स्वर्णसूच्या च
 नयनोऽक्षीलनं चरेत् ॥ वृतपात्रं च गां कन्यां दीपहस्तां सुमङ्गलीम् ।
 संब्राद्यसमायुक्तं दर्शयेत्स्यन्दनाय च ॥ ब्रह्मकुम्भस्थतोयेन प्रोक्षयेत्
 स्यन्दनं वरम् । गन्धपुष्पैस्समभ्यर्च्यं पृथुकादीनिवेदयेत् ॥ रथं
 संस्त्रापयेद्विद्वान् नवैस्सत्तदशैर्घटैः । रथं गहडवज्ञात्वा अधिवासन-
 मारमेत् ॥ रथस्य नेमिमूलेषु शालिभाराष्ट्रकैर्युतम् । तदर्थं तण्डुलं
 चैव तदर्थं तिलमेव च ॥ पृथग्वस्त्रेण संछाद्य अधिवासनमारमेत् ।
 रथस्य स्तृष्टिन्यासं च गरुडपञ्चाक्षरेण तु ॥ रथस्य दक्षिणे भागे
 मण्टपं कारयेच्छुभम् । षोडशस्त्रम्भसंयुक्तं चतुर्द्वारसमन्वितम् ॥
 तोरणध्वजसंयुक्तं अष्टमङ्गलशोभितम् । पञ्चहस्तप्रमाणेन वेदिकां
 मध्यमे व्यसेत् ॥ द्वितालमुञ्चतं कुर्याद्वर्पणोदरसंनिभम् । नवभार-
 प्रमाणेन वेदीमध्ये तु विन्यसेत् ॥ तदर्थं तण्डुलं चैव तदर्थं
 तिलमेव च । पृथग्वस्त्रेण संछाद्य उपर्युपरि विन्यसेत् ॥ तस्य मध्ये
 महाकुम्भं करकाञ्चसमन्वितम् । कल्पयेदेशिकेन्द्रेण सूत्रवस्त्रैस्सम-
 न्वितम् ॥ गरुडप्रतिमां तत्र निश्चिपेद्वेमनिर्मितम् । दिव्यायुधानां
 प्रतिमां करकाञ्चे विनिश्चिपेत् ॥ अष्टविद्येश्वरान्कुम्भान् पूर्ववद्विन्यसेत्
 क्रमात् । स्यन्दनस्थितमूर्तीनां पृथक्कुम्भान्प्रकल्पयेत् ॥ रथस्य शिवि-
 कायाश्च गजस्य तुरगस्य च । वाहनादिषु सर्वेषु गरुडाच्छक्तिमाहयेत् ।
 स्थावरं जङ्गमं चैव द्विविधा च प्रकीर्तिता । स्थावरं गरुडं विद्यात्

जङ्गमस्सर्ववाहनम् ॥ विद्येश्वराणां सर्वेषां शक्तिमूलात्समाह्रयेत् ।
 गरुडं मूलमन्त्रेण आवाहा घटमध्यमे ॥ गरुडमुद्रां प्रदक्षिण्यथ चक्रमुद्रां
 प्रदर्शयेत् । कुम्भपात्रं स्पृशन् जप्त्वा अष्टोत्तरशतं मनुम् ॥ अर्चयेत्
 गारुडैर्मचैत्तथा गायत्र्या पुनः । सुपर्णोसीति तदनु जपेत्स्वस्ति नः
 इत्यपि ॥ वेदिकानां चतुर्दिक्षु कुण्डानि परिकल्पयेत् । चतुरश्च
 धनुर्वृत्तं पद्मं पूर्वादिषु क्रमात् ॥ कुण्डे वा स्थण्डिले वापि अग्नेरायतनं
 भवेत् । सुपर्णं पूर्वादिग्भागे गरुडं दक्षिणे तथा ॥ पश्चिमे वैनतेयं तु
 ताक्ष्यं चौत्तरे तथा । ब्रह्मकोशं पुरस्कृत्य नमो भगवते पदम् ॥
 तत्तत्त्वाम चतुर्थयन्तं स्वाहान्ते च हुवेत्क्रमात् । तत्तन्मन्त्रेण
 जुहुयात्समिधाज्यचरूपक्रमात् ॥ अष्टोत्तरसहस्रं तु अष्टोत्तरशतं तु
 वा । होमावसाने विप्रेन्द्रं संपाताज्यं तु सङ्घ्रहेत् ॥ पालाशं
 पूर्वादिग्भागे खादिरं दक्षिणे तथा । पश्चिमे विलवकाष्ठं च
 औदुम्बरमयोत्तरे ॥ शुद्धांशं पूर्वादिग्भागे मुद्दानं दक्षिणे तथा ।
 पायसं पश्चिमे कुण्डे शुद्धानं चोत्तरे तथा ॥ स्यन्दनस्थितदेवानां
 तन्मन्त्रेणैव होमयेत् । संगृहीतैश्च संपातैः रथस्याङ्गानि संस्पृशेत् ॥
 पश्चादध्ययनं कुर्याद्विहगेन्द्रस्य तुष्टये । पूर्वे देवब्रतं सायं बृहत्सामं
 तु दक्षिणे ॥ यज्ञायज्ञमिति पठेत् यज्ञागारस्य पश्चिमे । रथन्तरं
 चोत्तरे तु वैष्णवैस्सह देशिकः ॥ यावत्सामसमाप्तिश्च तावत्कालं
 स्पृशेद्धर्थं । स्तोत्रैश्च विविधैर्नृतै रात्रिशेषं समापयेत् ॥ प्रभाते च
 समुत्थाय नित्यकर्म समाप्त्य च । देवपार्श्वं समाश्रित्य देवदेवं
 प्रपूजयेत् ॥ देवालयाद्विनिष्कर्म्य रथपार्श्वं समाश्रयेत् । अंगप्रस्तंग
 संयुक्तं स्यन्दनं वीक्ष्य देशिकः ॥ गतागतं ततो ज्ञात्वा स्थिरत्वं
 चाथ शिल्पिना । तदङ्गानि पुनश्शोध्य स्थपती स्थापकाज्ञया ॥
 यागगेहं प्रविश्याथ अर्चयेत्सर्वदेवताः । होमं तु पूर्ववत्कृत्वा बर्णिं
 कृत्वा तु पूर्ववत् ॥ रथस्याङ्गानि सर्वाणि शोधयेद्भसा पुनः ।
 मूलमन्त्रेण विप्रेन्द्रं स्यन्दनं प्रोक्ष्य संस्पृशेत् ॥ रथदेवान् समावाहा

रथस्याङ्गे तु यत्प्रतः । चक्रदण्डे तु माया च चक्रेषु शशिभास्वरौ ॥
 आधारशक्तिमाराध्य धाराख्ये दण्डकाद्वये । वेदरूपधरो देवो मध्य-
 दण्डाधिदेवता ॥ परितः पट्टिकाजाले दशमूर्त्याधिदेवता । गात्रेषु
 गात्रबन्धेषु वेदात्मा विहगेश्वरः ॥ गात्रगात्रान्तरे वायुः सत्त्वादि
 गुणसंयुतः । रथप्रासादके चोके स्थूपिकायां सदा हरिः ॥ वाराहो
 नारसिंहश्च श्रीधरो हयशीर्षकः । पूर्वादिषु चतुर्दिश्मु न्यस्तव्यास्तत्र
 यत्प्रतः ॥ चतुर्वेदमयास्वेषु वरुणोग्निस्तथानिलः । जातव्याग्निः
 क्रमेणव तन्मुखे जठराग्निके ॥ युगेषु गात्रे स्मर्तव्यं वेदात्मा
 विहगाधिपं । ब्रह्म सारथ्यरूपेण कल्पयेद्वारकेऽथ वा ॥ रथप्रागा-
 दिकाशासु लोकपालान् प्रकल्पयेत् । रथस्य द्वारयोश्चैव जयं च
 विजयं तथा ॥ एवं संकल्प्य देवाश्च रथं संपूजयेत्क्रमात् । अहशोषं
 समाप्याथ तत्र होमं समाचरेत् ॥ रथस्य च चतुर्दिश्मु शान्तिहोमं
 प्रकल्पयेत् । कुण्डे वा स्थणिले वापि अग्नेरायतनं भवेत् ॥
 पालाशं खादिरं चैव विलवमौदुंबरं तथा । मधुक्षीराज्यसंयुक्तं
 तथाभ्युक्ष्य समिद्गणान् ॥ समिधो मूलमच्छेण ताद्यं पञ्चाक्षरेण तु ।
 आज्यं च गारुडैर्मच्छेष्वरुं तेनैव होमयेत् ॥ रथस्य परितः कुर्या-
 द्वलिदानं विशेषतः । वेदघोषैश्च नृत्यैश्च रात्रिशोषं समापयेत् ॥
 प्रभाते च समुत्थाय कृतस्नानः कृताहिकः । यागमंटपमाविश्य
 सान्ना देवव्रतेन तु ॥ द्वारयागपुरस्कं तु पूर्ववत्पूजयेत्क्रमात् ।
 होमं तु पूर्ववत्कृत्वा प्रायश्चित्ताहुतीं ततः ॥ पञ्चोपनिषदैर्मन्त्रै-
 राज्येनाष्टेत्तरं शतं । पश्चिमे वृत्तकुण्डे च पूर्णाद्वितिमथाचरेत् ॥
 अग्निकुण्डगतान् देवान् महाकुम्भे समाहयेत् । तोरणादिस्थितान्
 देवान् विसृज्य तदनन्तरं ॥ महाकुंभं समादाय विन्यसेच्छिष्य
 मूर्धनि । करकाख्यं समादाय सेचयेदखमन्त्रतः ॥ अष्टविद्येश्वरान्
 कुम्भान् वहेयुर्वेदपारगाः । स्वस्तिसूक्तसमायुक्तं छत्रचामरसंयुतम् ॥
 राजोपकरणैस्सार्धं कृत्वा ग्रामप्रदक्षिणम् । रथपार्श्वं समासाद्य पुरतः

स्थापयेद्वान् ॥ पुण्याहं वाचयित्वाथ संकल्पविधिपूर्वकम् । बृहस्पतिं
समाहूय वाचयेलुभ्नमुत्तमम् ॥ प्रतिष्ठातीति साम्ना तु ध्रुवाद्या इति
मन्त्रतः । महाकुम्भस्थितोयेन प्रोक्षयेत्स्यन्दनं शुभम् ॥ रथं गरुड-
वच्चात्वा न्यासकर्म समाचरेत् । रथस्थितानां देवानां तत्त्वमन्त्रेण
कारयेत् ॥ महाहविस्ततो दद्यादाचार्यं पूजयेत्कमात् । वस्त्राभरण-
माल्यैश्च सुमहस्तिर्धनैरपि । इति संक्षेपतः प्रोक्तं रथस्य स्थापनं
विभोः ॥

॥ इति रथप्रतिष्ठाविधिः ॥

॥ श्रीः ॥

मण्डलरचनाक्रमः

अथाचार्यः मण्डलवेदिकां पुण्याहजलेन प्रोक्ष्य प्राणायामपूर्वैकं
तस्यां चन्दनाद्र्दणि सूत्राणि प्रागायतानि सप्तदशा तावन्त्युदगायतानि
च निपात्य तेषु पट्पञ्चाशदुत्तरद्विशतपदेषु मध्ये पट्टिंशतकोष्ठानि
संमृज्य, मध्ये शङ्कुं संस्थाप्य वृत्तानि समानि पञ्चविम्बानि यथा
स्युस्तथा भ्रामयित्वा, तेषु प्रथमं विस्त्रं कर्णिकाक्षेत्रं द्वितीयं त्रेधा
विभज्य, तथा क्षेत्रेषु प्रथमं केसरान्तवलयं द्वितीयं दलान्तवलयं
तृतीयं नाभिमण्डलं तन्नाभिमण्डलमपि त्रेधा विभज्य तद्वहिश्चिष्टेषु
विस्त्रेषु अरक्षेत्रं द्वाभ्यां तद्वहिरेकेन नेमिमण्डलं च कल्पयित्वा,
तद्वहिरषाविंशतिपदैः पीटिकां तद्वहिः पङ्किद्वयेनाशीतिपदैर्वीधिकां
च कल्पयेत् । तद्वहिः पङ्किद्वितीयेन द्वादशाधिकपदैर्द्वयोः पङ्कयोः
चतुरश्च कृत्वा तन्मध्ये पूर्वाद्युत्तरान्तं चतुश्चतुःपदैश्चतुर्द्वाराणि
आश्रेयादिषु कोणेष्वपि तथैव च कृत्वा द्वारपार्श्वयोः बाह्यरथयायां
द्वे द्वे अवान्तररथयायामेकैकं च परिमार्जयेत् । एवं चेदर्धशोभा भवन्ति
अर्धशोभयोर्भव्ये वहिः पङ्कावेकैकयान्तरपङ्कौ त्रीणि चैव चतुर्मिः पदैः
शोभा भवन्ति । एवं चतुषु दिक्षु शोभानामष्टकमर्धशोभानां
पोडशं च कृत्वा ततो वर्णकलापपरिपूर्णं कुर्यात् । पञ्चरत्नैर्धातुभिर्वा
तेषां चूर्णैर्वा पञ्चवर्णैः पुष्पैर्वा मण्डलपदानां परिपूर्णं कुर्यात् । सितस्य
शाल्यादितण्डुलपिण्डं कृष्णस्य पुष्टदग्धं इयामस्य श्रुण्णशुष्कपत्रचूर्णं
रक्तस्य कौसुमं पीतस्य हरिद्राचूर्णं सर्वत्र वर्णनामित्यनुपङ्कः ।

पीतेन कर्णिकां शुक्रैर्विन्दून् कर्णिकारेखाः पाटलैः केसरावनि द्विधा
कृत्वा श्वेतेन पूर्वभागमुत्तरं तेन केसराणि शुक्रेन विन्दून् रक्तेन
अष्टदल्लानि श्वेतेन दलान्तरानि रक्तैः दलान्तवलयं रक्तेन श्वेतेन वा
नाभिमण्डलत्रयं इयामेन पीतेन रक्तेन अरान्तवलयं कृष्णेन
द्वादशाराणि रक्तेन नेम्यन्तमेदिनीं सितेन नेमि द्वेधा कृत्वा,
कृष्णेन पूर्वभागमुत्तरं सितेन अन्तरालानि इयामेन कृष्णेन वा
तद्वहिः पीठं पीतेन पाटलेन श्वेतेन वा तद्वहिर्वीधिकां सितेन
लतावितानयुतां शोभाष्टकं रक्तेन अर्धशोभाष्टोडश पीतेनोत्तरादि-
द्वारचतुष्टयं क्रमेण शुक्ररक्तपीतकृष्णैः कोणान् कृष्णेन च वर्णेन
सर्वत्रान्तरालानि कृष्णेन इयामेन वा वर्णेरापूर्य चतुष्कोषेषु श्वेतेन
शङ्खान् कृत्वा ततो मण्डलाराधनं कुर्यात् ॥

॥ इति मण्डलरचनाक्रमः ॥

॥ श्रीः ॥

चित्रशिखाण्डि संहितायां

शाश्वतध्वजस्तम्भस्थापनविधिः

ध्वजस्तम्भस्य पुरतः पार्श्वयोर्वा यथारुचि । मण्टपं कारयेत्
धीमान् पूर्ववल्लभणान्वितम् ॥ अलंकृत्य वितानादैर्ध्वजतोरणसंयुतम् ।
ततश्च यजमानेन ऋत्विग्निभस्सह देशिकः ॥ प्रविश्य देवसदनं
देवमध्यादिभिः क्रमात् । नैवेद्यान्तं समझ्यचर्य ततो निर्गम्य देशिकः ॥
ब्रह्मणानामनुज्ञां च लक्ष्मा तत्र तु चै सुने । दक्षिणां दापयेत्पश्चात्
मृत्सङ्घरणमाचरेत् ॥ अङ्गुरानर्पयेत्पूर्वं यथोक्ते वासरे गुरुः । ततो
उपरेष्टुस्तम्भस्य गच्छः पञ्चमिरूषणम् ॥ मानोन्मानप्रियाणादि-
शान्त्यर्थं जुहुयादुरुः । सायाहे ध्वजदण्डस्य छायाधिवसनं चरेत् ॥
रक्षाकुम्भं च तत्रैव यमस्य दिशि कल्पयेत् । ब्रह्माणं पूजयेत्कुम्भे
करके च सुदर्शनम् ॥ परितः कलशानष्टौ इन्द्रादीन्पूजयेत्क्रमात् ।
कलिपते धान्यपीठे तु दशभारेण शालिना ॥ तदर्थं तण्डुलं प्रोक्तं
तदर्थं तिलं एव च । उपर्युपरि वस्त्रैश्च धान्यपीठे तु कलिपते ॥
तस्योपरि न्यसेत्कुम्भान् सपिधानान् सरलकान् । सलोहान् कूर्च-
संयुक्तान्सूत्रवस्त्रादिवेष्टितान् ॥ सौवर्णनिक्षप्रतिमा नालिकेरयुतास्तथा ।
दशभारप्रमाणे च शालिर्षिठं प्रकल्पयेत् ॥ तदर्थं तण्डुलं चैव तदर्थं
तिलमेव च । उपर्युपरि संस्तीर्य षीठं कुर्याद्विचक्षणः ॥ तस्योपरि
कटाहं तु विन्यसेत्तोयपूरितम् । दर्पणं ब्रह्मकूर्चं च सुगन्धं तत्र
निक्षिपेत् ॥ कटाहस्यापि परितः अप्रकुम्भान्विनिक्षिपेत् । हेमरत्न-
समायुक्तान् पृथग्वस्त्रैश्च वेष्टितान् ॥ अष्टकुम्भेषु शालादीन्पूजयेत्

देशिकोत्तमः । कटाहे चिन्तयेत्तत्र क्षीरार्णवमनुत्तमम् ॥ वेदाध्ययन-
 घोषेत्तु स्तम्भच्छायां निमज्जयेत् । पुण्याहोक्तिपुरस्कं तु स्वपनं
 नवभिर्घृतैः ॥ स्तम्भस्य देवतां ध्यात्वा तत्त्वानि हृषसंहरेत् ।
 पृथिवीमप्सु संहृत्य अपोऽग्नौ तु विलुप्य च ॥ संहृत्य वायुना वर्द्धि
 वायुमाकाशातां नयेत् । आकाशाद्यधिदेवं तु करणीर्विषयैस्सह ॥
 कुशैश्च नववस्त्रैश्च छादयेद्ध्वजदण्डकम् । युवालुवासा इति च
 वस्त्रैराच्छादयेत्ततः ॥ उदुत्तममिति प्रोच्य धर्ममालां च वेष्टयेत् ।
 ऋतं येति ऋचं जप्त्वा स्तम्भच्छायां निमज्जयेत् ॥ चक्रमन्त्रेण
 विप्रेन्द्र रक्षां कुर्यात् सर्वतः । ततस्तु जुहुयाज्ञीमान् संपाताज्येन
 येचयेत् ॥ वालुहोमादिकं सर्वमाचरेत्पूर्ववत्क्रमात् । कुम्भमण्डल-
 धिम्बाग्निचतुस्थानार्चनान्वितम् ॥ नयनोन्मीलनं सर्वं प्रतिष्ठायां
 समाचरेत् । ब्रह्मकुम्भस्थतोयेन प्रोक्षयेद्ध्वजदण्डकम् ॥ गन्धपुष्पैः
 स्तम्भयच्चर्य अपूपानि निवेदयेत् । स्तम्भं संस्थापयेद्वानधमोत्तम-
 मार्गतः ॥ द्वारकुम्भादियजनं वेदपारायणैस्सह । महाकुम्भं समासाद्य
 कृतन्यासस्त्वनन्यधीः ॥ महाकुम्भे ध्वजस्तम्भं दैवतं मेरुमाद्वयेत् ।
 मुदर्शनं च करके इन्द्रादीन्परिकुम्भके ॥ यष्टिरिन्द्राधिदैवत्या
 रज्जवनंताधिदैवतत् । ध्वजस्य विहगेशानो वासुकिर्वलये तथा ॥
 ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च पेटकानां तु देवताः । घण्टायां देवता लक्ष्मी
 दर्भमाला सरस्वती ॥ ध्वजपीठाधिदेवाश्च अर्चयेद्विशिकोत्तमः ।
 मेखलात्रयसंयुक्तां वेदिकां पञ्चभूषिताम् ॥ पूर्वादिदण्डमारम्भ्य चोत्त-
 रान्तं तु विन्यसेत् । गरुडं पञ्चिराजं च सुपर्णं विनतासुतम् ॥
 अर्चयेद्वलमध्येषु गंधपुष्पैर्वर्थाक्रमम् । प्रथमावरणे पूज्या शङ्ख-
 चक्रादयोज्जज । द्वितीयावरणे पूज्या लोकपालाः स्वदिक्षु वै ॥
 तृतीयं मेखलायां तु संपूज्य मण्डलत्रयम् । दण्डाग्रे पूजयेद्वेवं विनता
 नन्दनं प्रभुम् ॥ एतेषां देवतानां तु कल्प्याः कुम्भाः पुथक्वृथक् ।
 प्रतिमा वस्त्रधान्यानि सर्वं पूर्ववदेव तु ॥ ततो मण्डलमाराय तत-

शशयनकल्पनम् । शालीनां नवभाराणां तण्डुलानर्धसंमितान् ॥ तदर्थे
 तु तिलांश्चैव उपर्युपरि वस्त्रकैः । संछाद्य चर्मवैयाङ्गं तस्योपरि
 विनिक्षिपेत् ॥ तस्योर्ध्वं कम्बलं चित्रक्षौमं तदुपरि न्यसेत् ।
 उपधानादिकं तत्र शयनाङ्गं प्रकल्पयेत् ॥ अष्टविंशतिदर्मैश्च कृतं
 कूर्चं तु शाययेत् । तस्य वायव्यदिग्भागे महाकुम्भं तु साख्रकम् ॥
 संस्थाप्य गृह्णं तत्र करके च सुदर्शनम् । अष्टनागास्तु परितः कुम्भेषु
 परिकल्पयेत् ॥ शङ्खादिमूर्तीस्तु पुनः कुम्भेष्वप्रसु पूजयेत् । निष्क-
 त्रयं महाकुम्भे करके च द्विनिष्ककं ॥ प्रत्येकनिष्कमानेन परि-
 कुम्भेष्वयं क्रमः । मूर्तिकुम्भेष्वपि तथा प्रतिमास्तत्र निक्षिपेत् ॥
 निष्कसङ्ख्यैरथैतेषां वस्त्रैराच्छादनं ततः । ध्वजदण्डं तथाच्छाद्य
 वस्त्रैरभिनवैश्चयैः ॥ उत्पाद्य सृष्टिन्यासे च ध्वजदण्डाधिदैवतम् ।
 गन्धादिभिस्समभ्यर्थं पायसान्नगुडाच्चकम् ॥ अपूर्यादिकमन्यच्च तांचू-
 लान्तं निवेदयेत् । पायसान्नेन च तथा ब्राह्मणान् भगवन्मयान् ॥
 भोजेद्वादशमितानधिकान्वा यथावसु । भुक्तवद्धयो यथाकांमं
 तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणाम् ॥ ततो होमं प्रकुर्वीत ऋत्विग्भिस्सह देशिकः ।
 वेदीनां च चतुर्दिक्षु अग्निकुण्डानि कल्पयेत् ॥ चतुरश्चधनुर्वृत्तं पद्म-
 पूर्वादिषु क्रमात् । कुण्डे वा स्थणिले वापि अग्नेरायतनं भवेत् ॥
 सुपर्णं पूर्वदिग्भागे गृह्णं दक्षिणे तथा । पश्चिमे वैनतेयं तु तार्क्यं
 वैवोत्तरे न्यसेत् ॥ तत्त्वकुण्डसमीपे तु मूर्तिकुम्भांश्च पूजयेत् ।
 तत्त्वग्राम चतुर्थ्यन्तं स्वाहान्तं च हुवेत्क्रमात् ॥ तत्त्वन्मन्त्रैश्च ज्ञुहयात्
 समिदाज्यचरूपं क्रमात् । अष्टोत्तरसहस्रं तु अष्टोत्तरशतं तु वा ॥
 होमावसाने विग्रेन्द्रं संपाताज्यं तु सङ्घैत् । पालाशं पूर्वदिग्भागे
 खादिरं दक्षिणे तथा ॥ पश्चिमे विल्वसमिधमौदुम्बरमथोत्तरे ।
 शुद्धाङ्गं पूर्वदिग्भागे मुद्राङ्गं दक्षिणे तथा ॥ पायसं पश्चिमे कुण्डे
 गुडाच्च चोत्तरे तथा । ध्वजदण्डस्थदेवानां तत्त्वन्मन्त्रैर्हुवेत्क्रमात् ॥
 संपाताज्यं तु संगृहं स्तम्भदेवान् स्पृशेत्ततः । तत्त्वहोमादिसकलं

शान्तिहोमादसानकम् ॥ संपातसेचनं कृत्वा कूर्चे देशिकसत्तमः ।
 पश्चिमे वृत्तकुष्ठे तु कुर्यात्पूर्णाहुर्ति ततः ॥ बलिदानं क्रमात्कृत्वा
 जागरेण नयेन्निशाम् । प्रभाते च समुत्थाय नित्यकर्म समाप्त्य च ॥
 देवपार्श्वं समाश्रित्य देवदेवं प्रपूजयेत् । देवालयाद्विनिष्कर्म्य याग-
 मण्टपमाविशेत् ॥ महाकुर्मं समादाय विन्यसेच्छिष्यमूर्धनि ।
 करकास्त्रं समादाय सेचयेदख्यमन्त्रतः ॥ उपकुर्मभाष्टकान् सर्वान्
 वहेयुर्वेदपारगाः । स्वस्तिसूक्तसमायुक्तं छत्रचामरसंयुतम् ॥
 स्तम्भपाश्वं समाश्रित्य पुरतः स्थापयेद्वटान् । पुण्याहं वाचयेद्विद्वान्
 सङ्कल्पादिकपूर्वकम् ॥ वृहस्पतिं समादाय ज्ञापयेल्लग्नमुत्तमम् ।
 प्रतिष्ठासीति साम्ना च ध्रुवाद्यौरिति मन्त्रतः ॥ महाकुर्मस्थतोयेन
 प्रोक्षयेत्स्तम्भमुत्तमम् । स्तम्भं गरुडवद्यगत्वा न्यासकर्म समाचरेत् ॥
 प्रोक्षयेत्सर्वकुर्मांश्च तत्तत्स्थाने यथाविधि । महाहविस्ततो दद्य-
 दाचार्यं पूजयेत्क्रमात् ॥ वस्त्राभरणगन्धादै रलङ्गुत्य सुभोज्य च ।
 दक्षिणां गुरवे दद्यात् शतनिष्कोत्तमं यथा । अथवा च यथाशक्ति
 दत्त्वा च प्रतिपूजयेत् ॥

इति चित्रशिखण्डसंहितायां शाश्वतध्वजस्तम्भस्थापनविधिः ॥

॥ श्रीः ॥

शैवागमसारे

उत्सवनाडिकाभेदाः

भास्करोदयमारभ्य यावद्वै भास्करोदयः । सप्तार्धटिकामानो
यामोऽयं सन्धिरुच्यते ॥ षडुच्छासो भवेत्प्राणष्टप्राणो घटिका भवेत् ।
अहोरात्रमिति प्रोक्तं घटिकाष्टष्टिसङ्घात्यकाः ॥ कालस्तु द्विविधो व्येय
स्थूलसूक्ष्मविभेदतः । स्थूलस्तु लौकिको व्येय सूक्ष्मस्त्वाध्यात्मिको
मतः ॥ नित्यकर्मणि सर्वाणि स्थूलकाले समाचरेत् । भास्करो-
दयमारभ्य यावच्च दशनाडिकाः ॥ प्रातःकालस्समाख्यातः शूण्वन्तु
मुनिपुङ्गवाः । पूर्वाहात्तु समारभ्य यावच्च दशनाडिकाः ॥ मध्याह्न
इति विज्ञेयस्सायंकालस्त्वथोच्यते । मध्याह्नात्तु समारभ्य यावद्वै
दशनाडिकाः ॥ सायाह्न इति विज्ञेयः प्रदोषस्त्वधुनोच्यते ।
सायाह्नात्तु समारभ्य सार्धा वै सप्तनाडिकाः ॥ प्रदोष इति विरुद्या-
तस्त्वर्धयामस्त्वथोच्यते । प्रदोषात्तु समारभ्य त्रिपादेन त्रिनाडिकाः ॥
अर्धयाम इति प्रोक्तश्चार्धरात्रमथोच्यते । अर्धयामात्समारभ्य यावच्च
तिथिनाडिकाः ॥ मध्यरात्रमिति प्रोक्तं निशान्त स्त्वधुनोच्यते ।
भास्करस्योदयात्पूर्वे त्रिपादेन त्रिनाडिकाः ॥ निशान्त इति
विज्ञेय सर्वकर्मविशारदैः । एकद्वित्रितया वापि षड्वाष्टौ वा
शारास्तु वा ॥ कालभेदा इमे प्रोक्ता शात्वा कर्म समाचरेत् ।
एको मध्याह्नकालस्यादिवारात्रं द्वयं स्मृतम् ॥ प्रातर्मध्याह्नरात्री च
इमे कालाख्यस्समृताः । अर्धरात्रञ्च प्रत्यूषः प्रातर्मध्यन्दिनं निशा ॥
पञ्चकाला इमे प्रोक्ताष्टकालाश्च ततो द्विजाः । अर्धरात्रञ्च रात्रिष्ठ

प्रत्यूषश्च तथैव च ॥ प्रातर्मध्याहसायाहौ पट्कालाश्च प्रकीर्तिताः ।
अष्टसन्ध्यासु या पूजा सा भवेदुत्तमोत्तमा ॥ सप्तष्टभूतवेदामि-
युग्मेन्दुप्रहरेषु च । यामार्धकालसंबृत्ता पूजा नवविधा भवेत् ॥
उदये चैव मध्याहे प्रदोषे चार्धयामके । यज्ञं मध्यमं प्रोक्तं मध्यमं
चोदयास्तयोः ॥

इति उत्सवनाडिकाभेदाः

संधान से वा

तीर्थवारिदिवसे प्रातःकाले देवं बद्धकवाटं देवीमन्दिरद्वारं
नीत्वा पठनीयश्लोकाः —

अङ्गुल्या कः कवाटं प्रहरति कुटिले माधवः किं वसन्तो
नो चक्री किं कुलालो न हि धरणिधरः किं द्विजिङ्गः फणीन्द्रः ।
नाहं घोराहिमर्दी किमसि खगपति नो हरिः किं कपीन्द्रः
इत्येवं गोपकन्याप्रतिवचनजडः पातु नः पद्मनाभः ॥

त्रातुं जगत्परिवृढः कृपया स्वभक्तान्
देवोऽनुभूय सुमद्वात्सवमभुजाक्षः ।
राधीगृहे निशि समागत एष काल्ये
स्थित्वा जवेन कमलाङ्गभीष्टदोऽस्तु ॥

मृष्टाङ्गरागमभिकीर्णशिरोरुहं त-
हष्टाधरं कररुहक्षतमीक्षणं च ।
प्रत्यग्रगन्धमतितान्तमपाङ्गशोणं
स्विन्नास्यमङ्गमभिवीक्ष्य रमा जगाद् ॥

शश्यां विजहा दधितामपि वञ्चयित्वा

त्वं प्रस्थितोऽसि ननु कुत्र किमानिशान्तम् ।
निद्राश्रितां तवपदे परिसक्तचित्तां

हातुं कथं तव मनो वद देवदेव ॥

यातोऽसि देवि मृगराजसृगाशनाद्य-

दुष्टैर्मृगैरपि तदा धणदाचरैश्च ।

श्रुत्वार्तिघोषमटवीं निशि वाधितानां

क्लेशोपशान्तिकरणाय तपोधनानाम् ॥

कुत्रास्ति लोके मृगयापराणां तान्तेक्षणं दन्तनखक्षतं च ।

कीर्णलिङ्कं स्विन्नमुखं नितान्तं सभीक्षताङ्गं कितवस्य सख्यः ॥

गन्धः काननपुष्पजः कचचयः कीर्णोनिलोदाननं

स्विन्नं ब्रह्मकरैर्गतागतिवशात्क्षान्ति वनं वेशतः ।

तान्तं नेत्रमपाङ्गशोणमभवद्रोषाच्च युद्धोद्भवात्

मृष्टं चन्दनमभवरस्य कषणाजातं शतं कण्टकैः ॥

श्रीकृष्णजन्मनि पुरा बहुगोपिकानां

वाचोऽधिगम्य वदसि प्रियसुग्रधवाचः ।

युक्तं तदसु सकलं मृगयापरस्य

दन्तक्षतं दशनवाससि किं वद त्वम् ॥

रात्रौ महातमसि राक्षसराक्षसीश्च

हत्वा मुदेऽलनिनदश्च मया त्वकारि ।

शङ्खप्रपूरणवशादधरब्रणोऽयं

देवि प्रसीद करवाणि तव प्रमाणम् ॥

रुद्रार्थमविमथनोऽद्वकालकूरं

परं त्वया वद भर्यं तव किं प्रमाणे ।

देवेश देव करणीयमिह प्रमाणं

किं किं वदस्व रमणीयतनो जलेन ॥

मज्जाम्यम्भसि वा स्पृशामि फणिनशीर्षं विशामि अणात्

ज्वालाज्वालसमाकुले शिखिनि वा नो चेत्प्रसादो मयि ।

अत्युग्रेष्वपि निर्झरेषु कथितं दिव्यं त्वयापि श्रुतं

कृत्वाहं दयिते सुचित्समधुना यास्यामि रोषेण किम् ॥

कल्पान्तवारिणिशयस्य जलेन किं ते

शश्या तवोरगपतिर्गुडध्वजं त्वम् ।

संक्रन्दनादिदिविजास्तव सेवकाश्च

कः कृष्णवर्त्मनि करिष्यसि मानवुद्धिम् ॥

वाचं न विश्वसिसि दूषयसि प्रमाणं

का मे गतिः कमलवासिनि कोमलाङ्गि ।

तन्मासु मन्युरूपयाति शमं यथा ते

सौख्यं भवेन्मम वदामि तवायताक्षि ॥

सर्वेश सत्त्वगुणयुक्तधियां जनानां

नित्यं सुखं ददाति तावककीर्तनानि ।

शान्तिं यथाधितजनप्रिय मे सरोष

श्रैतादशो गुणवतस्तव सौख्यमस्तु ॥

गाढं बन्धय बाहुना स्तनगिरेः शृङ्गादधः पातय

त्वद्रागाम्बुनिधौ निमज्जय मदीयाङ्गं तबैवार्पितम् ।

कृत्वा चारुकटाक्षशृङ्गलमथो दत्वा अतं त्वज्जैः

पश्चाद्विभ्रमधाङ्गि निग्रहय मां नागां प्रियेहं यथा ॥

इत्थं निशम्य मधुरैर्वचनैः प्रियस्य

अन्तर्विहस्य मनसा पतिमाविशन्ती ।

तं प्रत्युवाच विनयात् कमलायताक्षी
भर्तुः पदे विगतरोषवती कृतार्था ॥

मच्छेषभूतकुसुमाम्बरचन्दनानि
दत्वा क्षमस्व मम कान्त मया कृताङ्गः ।
सार्धं मया तव भुजान्तरवासरत्या
क्रीडागृहं प्रविश देव सुखं मदीये ॥

अङ्गीकृत्य सुदा तदा विटजनाभिन्नो गृहं कान्तया
सार्धं मङ्गलमज्जनार्थमविशत्संसेव्यमानस्सुरैः ।
सर्वाभीष्टफलग्रदाननिरतः सेवाजनानां सुहुः
पायाद्वः परमेष्ठिनार्चितपदो भद्रापुरीकेशवः ॥

॥ इति संधानसेवा ॥

अथ पटि माला

महाजनागाधमहौघसत्त्वं वेदोदकं शास्त्रतरङ्गशोभितम् ।
अलङ्घनीयं गुरुदेवतीर्थं समाप्तमुद्रं शिरसा नमामि ॥

लक्ष्मीनाथकृपावलब्धमहति श्रीपाञ्चरात्रागमान्
तत्तद्वैदिकतान्त्रिकप्रणयिनः पूज्याविलासाश्रयान् ।
भारद्वाजवतापगायनसुधीशाण्डल्यमौज्यायनान्
पञ्चर्षीन् सहकौशिकान् कुलगुरुन् वन्दे महायोगिनः ॥
पाषण्डद्रुमषण्डदावदहनश्चार्वाकशैलाशनिः
बौद्धध्वान्तनिरासवासरपति जैनेभकण्ठीरवः ।

मायावादिभुजङ्गभङ्गरुदंखैविद्यचूडामणि:

श्रीरङ्गेशजयध्वजो विजयते रामानुजोऽयं मुनिः ॥

पाषण्डषण्डगिरिखण्डनवज्रादण्डाः प्रच्छलबौद्धमकरालयमन्थदण्डाः ।

वेदान्तसारसुखदर्शनशीपदण्डा रामानुजस्य विलसन्ति मुनेश्चिदण्डाः॥

चारित्रोद्धारदण्डं चतुरनयपथालङ्कियाकेतुदण्डम्

सद्विद्यादीपदण्डं सकलकलिकथासंहृतेः कालदण्डम् ।

त्रय्यन्तालम्बदण्डं त्रिभुवनविजयच्छत्रसौवर्णदण्डम्

धन्ते रामानुजार्यः प्रतिकथकशिरोवज्रदण्डं त्रिदण्डम् ॥

त्रय्या मङ्गलप्रसूत्रं त्रियुगापदयुगारोहणालम्बसूत्रम्

सद्विद्यादीपसूत्रं सगुणनयविदां सम्पदां हारसूत्रम् ।

प्रद्वासूत्रं बुधानां प्रशमधनमनःपश्चिनीनालसूत्रम्

रक्षासूत्रं मुनीनां जयते यतिपतेवेष्टसि ब्रह्मसूत्रम् ॥

पाषण्डसागरमहावडवामुखाश्रिश्श्रीरंगराजचरणाभ्युजमूलदासः ।

श्रीविष्णुलोकमणिमण्डपमार्गदायी रामानुजो विजयते यतिराजराजः ॥

उदयरविसहस्रज्योतिषं दुर्निरीक्ष्य

प्रलयजलश्चिनाथं कल्पकृद्धाहिवक्रम् ।

सुरपतिरिपुवक्षच्छेदरक्षोक्षिताङ्गं

प्रणतभयहरं तं नारसिंहं नमामि ॥

देवेशस्य रमापतेभर्गवतस्सेवार्थमुद्योगिनां

विग्राणां निजकर्मनिष्ठमनसां राहां प्रभूणां नृणाम् ।

पतत्स्थाननिवासिनां प्रतिवचः कर्तुं समुत्साहिनां

आशीर्वादमहं करोमि विदुषां सद्गृह्यघोषाश्चिषा ॥

पुण्याम्भोजविकासाय पापव्यान्तक्षयाय च ।

श्रीमानाविरभूत् भूमौ रामानुज दिवाकरः ॥

॥ धीः ॥

महोत्सवप्रयोगोक्त

मुख्यशब्दार्थविवरणम्

अभिगमनम् — जपध्यानार्चनस्तोत्रैः कर्मवाक्विच्चत्संयुतैः । अभि-
गच्छेज्जगद्योनिं तच्चाभिगमनं स्मृतम् ॥

अश्विनिप्राकारमन्त्रः ——ओं रां नमः पराय कालानलात्मने नमः ।

अष्टाङ्गपूजनम् — श्रीप्रश्ने हृद्यागमाद्यमङ्गस्याद्योगपीठे प्रपूजनम् ।
द्वितीयमङ्गं खपनं तृतीयं वेषपूजनम् । तुर्यं भोज्यासने
विष्णोः पूजनं पञ्चमं ततः ॥ गुरोऽशुद्धिप्राशनं तु षट्कं
नित्याश्रिपूजनम् । सप्तमं तृत्सवो नित्यश्वाष्टमाङ्गमुदीरितम् ॥
श्रीप्रश्ने जयाख्ये पारमेश्वरे च ।

अष्टोपचाराः ——पादुके दन्तकाष्ठं च जिह्वानिलेखनं तथा । मुख-
प्रक्षाळनं चैव तैलमुद्धर्तनं तथा ॥ शिरस्यामलकं तोयं
रजनीसारमेव च । अष्टोपचारं देवस्य स्वानासनपरिग्रहे ॥

अभ्युपगमन्यायः ——साधितः परतत्रेषु यः स्वतत्रे समाश्रितः ।
सहभ्युपगमो न्यायो मनसोनुमतिर्यथा ॥ पाञ्चरात्ररक्षायां
निगमान्तगुरुः ।

अभ्युक्षणम् ——करेण जलमादाय ऊर्ध्वाङ्गुष्ठेन सुषिना । अभित-
स्सेचयेत्तत्र ह्यभ्युक्षणमुदाहृतम् ॥

अर्जुन —वृक्षविशेषः ।

अवोक्षणम्—जलमादाय हस्तेन दक्षिणेनाथ देशिकः । अवाक्षरतलं
कृत्वा स्तेचनं तदवोक्षणम् ॥

अस्वतचालयः—ग्रामादिकं पुरा कृत्वा पश्चादालयकल्पनम् ।
अस्वतचमिति ख्यातम् ॥

अङ्गुशमन्त्रः—ओं सर्वाकर्षकर महामायाय अङ्गुशाय फट् ।

अश्विमुद्रा—जयाख्ये । पश्चाकारौ करौ कृत्वा अङ्गुष्ठादिकनिष्ठिके ।
सम्मिलय चाग्रदेशास्तु कर्णिकैवं यथा द्विज ॥ तर्जन्यादि-
त्रयं शेषं ऊर्ध्वगं च करद्वयात् । असंलग्नं तु निष्ठिप्य
मुद्राश्चेसंप्रकीर्तिता ॥

आज्यपात्रं—विष्णुतिलके । अधस्तादाज्यपात्रं तु विस्तारं चतुरङ्गुलम् ॥
उपर्यष्टाङ्गुलं वृत्तं तन्नालं हस्तसमितम् । प्रणीता प्रोक्षणी
चैव नालहीनं तु कारयेत् ॥

आज्यसंस्काराः—प्रोक्षण, ताडन, स्पर्शनाधिश्रयण, उपाधिश्रयण,
परिवर्तन, प्रसादीकरण, सम्पूर्णोपपूर्व, पवित्रीकरण, उप-
याम, उपयोजन, निरञ्जीकरण, निरीक्षण, अवकुण्ठन,
अमृतीकरणाख्य पञ्चदशसंस्काराः ॥

आघाराहुतिः—अनिलादग्निपर्यन्तं आघारं प्रथमं हुवेत् । नैऋते-
शानपर्यन्तमाघारं तु द्वितीयकम् ॥

आवाहनमन्त्रः—ओं ओं ओं परमधामावस्थितमदनुग्रहकाम्ययोद्यता-
वतार इहाभिमत सिद्धिद मन्त्रशरीरों नमो नमः ॥ जयाख्ये
ईश्वरे च ।

आवाहनम्—लक्ष्मीतन्त्रे । नित्या सम्पूर्णषाढ्गुण्या या विष्णो
मूर्तिरुज्जुला । सैवेयं कथ्यते मूर्तिमान्त्री मन्त्रैश्चिदात्मकैः ॥
स्वीकारयति तां मन्त्री देवं यत्स्वेन तेजसा । तदावाहन-
मित्युक्तं मन्त्रविज्ञानपारगैः ॥

आवाहनाषाङ्कम् — परस्य सूक्ष्मस्य तथा स्थूलस्य तदनन्तरम् ।

चिन्ता संक्रमणं तस्य विम्बे प्रत्युद्गमस्तथा ॥ स्वागतोक्ति-
र्नेमस्कारस्साच्चिद्ध्यप्रार्थनं तथा । इत्यावाहनमष्टाङ्कं परस्य
परमात्मनः ॥ पादे ।

आश्रयालयः — स्वतन्त्रालयकल्पसालु रथ्यावीधीषु पद्मज । अन्तरे
स्थापितं यत्तदाश्रयं समुदाहृतम् ॥

उद्वर्तनद्रव्यम् — वासिष्ठे । चन्दनं घनसारं वा मकरन्दमथापि वा ।
माषमुद्गादिचूर्णं वा तत्रं जग्मीरमेव वा ॥ तिन्त्रिष्ण्याश्र
कषायं वा केशरंजनमाचरेत् ।

उत्तरीयधारणम् — देवागारे गवांगोष्ठे ब्राह्मणानां क्रियोदये ।
आचामे भोजने जप्ये दक्षिणं बाहुमुद्धरेत् ॥ इति भृगुः ।

उषःकालः — पञ्च पञ्च उषःकालस्सप्तमं चारणोदयः । अष्टपञ्च
भवेत्प्रातस्तच्छेषो दिनमुच्यते ॥

कलाध्वा — औंकारान्तमकारान्त्यं कलाध्वानमिति स्मृतम् ।

कूर्चमानम् — द्वादशैर्नवमिर्दभैस्सप्तमिः पञ्चमिलु वा । तालद्रव्य-
प्रमाणेन ब्रह्मकूर्चं तु कारयेत् ॥ अङ्गुलिद्रव्यमानेन ब्रह्म-
ग्रन्थं च कारयेत् । पञ्चाङ्गुलं तदर्थं तु चतुरङ्गुलमेव
वा ॥ ततः कलशकूर्चानि पञ्चमिखिभिरेव वा । दभैस्तु
कारयेद्वाहन् षोडशाङ्गुलमानतः ॥ ग्रन्थमेकाङ्गुलं कुर्यात्
तदर्थं चतुरङ्गुलम् । शेषमष्टाङ्गुलं प्रोक्तं कूर्चमानमिहोच्यते ॥
महाकुम्भस्य कूर्चं च शान्तिवर्धनिकस्य च । ब्रह्मकूर्च-
समं कुर्यादेशिकस्तत्रपारगः ॥ विष्णुसंहितायां शान्तिकेऽधो-
मुखान्येव पौष्टिकेत्यसुखानि च, इति ।

कृसराज्ञम् — क्षीरं त्रिभागं भागस्तु तण्डुलाः पायसस्य तु ।

क्षीराज्यतण्डुलतिलाः समाः स्युः कृसरान्नके ॥ इति
ईशानगुरुदेवः ।

खड्गमन्त्रः—ओं महामायाय बन्धधंसिने खड्गाय फट्, सात्वते ।

खेटमन्त्रः—ओं सर्वाख्यग्रसनपराय खेटाय फट्, सात्वते ।

किरीटमन्त्रः—ओं नमः किरीटाय समस्तमकुटेश्वराय कोटिरवि-
नियुतभान्दूतदीपानलनिभाकल्पाधिपतये ह्रीं क्रीं हुं फट्
स्वाहा । पादीयं । ओं सहस्रदीधितिछुरितविग्रहाय किरी-
टाय नमः । सात्वते ।

कृष्णमन्त्रः—ँि, कृष्णाय गोविन्दाय, गोपीजनवल्लभाय स्वाहा ।
इति नारदपाञ्चरात्रे ।

कौस्तुभमन्त्रः—ओं नमः कौस्तुभाय रत्नाधिपतये अमृतोद्भवाय
आकल्पाधिपतये सिद्धिं प्रयच्छ स्वाहा । पाद्मोद्भूतम् ॥
ओं उं हूं उं नमः प्रभातमने कौस्तुभाय स्वाहा । जयाख्ये ॥
ओं वाञ्छितसिद्धिप्रदाय महाचिन्तामणये कौस्तुभाय नमः ।
सात्वते ॥

गदामन्त्रः—ओं नमो भगवत्यै गदायै भवरूपिण्यै कौमोदक्यै हुं
फट् स्वाहा । पादीयं ॥ ओं गँ जूं नमः सहस्रा श्रीगदे
स्वाहा । जयाख्ये ॥ ओं विद्येश्वरार्चितायै गदायै फट् ।
सात्वते ॥

घटदीपः—हिरण्यगर्भे । पञ्चविंशाङ्गुलायामं विस्तारं तत्समं भवेत् ।
मुखं नवाङ्गुलं प्रोक्तं पादं च चतुरङ्गुलम् ॥ नालं सप्ता-
ङ्गुलोत्सेध मष्टपत्रं सकर्णिकम् । एवमेवप्रकारेण घटदीपस्य
लक्षणम् ॥

घण्टामन्त्रः—दू हूं घण्टायै नमः । पादे ॥ ओं क्षीं जगद्ध्वनिमन्त्रे
मात्रे स्वाहा । जयाख्ये ॥

वृतारोपणम्—देवस्य पुरतः स्थाप्य पात्रं लोहविनिर्मितम् ।

वृतेनापूर्य तत्पात्रं प्रावृत्संस्कृत्य देशिकः ॥ उभाभ्यां चैव हस्ताभ्यां दूर्वामादाय मूलतः । वृते निमज्य चाग्राणि देवपादेषु सेचयेत् ॥ ततस्तु कण्ठपाश्वें तु ततो देवस्य मूर्धनि । पाणिप्रक्षाळनं कुर्यादन्तरान्तरयोगतः ॥ दूर्वा-भेदस्तथाप्रोक्तो वृतारोपणकर्मणि । हस्तविन्यासमार्गेण वृतारोपणमाचरेत् । पादे सुमंगलं चेति कण्ठे भद्रमिति द्विज ॥ सुशोभनं तु शिरसि क्रमान्मन्त्राः प्रकीर्तिताः । यद्वा सर्वस्य मन्त्रस्य द्वादशाक्षरसंज्ञकम् ॥ पाद्मे ।

चक्रमन्त्रः—ओं नमो भगवते सुदर्शनाय । पाद्मे ॥ ओं ज्ञः क्रः फट् हूं नमः, फट्फट्फट्टिष्णुचक्राय स्वाहा । जयाख्ये । ओं काल-कर्त्रै चक्राय फट् । सात्वते ॥

चतुर्थमन्त्रपनं—प्रतिष्ठानन्तरं चतुर्थेऽहनि कर्तव्यस्तपनमित्यर्थः ।

चतुर्दश ओषधयः—विष्णुपुराणे पारमेश्वरे च । ब्रीहयस्सत्यवा माषा गोधूमा अणवस्तिलाः । प्रियङ्गुस्ससमाहेते अष्टमाखु कुलुत्थकाः ॥ इयामाकास्त्वय नीवारजतिलास्सगवीघुकाः । तथा वैणयवाः प्रोक्तास्तद्वन्मर्तुकका मुने ॥ ग्रामारण्यास्समृता हेताः ओषध्यस्तु चतुर्दश ॥

जाग्रद्ब्यूहमन्त्रचतुष्टयं—ओं अमाधुराय अर्ढतमयाय योगीश्वराय चक्रिणे सुपर्णध्वजाय पीतवाससे वासुदेवाय नमः । ओं आसानन्दिने संवर्तकिने तालकेतवे नीलवाससे कामपालाय सङ्कर्षणाय रामाय नमः । ओं अं शार्ङ्गधृते मकरध्वजाय रक्तवाससे सनकुमाराय जगत्प्रियाय प्रद्युम्नाय नमः । ओं अः नन्दकानन्दकार ऋष्यध्वजाय अनिरुद्धाय सितवाससे विष्व-

क्सेनाय नमः । सात्वते ॥

तर्पणं—अपैकैरतिपैश्च सुपकैर्जलपक्कैः । पानीयैरिक्षुशकलैर्नारि-
केठजलैरपि ॥ एतैस्तु तर्पयेदेवं तर्पणं समुदाहृतम् ॥

तत्वाध्वा—तत्वाध्वानं प्रवक्ष्यामि विस्तरेण यथाक्रमम् । जीवतत्त्वं
रूपतत्त्वं द्विविधं तत्त्वमीरितम् ॥ जीवप्राणो मनोबुद्धिरहङ्का-
रोऽथ शब्दं च । स्पर्शं रूपं रसो गन्धश्चोत्त्वकालुजिह्वकम् ॥
ब्राणवाक्पादपाणिं च पायूपस्थाधरापकम् । बहिर्वायुस्तथाकाशं
जीवतत्त्वमिदं भवेत् ॥ ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च नवब्रह्मादयस्तथा ।
वसवस्सप्तमहत्ख्यात्मिशत्कोटिदेवताः ॥ रूपतत्वमिदं प्रोक्तं,
विष्णुरहस्ये ।

ताळत्रयम्—दक्षेण वामं संताड्य वामहस्तेन दक्षिणम् । वामं
दक्षिणहस्तेन कुर्यात्ताळत्रयं बुधः ॥ एकताळेन मरणं द्विताळे
व्याधिपीडनम् । त्रिताळे सुखमाप्नोति तस्मात्ताळत्रयं कुरु ॥
विहगेन्द्रे ॥

तिस्रो रेखाः—याम्यादिचोत्तरान्तं तु प्रथमं विलिखेद्बुधः । पञ्चि-
मादिस्तु पूर्वान्तं पश्चादुल्लेखनं क्रमात् ॥ उल्लिखेदख्यराजेन
दर्भकाण्डेन यत्ततः । कालोत्तरे ।

त्रिकर्माणि—दानमध्ययनं ब्रह्मन् यजनं त्रीणि तत्पृथक् ।

दशोपचाराः—वस्त्रं यज्ञोपवीतं च गन्धालेपनभूषणम् । पुण्यमञ्जन-
मादर्शं धूपं दीपं च मातृकम् ॥ दशोपचारं देवस्य अलङ्कारा-
सनेषु च ॥

दन्तकाष्ठं—जयाख्ये । नवाष्टसप्तषट्कं चाङ्गुलो ब्राह्मपूर्वकम् ।
दद्यात्खीबालपर्यन्तं गुरोवै द्वादशाङ्गुलम् ॥ दीक्षाध्यायोपयुक्तं ।

दण्डमन्त्रः—ओं संतापकाय दर्पविघ्वंसिने दण्डाय फट् ।

दीपारोपणं—अनिरुद्धे । दक्षिणं पादमारभ्य वामपादं तु पश्चिमम् ।
वाद्यमङ्गलसंयुक्तं गीतमङ्गलसंयुतम् । दीपमारोपयेन्मच्ची
उद्दीप्यस्वेति मच्चतः ॥

देवांशं—कारिभ्यः प्रदेयांशस्य देवांशत्वेन व्यवहारः । कारी अर्चकः ।
धान्यपीठं—श्रीप्रश्ने । तस्यां धान्यादिपीठं च चक्रवत्परिकल्पयेत् ।
चक्राळमण्डलं तस्मिन् विलिखेहङ्गसंयुतम् ॥ कर्णिकायां
सुख्यकुम्भं परितो द्वादशान्धटान् । उत्तरे करकं न्यस्य
गन्धोदैः पूरयेद्वटान् ॥ घटेषु तेषु प्रतिमास्तत्तन्मूर्तिंविले-
खिताः । निष्ठिपेत्वरितानष्टौ मङ्गलान् स्थापयेद्गृहः ॥ दीक्षा-
ध्यायोपयुक्तधान्यपीठम् ।

धृतिसंमितैः—अष्टादशाङ्गुलैः । तत्त्वसमुच्चये ।

धूपमच्चः—ओं हाँ अनन्ताय कालाश्चिरपाय जगद्गूरुसुगाधिने सर्वे-
गन्धवहाय नमः स्वाहा । इति सात्वते ॥ ओं धूं धूमो-
द्विराय नमः । इति पाञ्चे ॥

नवोपचाराः—अर्हणं प्रापणं तर्पणं तथा ताम्बूलं तिलदानं जप-
होमबलिक्रिया । नवोपचारं देवस्य भोज्यासनपरिग्रहः ॥

नमस्स्वाहादियोगः—न्यासे नमोन्तस्स्वाहान्तः जपपूजाहुतीच्चपि । वश्ये
चार्कषणविद्यौ उच्चारे हुंकृतिर्भवेत् ॥ मारणे फट्कृतिङ्गेया
स्तम्भविद्वेषमोहने । नर्तिं चिनाङ्गमन्यत्स्याद्वर्मादौ नतिरेव सा ॥
अन्यत्र । हविर्दौर्मे प्रयोक्तव्यः स्वाहान्तं सकलं मुने । अभ्यन्तोप-
चारेच्चप्यागच्छान्तोभिसुखी कृतिः ॥ क्षमस्वान्तो विसर्गे तु
नमोन्तश्चान्यकर्मणि ॥ विष्णुसंहितायां ।

नयकर्म—उपनयनकर्म ।

नामत्रयमच्चाः—अच्युताय नमः, अनन्ताय नमः, गोविन्दाय नमः ।

नाभिकन्दः— कन्दस्थानं मनुष्याणां देहमध्ये नवाङ्गुलम् ।

पतञ्जलिः— विम्बार्धार्धायतं वापि सुवर्णरजतादिभिः । दक्षरुक्तुमाकारं
कारयेत पतञ्जलम् ॥ सात्वते ।

पर्यग्निकरणं— जयाख्ये । पर्यग्निकरणं कुर्यात् हृदयेनार्द्धपाणिना ॥

पञ्चशुद्धिः— स्थानशुद्धिः पात्रशुद्धिः विम्बशोधनमेव च । आत्मनो
भृतशुद्धिश्च मन्त्रशुद्धिस्ततो रमे ।

प्रणमाष्टाङ्गः— पदभ्यां कराभ्यां जानुभ्यामुरसा शिरसा दशा ।
मनसा वचसा चैव प्रणामोऽष्टाङ्ग उच्यते ॥

परशुमञ्चः— ओं अज्ञानखण्डनपराय परशब्दे फट् । सात्वते ।

परिषेचनं— नारदीये । चुल्कं पूरयित्वा तु वारिणा परिषेचयेत् ।

पञ्चाङ्गभूषणं— हारोपवीतं कटकैः केयूरैरङ्गुलीयकैः । पञ्चाङ्गभूषणैरेतैः
भूषितस्सोत्तरीयकः ॥

पञ्चामृतं— पयो दधि घृतं ब्रह्मन् माक्षिकं मधुशर्करा । एतेषां तु
समाहारात्पञ्चामृतमुदीरितम् ॥

पदाध्वा— पदाध्वानं प्रवक्ष्यामि संक्षेपेण महामुने । प्रथमं केशवा-
दिश्च द्वितीयं दशमूर्तयः ॥ विश्वाद्यात्तु तृतीयं तु कुमुदाद्या-
श्चतुर्थकम् । इन्द्राद्याः पञ्चमं चैव कुमाराश्चैव षष्ठकम् ॥
सप्तमं विमलाद्याश्च वाप्त्याद्यास्त्वष्टुमं भवेत् । श्रियादिनवर्मं
चैव भीवत्साद्यास्तथा परम् ॥ पदाध्वानमिति प्रोक्तं तत्त्ववैः
पाञ्चरात्रिकैः ॥ विष्णुरहस्ये ।

पद्ममञ्चः— जयाख्ये । ओं ब्सुं नमः श्रीनिवासपद्माय स्वाहा । पाञ्चे ।
ओं आदित्यप्रतिमाय मायारूपिणे हुं फट् स्वाहा ॥ ओं
विश्वात्मने विश्वप्रदाय पद्माय फट् । सात्वते ।

पञ्चोपचाराः— आसनं पाद्यमाचाममर्च्य च मुख्यास्तकम् । पञ्चोप-
चारं देवस्य मन्त्रासनपरिग्रहः ॥

पाशमच्चः— ओं बैलोक्यमोहनमूर्तये पाशाय फट् । सात्वते ।

प्रसादमच्चः— ओं ई हीं हीं हंसपरपरमेश प्रसीद ओं नमः ।

प्रद्युम्नमच्चः— ओं नमो भगवते प्रद्युम्नाय स्वाहा ।

प्रणालभागः— भद्रासनपरं स्थानम् ।

प्रापणं— फलपकरसादीनि भक्ष्यभोज्यादिसंयुतम् । भधुरादिरसोपेतं प्रापणं समुदाहन्तम् ॥

प्राणायामः— पूरणाद्रेच्चनाद्रायोः रोधनाच्चापि यः श्रमः । भवेत्प्राण-
कृतं पुंसां प्राणायामस्स उच्यते ॥ पादो । प्रमाणिनो
ददस्यास्य चञ्चलस्य तु चेतसः । समाधियोग्यतासिञ्चै
प्राणादिविजयाय च । तमोनिर्बहुणार्थं च कुर्यात्प्राणायतीरथ ॥

पुण्डरीकाक्षविद्या— जितं ते पुण्डरीकाक्ष इति मच्चः ।

पूर्णाहुतिः— न्यूनं वाप्यधिकं वापि प्रमादात्कर्म यत्कृतम् । यथाहुत्या
च पूर्णा स्यात् सा तु पूर्णाहुती स्मृता ॥

प्रोक्षणं— हस्तेन वारि संगृहा तत्त्वं चाप्यधोमुखम् । संसेचनं तु
यत्कुर्यात्त्वोक्षणमितीर्थते ॥

बलिमानं— सारसमुख्ये । उत्तमं कबलं प्रोक्तं मध्यमं मुष्टिमात्रकम् ।
अध्यमं त्वाहुतेर्मानं बलिमानं त्रिधा भवेत् ॥

बालाग्निः— अरण्या मथितो बहिर्बालसंज्ञश्चतुर्मुखः ।

बाहुमाला— बाहुमालां ततः कुर्यान्मल्लिकामुकुलोपमैः ।

विम्बाकृतिः— विम्बं-आराधकैर्यथाहचि सुवर्णरजतादिभिः निर्मिता
प्रतिमा, तस्य आकृतिरिव आकृतिर्यस्य सः विम्बाकृतिः ।
स चासौ आत्मा चेति कर्मधारयः ।

भुवनाध्वा— वक्ष्यामि भुवनाध्वानं सावधानमनाशृणु । अतलं वितलं
चैव नितलं च तलातलम् ॥ मद्भातलं च प्रतलं पाताळं चेति
सत्तमम् । भूलोकं च भुवलोकं सुवलोकं तथैव च । महलोकं

जनोलोकं तपोलोकं च सत्यकम् ॥ याम्यं निर्झुतिलोकं च
वायुलोकं तथैव च । ततोऽधिकं विष्णुलोकं महाविष्णों
स्तथैव च । नित्यं विष्णोस्सदा लोकमेते लोकाः प्रकीर्तिताः ॥
मच्चाध्वानं मूर्खिदेशो पदाध्वानं मुखे न्यसेत् । तत्त्वाध्वानं
हृदि न्यस्य नाभौ तु भुवनाध्वकम् ॥ वर्णाध्वानं मेढ़देशो
पादयोस्तु कलाध्वकम् ॥ इति विष्णुरहस्ये ।

मधुपर्कः— फलान्येलाफलं सर्पिः शर्करा च मधून्यपि । पञ्चानामपि
संयोगे मधुपर्क इतीरितः ॥ हिरण्यगर्भे, गोधूमतण्डुलैः
पिष्टशर्करादधि दुग्धकम् । पीड्याज्यमधुसंयुक्तं मधुपर्कमिति
स्मृतम् ॥

मुद्ररमच्चः— ओं अखण्डितपराक्रमाय मुद्रराय फट् ।

मच्चः— मननात्प्राणिनस्त्राति यतो मच्च उदीर्यते । पाञ्चे । मननं
सर्वतत्वानां त्राणं तु भवसागरात् । मननत्राणसंयोगान्मच्च
इत्युच्यते बुधैः ॥

मच्चाध्वा— विष्णुरहस्ये । मच्चाध्वानं शृणु मुने रहस्यं परमं त्विदम् ।
अष्टाक्षरं प्रथमतः पञ्चाच्च द्वादशाक्षरम् ॥ षडक्षरं तथा प्रोक्तं
विष्णुगायत्रमेव च । वासुदेवादिमच्चाणि मीनादिदशमच्चकम् ॥
सुर्दर्शनमहामच्चं हयग्रीवस्य मच्चकम् । श्रियादिपत्निमच्चं च
अनन्तं गरुडं तथः ॥ विष्वक्सेनस्य मच्चं च तद्गणेन्द्रादि-
मच्चकम् । मच्चाध्वानमिति प्रोक्तं पञ्चरात्रविशारदैः ॥ इति
विष्णुरहस्ये ॥

मुखवासः— विष्वक्सेने । कमुकस्य फलं मिन्नमपकं पकमेव वा ।
कर्पूरतैलसंस्तिक्तमसिक्तं वा मुनीश्वर ॥ ताम्बूलवल्लीपत्रैश्च
दासहेमप्रभाघरैः । एलातकोलजातीभिः कर्पूरसहितं क्रमात् ॥
मातुलुक्कफलैर्युक्तं नाथिकेरफलान्वितम् । शिलाचूर्णेन संयुक्तं

कर्पूरसहितं तथा ॥ संस्कृतं प्रणवेनैव मुखवासं निवेदयेत् ।
नारदीये ॥ नागवल्लीदल्लैर्युक्तं शुभैःपूगफलैर्युतम् । कर्पूर-
खेहसंयुक्तं गन्धैश्च विविधैर्युतम् ॥ मातुलुक्कफलैर्युक्तं नारि-
केळफलान्वितम् ॥ एलालवङ्गतकोलजातीभिश्चान्वितं शुभम् ।
मुखवासं शुभं विद्यात् ताम्बूलमिति च द्विज ॥

मुसलमच्चः— ओं प्राणभवनाधिपतये स्तम्भभूताय मुसलाय हुं फट् ।
सात्वते ॥

योगपीठं— विष्वेन सहितं पीठं योगपीठमुदाहृतम् ।

योगपीठमच्चः— सनत्कुमारे । ओं नमःपदमाभाष्य तथा भगवते
पदम् । विष्णवे च समाभाष्य सर्वभूतात्मने पदम् ॥ वासु-
देवायेति चोक्त्वा सर्वात्मेति पदं वदेत् । सुयुतयोग इत्युक्त्वा
पदपीठात्मने पदम् ॥ पीठं च नमसा युक्तं पीठमच्च इती-
रितम् । ज्ञानार्णवे ॥ प्रणवं हृदयं चैव प्रोक्त्वा भगवते
पदम् । विष्णवे च समाभाष्य सर्वभूतात्मने पदम् ॥ वासु-
देवाय सर्वात्मसुयोगपदसुच्चरेत् । योगपदपदं जप्त्वा ततः
पीठात्मने नमः ॥ इत्येवं पीठमच्चेण संपूज्य तदनन्तरम् ।
तत्रसमुच्चये च ॥

यौवनाश्रिः— सूर्यकान्तशिला जन्मा यौवनाश्रिरुदाहृतः ।

रहस्याम्भायगोपिन्— पाञ्चरात्रिकः । अहिर्बुद्ध्यसंहितायाम् ।

लक्ष्मीनारायणमच्चः— ओं नमो भगवते लक्ष्मीनारायणाय स्वाहा । पाञ्चे ।

बलजं— बलजं तोरणं द्वारमिति निघण्टुः ।

बज्जमच्चः— ओं दर्पप्रशमनकर्त्रे बज्जाय फट् ।

बटकं— एकभागं गन्धवस्तु कटुकं तु द्विभागतः । बटकेशस्तद्विभागी
च सर्वाण्येकत्र चूर्णयेत् ॥ भर्जयित्वा च संचूर्ण्य समशक्तया
सह । मधुसर्पिंश्च संयोज्य देवाय विनिवेदयेत् ॥ विष्णुतिलके ।

वटुः— वर्षाच्छोडशादर्वाक् वटुरित्यभिधीयते ।

वनमालामच्रः— ओं लिस्वं नमः स्थलजलोद्भूतभूषिते वनमाले स्वाहा ।

ओं सौभान्यजननि सर्वप्रदे वनमालायै नमः । सात्वते ।

वर्णाध्वा— ककारादिक्षकारान्तं वर्णतत्त्वमिति स्मृतम् ।

वासुदेवः— वसन्ति त्वयि भूतानि ब्रह्माण्डे हि युगक्षये । त्वमावससि भूतेषु वासुदेवस्ततोऽथसे ॥ मतस्यपुराणे ।

विष्णुइभिः— विन्दुभिरित्यर्थः । सात्वतभाष्ये ।

विसर्जनमन्त्रः— भगवन्मन्त्रमूर्ते स्वपदमासादयासादय । जयाख्ये ।

ईश्वरे । आवाहने तथार्चायां विसर्जनविधौ तथा । प्रणवं पूर्वमुद्भूत्य संबोध्य भगवन्निति ॥ मन्त्रमूर्ते पदं दद्यात्स्वपदं च द्वितीयया । आसादय क्षमस्वेति प्रणवान्तं समुद्धरेत् ॥ ओं भगवन्मन्त्रमूर्ते स्वपदमासादयासादय क्षमस्व ओमिति उद्भूतमन्त्रः ॥

विशिनष्टि— प्रशंसा ।

विष्णुहस्तं— पारमेश्वरव्याख्यायायां भोज्यासनप्रकरणे । विष्णुष्वाइगुण्यपाणौ यस्मिन् सः विष्णुपाणिस्तेन विष्णुपाणिना । तथैव वक्ष्यते ततस्स्वदक्षिणे हस्ते विज्ञानैश्वर्यशक्तिभिः । सर्वत्वा स्वस्वमन्त्रेण भोजकाः करणात्मकाः ॥ तेनाथ विष्णुहस्तेन परमान्नपुरस्सरं । स्पृष्टा स्पृष्टा यथायोगं बद्धया ग्रासमुद्धया ॥ निवेदनीया वै विष्णोरन्नमूर्त्यन्तरस्थिताः । रसरूपादिभेदोत्थाः तेजोरूपबलात्मिकाः ॥ षाढ़गुण्यविग्रहस्यापि देवस्यार्चामिमानिः । प्रीणनं परमं ह्येतत् विद्धि मन्त्रैस्तु संस्कृतैः ॥

वृद्धाश्रिः— वृद्धाश्रिरुच्यते ब्रह्मन् श्रोत्रियागारसम्भृतः ।

शङ्खमन्त्रः— ओं हूँ हूँ हूँ नमः महाशङ्खाय स्वाहा । जयाख्ये ।

ओं नमो भगवते पुण्डरीकाक्षाय वायुमुखाय दीपरूपाय शङ्ख-

पालाय स्वाहा । पाङ्गे । ओं शब्दमूर्तये शङ्खाय फट् । शेष-
संहितायाम् ॥

शार्ङ्गमन्त्रः—ओं कल्पान्तानिलघोषाय विद्युल्सितप्रभाय शार्ङ्गाय फट् ।
शुद्धयजुर्वेदः— इयं शुद्धयजुश्शाखा प्रथमेत्यमिधीयते । मूलशाखेति
चाप्युक्ता तथा चैकायनीति च ॥ अयातयामयजुषा तथा
मोक्षैकसाधिका । इत्याद्यनेकनामानि संत्यस्या स्तत्रतत्र वै ॥
कात्यायनीयमहिमादर्शे ।

शाटकं— वस्त्रविशेषः । नारदीये । शाटकद्वितयं दद्याच्छिरोदेहस्थ-
वारिहृत् ।

श्रीवत्समन्त्रः— ओं सर्वेलक्षणसंप्रदाय श्रीवत्साय नमः । सात्वते ।

श्रीकराण्डाक्षरं— ओं उच्चिष्ठ श्रीकर स्वाहा ।

अलक्ष्यमितरैर्जनैः— पूजाकाले तु सर्वत्र भूषामाल्याम्बरार्पणम् ।
विसर्जनश्च तेषां वै तथां चाभ्यवहारिकैः ॥ भोगैरभ्यर्चनं चैव
इतराऽलक्ष्यमाचरेत् ॥

आत्मात्मनिवेदनं— दासोहं ते जगद्वाथ सपुत्रादिपरिग्रहः । प्रेष्यं
प्रशाधि कर्तव्ये मां नियुंक्ष्व हिते सदा ॥

आत्मब्यूहः— पषाकृतिरेषभगवानित्यादिमन्त्रः ।

षट्कर्माणि— अध्यापनं चाध्ययनं यज्ञनं याजनं तथा । दानं प्रति-
ग्रहश्चेति षट्कर्माणि चतुर्मुख ॥

षड्डासनं— विहगेन्द्रे । मन्त्रासनं तथा स्नानमलङ्घारं सुभोजनम् ।
यात्रासनं तथा शेते षडैते देवतार्चनम् ॥

संमुखीकरणं— अभिमुखीकरणं । उत्तानमुष्टियुग्मी संमुखीकरणी-
मता । इत्यगस्त्यसंहितायाम् ।

समाजयित्वा— पूजयित्वा ।

सप्तजिह्वा— काळी कराळी सुमना लोहिता धूम्र एव हि । स्फुलिङ्गिनी
विश्वरूपी सप्तजिह्वा: प्रकीर्तिताः ॥

समचतुष्टयं— प्रतिमा चैव तत्पीठं प्रासादो गर्भमन्दिरम् । विग्रहं
देवदेवस्य चतुष्टयमिदं समम् ॥

समाधाय— ध्यात्वा इत्यर्थः ।

सङ्कल्पः— कर्मस्थलं तथा वर्षमृतुमासस्तथायनम् । तिथिर्वारं च
नक्षत्रं योगं करणमेव च ॥ उक्त्वा कर्म करोमीति चोकिः
सङ्कल्प उच्यते ॥ विष्वक्सेने ।

सङ्कर्षणः— संकरिष्यसि भूतानि कल्पे कल्पे पुनःपुनः । ततस्सङ्कर्षणः
प्रोक्तो तत्त्वज्ञानविशारदैः ॥

सङ्कर्षणमन्त्रः— ओं नमो भगवते हौं सङ्कर्षणाय स्वाहा । पादे ।

स्वतच्चालयः— विष्णवालयं पुरा कृत्वा पश्चाद्ग्रामादिकल्पनम् ।
स्वतच्चमिति विज्ञेयम् ।

स्वप्नाधिपतिमन्त्रः— जयाख्ये । ओंकारः प्राक्तः प्राणाः लोकेशोपरि
संस्थितः । तदूर्ध्वे व्यापकं चान्द्री हींकारस्तदनन्तरम् ॥
स्वप्नाधिपतये दद्यात्पदं चाथ षडक्षरम् । रजनीश्वराय शब्दं
वै विष्णवेत्यक्षरं ततः ॥ स्वाहासमान्वितो विंशत्यक्षरस्वप्न-
मन्त्रराट् । उद्घृतमन्त्रः— ओं हौं अं टं हीं स्वप्नाधिपतये
रजनीश्वराय विष्णवे स्वाहा । पादे । ओं हौं अं टं हीं
स्वप्नाधिपतये रजनीश्वराय विष्णवे स्वाहा ।

हेतिराजमन्त्रः— ओं नमो भगवते सुदर्शनाय पहि चक्रराजाय ज्वल-
हुं फट् स्वाहा । पादोद्घृतं ।

हरिणाननमुद्रा— पादे । मध्यमानामिकाभ्यां तु भङ्गुष्ठाग्रेण संगतिः ।
कनिष्ठातर्जनीयुग्मं दीर्घच्छत्य यथातथम् ॥ तिलबीहियवादीनां
होमकर्मणि शस्यते ॥

होमसुद्रा— चरुणां सूकरी मुद्रा आज्ये मृगमुखी तथा । समिधो
हंसमुद्रेति होमसुद्राः प्रकीर्तिताः ॥ सूकरी करसंकोची मृशी
मुक्कनिष्ठिका । हंसी मुक्ककर्तजन्या होमसुद्राः प्रकीर्तिताः ॥

क्षणिक— चक्राळमण्डलं कुम्भस्सोदकस्सूत्रवेष्टिः । बीजं पिष्टं
तथा चान्नं फलं पुष्पं जलं तथा । गन्धं वेदिशशक्त्वर्च-
मित्यादि क्षणिकं स्मृतम् ॥

मात्रा— जानु प्रदक्षिणीकृत्य न द्रुतं न विलम्बितम् । यत्करोत्यङ्गुलि-
स्फोटं तावन्मात्रां विदुर्बुधाः ॥

मन्त्रस्य दशाङ्गानि— बीजं प्राणश्च शक्तिश्च दृष्टिवैश्यादिकं तथा ।
गायत्रीमन्त्रयचाश्च प्राणस्थापनमेव च । भूतदिकपालबीजानि
मन्त्रस्याङ्गानि वै दश ॥ पराशरे ।

अष्टाङ्गपूजनं— जयाख्ये द्वार्चिशे, श्रीप्रश्ने एकोनत्रिशे, पारमेश्वरे च ।
अन्तःकरणयागस्तु यावदात्मनिवेदनम् । तदाद्यमङ्गयागस्य ।
पूजनं चार्घ्यपुष्पादैर्भौंगैर्यदखिलं सुने ॥ बाह्योपचारैस्तद्विद्वि
भोगसंबंधं तु नारद । मध्वाज्योक्तेन दध्ना वै पूजा च पशुनामि
वा ॥ तत्तृतीयं हि यागाङ्गं तुर्यमध्नेन पूजनम् । निवेदितस्स
यद्वानं पूर्वोक्तं विधिना सुने ॥ संप्रदानं तु तत्राम यागाङ्गं
पञ्चमं स्मृतम् । वह्निसंतर्पणं षष्ठं पितृयागस्तु सप्तमः ॥
प्राणाग्निहवनं नाम्ना त्वन्यागस्तदष्टमम् ॥

दशाविधमृत्तिका— पाञ्चे क्रियापादे षष्ठे । शैले हृदे पुण्यतीर्थे
वल्मीके कर्कटाशये । नद्यां वृषवृषाणाश्रे दन्तिदन्ते पयोनिधौ ॥
हले चैतेषु संभूता प्रशस्ता मृत्तिका दश ॥

अष्टव्यवन्धनं— मयमते । चूर्णं सार्धैकभागं स्यात् भागैकं गुग्गुलं भवेत् ।
अर्धभागा भवेलाक्ष्य कावीयं तु तदर्धकम् ॥ मधूच्छिष्टं तदर्धे
तु तूलनीयं यथामति । नवनीतं यथायोगं द्रव्याण्यष्टौ

चतुर्मुख ॥ पात्रे । लाक्षा सर्जरसं चैव गुगुलं च गुलं
तथा ॥ सर्वेषामर्धतस्तैलं पाचयेन्मृदुवहिना । घनचूर्णं मधु-
च्छिष्टं कुरविन्दं च गौरिकम् ॥ एकैकं च समांशोन श्राव्य
सज्जरसं तथा । तैलेन पाचितं सार्धमष्टवन्धनमुच्यते ॥

अग्नेरङ्गानि— ऐन्द्रे अश्विरः प्रोक्तं जड्वे वायव्यनैर्झुते । हस्तौ
चैशान्यमाग्नेयमुदरं कुण्डमुच्यते ॥ यत्र काष्ठं तु तच्छ्रोत्रं
यत्र धूमस्तु नासिका । यत्राल्पज्वलनं नेत्रं यत्र भस्मस्तु
तच्छिरः ॥

आत्माष्टगुणाः— दयाक्षान्तिरनसूया शौचमनायासो मङ्गलमकार्पण्य-
मस्पृहेति गौतमधर्मे ।

आचार्यदीक्षा— आचार्यदीक्षा द्विविधा निर्बीजा च सबीजका ।
तत्रान्तरे त्वागमे च सिद्धान्ते तत्र संब्रके ॥ तेषु पूजाप्रवृ-
त्तानां दीक्षा निर्बीजसंक्षिका । अन्येषां दीक्षाकरणे तेषामनचि-
कारिता ॥ अतो निर्बीज इत्युक्तं विद्वद्विः कमलेक्षणे । सबीजं
मन्त्रसिद्धान्तदीक्षाकममुदीर्यते ॥ चतुर्वेदोक्तमन्त्रैश्च मन्त्रैरेका-
यनस्थितैः । मन्त्रसिद्धान्तविधिना मदुक्तेन च गोत्रिणा ॥
वृद्धेनाचार्यरूपेण दीक्षितो यः पुरा मया । या दीक्षा क्रियते
तेन सा दीक्षा तु परा स्मृता ॥ दीक्षां परां तु ग्राह्यैव
पूजयेदालयेषु वै ॥ इति श्रीप्रश्ने ।

आसनमत्रः— ओं अखिलजगदाधाराय कूर्मरूपिणे अनन्तपद्मनाभाय
हुं फट् स्वाहा । शेषसंहितायां ।

खारी— गुञ्जद्वयेन माषं स्यान्निकं माषस्य विशातिः । निष्काष्टके पलं
विद्यात्तन्मुष्टिः परिचक्षते ॥ चतुर्मुष्टिस्तु कुडपं प्रस्थं तस्य
चतुर्गुणम् । तद्वयं शिवमित्युक्तं द्रोणं तस्य शिवद्वयम् ॥
द्रोणद्वयं तथा खारी भारं खारित्रयं भवेत् ॥ कपिञ्जले ।

चतुर्विध दास्यं— पतिभार्यादिसंबन्धं पितृपुत्रादिकं तथा । स्वामि-
भूत्यादिसंबन्धं शिष्याचार्यादिकं तथा ॥ एतच्चतुर्विधं दास्यं
विष्णोः ग्रीतिकरं सदा ॥ पाराशरे ।

पवित्रं— त्रिभिर्दैर्भैशान्तिकर्म पञ्चमिः पौष्टिकं तथा । चतुर्भिर्श्वामि-
चारं तु कुवैर् कुर्यात्पवित्रकम् ॥ देवकार्ये त्रिभिर्दैर्भैरेकेन
पितृकर्मणि । द्वाभ्यां मनुष्यकार्ये तु पवित्रं कारयेद्गुधः ॥

पञ्चशुद्धिः— पूजाकाले पुरा कुर्यात्पञ्चशुद्धिं गुरुत्तम । स्थानशुद्धिं
पात्रशुद्धिं दिम्बशोधनमेव च । आत्मनो भूतशुद्धिं च मन्त्र-
वर्णस्ततो रमे ॥ श्रीप्रश्ने ।

सजीवीकरणं— प्राणभूतानि कर्माणि करणानि त्रयो गुणाः । प्राणवा-
सना अविद्या च लिङ्गं पुर्यष्टकं स्मृतम् ॥ प्राणाः दशप्राणादि-
वायवः । भूतानि पृथिव्यादीनि । पञ्च कर्माणि इष्टस्य प्राप्तये
अनिष्टविद्याताय यानि क्रियन्ते तानि करणानि ज्ञानकर्म-
न्द्रियमनोबुद्धिमानानि । गुणाः सत्तादिकृतम् । प्राणवासना
पूर्वानुभूतसुखदुःखस्मृतिदेत्तुभूतान्तःकरणवृत्तिः । अविद्या
मूलप्रकृतिः । लिङ्गं सूक्ष्मशरीरम् । एतत्पुर्यष्टकस्य देवहृदि
न्यासः । तदुक्तं विष्णुसंहितायां । पुर्यष्टकं हृदि न्यस्य
तन्मध्ये पुरुषोत्तमम् । अनुग्रहकरं सौम्यं सर्वेज्ञं विश्वतोमुखम् ॥
ध्यायेदेवं कृते सार्चा सजीवा जायते क्षणात् । सजीवीकरणं
कुर्यान्मूलमन्त्रेण मन्त्रवित् ॥ स्फुरदग्निप्रकाशेन व्याप्ताशेष-
दिग्नतरम् । दिवाकरसहस्राभं विद्युत्सङ्घातसप्रभम् ॥
वामनाड्या निर्गमय्य स्वदेहान्तु विचक्षणः । ब्रह्मरन्ध्रेण तं देवं
प्रविशन्तं विचिन्तयेत् ॥

पाञ्चरात्रं— श्रीप्रश्ने । रात्रिरज्ञानमित्युकं पञ्चेत्यज्ञाननाशकम् ।
तच्छास्यं पाञ्चरात्रं स्यादन्वर्थस्यानुरोधतः ॥ पौष्करे ।

पुराणं वेदवेदान्तं तथान्यत्साङ्गथयोगजम् । पञ्चप्रकारं विज्ञेयं
 यत्र रात्र्यायते द्विज ॥ फलोत्कर्षवशेनैव पाञ्चरात्रमिति
 स्मृतम् । गोतमे । प्रथमं ब्रह्मरात्रं तु द्वितीयं ऋषिरात्रकम् ॥
 तृतीयमिन्द्ररात्रं तु चतुर्थं नागरात्रिकम् । तद्बृहस्पतिरात्रं तु
 पञ्चरात्रमिति स्मृतम् ॥ ईश्वरे । पञ्चायि पृथगेकैकदिवारात्रं
 जगतप्रभुः । अध्यापयामास यतस्तन्मुनिपुङ्गवाः ॥ शास्त्रं
 सर्वजनैलोके पञ्चरात्रमितीर्यते ॥ नारदपञ्चरात्रे । रात्रं च
 ज्ञानवचनं ज्ञानं पञ्चविधं स्मृतम् । तेनेदं पञ्चरात्रं च
 प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ विश्वामित्रे । पञ्चेन्द्रियाणि विषयाः
 पञ्चभूतानि तद्गुणाः । पञ्चशब्दाभिधायीनि विद्वांसो व्या-
 चचक्षिरे ॥ रा इत्ययमपि प्रोक्तो यातुराधारवाचकः ।
 विषयेन्द्रियभूतानामाधारा इति पञ्च रांः ॥ मनुष्यपालनात्तेषां
 पञ्चरात्रमिति स्मृतः ॥ कपिञ्जले । पृथिव्यादीनि तत्त्वानि
 गुणाः पञ्च महामुने । रात्रयो देहिनः प्रोक्ता अविद्या चैव
 तत्त्वतः ॥ तेभ्यो विलक्षणं विष्णुं भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ।
 दर्शयन्ति च ये अन्याः पञ्चरात्रं प्रकीर्तिताः ॥ पादे । पञ्चे-
 तराणि शास्त्राणि रात्रीयन्ते महान्ययि । तत्सन्निधौ समा-
 ख्यासौ तेन लोके प्रवर्तते ॥ चन्द्रतारागणं यद्वच्छोभते नैव
 वासरे । तथेतराणि शोभन्ते पंचैनैवास्य संनिधौ ॥ पंचत्व-
 मथवा यद्वद्वीप्यमाने दिवाकरे । ऋच्छन्ति रात्रयस्तद्वदित-
 राणि तदन्तिके ॥ यतः पंच इतराणि शैवादीनि तन्त्राणि
 एतत्सान्निध्येन रात्रीयन्ते, यथा चन्द्रतारकादीनि ज्योतीषि
 वासरे न प्रकाशन्ते तथैव तस्मिन् सति तानीति यावत् ।
 अथवा पंचेति भावप्रधानो निर्देशः पंचत्वमित्यर्थः । प्रलय इति
 यावत् । पंच पञ्चत्वं रात्रीणां यस्मात्तत् पंचरात्रं यत्र
 दीप्यमानदिवाकरादात्रयः प्रलयमधिगच्छन्ति । तस्मादितराणि

तन्त्राणि प्रतीयन्तेत्यर्थः ॥ भारद्वाजे । अहिर्बुध्ये । तत्पर-
व्यूहविभवस्यभावादिनिरूपणं । पांचरात्राह्वयं तन्त्रं मोक्षैक-
फललक्षणम् ॥ भगवद्गीतारेव स्याद्गक्तानां मुक्तिकारणम् ।
तद्गीतिर्बोधकं शास्त्रं पांचरात्रागमं समृतम् ॥ इति पुरुषोत्तम-
संहितायाम् ॥

इति मुख्यशब्दार्थविवरणं सम्पूर्णम् ॥

ग्रन्थश्च ममामः ॥

